

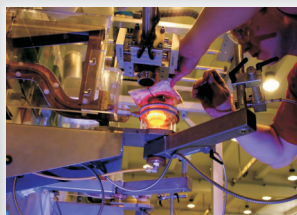

URZĄD STATYSTYCZNY
W RZESZOWIE

 220 lat
Polskiej 1789-2009
Statystyki Publicznej

ANALIZA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO W LATACH 1999-2008

ANALIZY
STATYSTYCZNE

RZESZÓW 2009

Urząd Statystyczny w Rzeszowie

**ANALIZA ROZWOJU
SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO
WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
W LATACH 1999-2008**

Analizy Statystyczne

Rzeszów 2009

Opracowanie merytoryczne, redakcja techniczna, opracowanie graficzne:
Wydział Analiz i Opracowań Zbiorczych Urzędu Statystycznego w Rzeszowie

Zdjęcia: archiwum US Rzeszów, archiwum WSK PZL-Rzeszów

ISBN 978-83-7406-129-2

URZĄD STATYSTYCZNY W RZESZOWIE
35-959 Rzeszów, ul. Jana III Sobieskiego 10
tel.: 17/85 352 10, fax: 17/85 351 57
e-mail: SekretariatUSRze@stat.gov.pl
<http://www.stat.gov.pl/rzesz>

PRZEDMOWA

W prezentowanym opracowaniu dokonano analizy rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w okresie dziesięciu lat. Jest to pierwsza próba całościowego spojrzenia na procesy zachodzące w województwie podkarpackim od momentu jego powstania do roku 2008. W publikacji przedstawiono również szczegółową charakterystykę wybranych czynników wzrostu gospodarczego.

Zmiany jakie zaszły w latach 1999-2008, zarówno w gospodarce, jak i sytuacji demograficzno-społecznej oraz w warunkach życia ludności Podkarpacia, zaprezentowano na tle Polski i pozostałych województw. Od 1 maja 2004 roku Polska należy do Unii Europejskiej, co również wpływa na sytuację społeczno-gospodarczą w poszczególnych regionach kraju, stwarzając nowe możliwości rozwoju.

Przekazując Państwu niniejszą publikację wyrażam przekonanie, że okaże się ona przydatna wielu osobom i instytucjom zainteresowanym prezentowaną tematyką.

Dyrektor Urzędu Statystycznego
w Rzeszowie

dr Marek Cierpień-Wolan

Rzeszów, grudzień 2009 r.

PREFACE

The publication presents an analysis of socio-economic development of Podkarpackie voivodship in the period of ten years. This is the first attempt to examine in a comprehensive way the processes that were observed in the voivodship from its establishment to the year 2008. The book also describes in detail basic measures of economic growth.

The changes that were seen in the years 1999-2008 both in the economy, demographic and social situation as well as in living conditions of the population in Podkarpacie have been presented in comparison with Poland and other voivodships. Since 1 May 2004 Poland has been a member of the European Union what also affects the socio-economic situation of particular regions of the country by providing new opportunities for development.

Presenting this publication I hope it will prove useful to a whole range of users and institutions interested in the presented topics.

*Director of the Statistical Office
in Rzeszów*

Marek Cierpiat-Wolan, PhD

Rzeszów, December 2009

SPIS TREŚCI

Przedmowa	3
Wstęp	7
I. Produkt Krajowy Brutto – syntetyczny miernik wzrostu gospodarczego	9
II. Charakterystyka sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego	17
2.1. Przemiany demograficzne	17
2.2. Warunki życia ludności	21
2.3. Gospodarka	42
III. Analiza wybranych czynników wzrostu gospodarczego w województwie podkarpackim	56
3.1. Kapitał ludzki	56
3.2. Inwestycje i finanse	62
3.3. Innowacyjność	68
3.4. Wykorzystanie funduszy unijnych	76
IV. Modelowanie zjawisk społeczno-gospodarczych	103
4.1. Ekonometryczna funkcja produkcji	103
4.2. Taksonomiczny miernik rozwoju	108
Podsumowanie	120
Bibliografia	126

CONTENTS

<i>Preface</i>	4
<i>Introduction</i>	7
<i>I. Gross domestic product - synthetic measure of economic growth</i>	9
<i>II. Profile of socio-economic situation of Podkarpackie voivodship</i>	17
2.1. <i>Demographic situation</i>	17
2.2. <i>Living conditions of population</i>	21
2.3. <i>Economy</i>	42
<i>III. Analysis of selected factors of economic development of Podkarpackie voivodship</i>	56
3.1. <i>Human capital</i>	56
3.2. <i>Investments and finances</i>	62
3.3. <i>Innovations</i>	68
3.4. <i>The use of EU funds</i>	76
<i>IV. Modelling of socio-economic phenomena</i>	103
4.1. <i>Econometric function of production</i>	103
4.2. <i>Taxonomic measure of development</i>	108
<i>Summary</i>	120
<i>Bibliography</i>	126

WSTĘP

W dniu 1 stycznia 1999 r. wprowadzono w Polsce nowy podział administracyjny. Obowiązujący wcześniej dwustopniowy podział zastąpiono trójstopniowym, w którego skład wchodzi województwa, powiaty i gminy. Od tego czasu minęło 10 lat. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie analizy rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego od momentu jego powstania do roku 2008. Kształtowanie się zachodzących w tym okresie zmian w gospodarce oraz sytuacji społecznej i warunkach życia ludności zaprezentowano na tle Polski oraz innych województw. Publikacja ta stanowi kontynuację „Analizy poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w 1999 roku”, wydanej przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie w roku 2000 oraz „Analizy rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w latach 1999-2004” wydanej w roku 2005.

Niniejsze opracowanie składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym przeprowadzono analizę dynamiki i struktury produktu krajowego brutto, ze szczególnym uwzględnieniem Podkarpacia, zwracając uwagę na zmiany jakie zaszły w badanym okresie.

W rozdziale drugim przedstawiono wybrane aspekty sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego. Omówiono przemiany demograficzne, zmiany w warunkach życia ludności oraz sytuacji gospodarczej. Opisano m.in. zmiany w liczbie i strukturze ludności, w urodzeniach, zgonach, małżeństwach, rozwodach, jak również zmiany jakie nastąpiły w wielkości i strukturze dochodów rozporządzalnych ludności, wydatkach gospodarstw domowych oraz spożyciu wybranych artykułów żywnościowych. Scharakteryzowano warunki mieszkaniowe i wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane przedmioty trwałego użytkowania, a także przeanalizowano problem ubóstwa. W rozdziale tym przedstawiono również zmiany jakie zaszły w oświacie i wychowaniu wynikające zarówno z procesów demograficznych, jak i przeobrażeń systemowych. Z aspektów gospodarczych omówione zostały zmiany zachodzące na rynku pracy, w rolnictwie, produkcji przemysłowej i budowlanej, jak też scharakteryzowano podmioty gospodarcze.

W rozdziale trzecim opisano wybrane czynniki wzrostu gospodarczego. Skupiono się na tych elementach, które służą szybszemu rozwojowi regionu. Należą do nich m.in. kapitał ludzki, inwestycje i finanse, innowacyjność, właściwe wykorzystanie środków unijnych.

W rozdziale ostatnim dokonano próby zbudowania modelu ekonometrycznego opisującego zależność pomiędzy wybranymi czynnikami wzrostu gospodarczego, jak też przedstawiono wykorzystanie taksonomicznej metody wzorca rozwoju w celu zbudowania syntetycznego wskaźnika w oparciu o wybrane mierniki cząstkowe.

W podsumowaniu przedstawiono syntezę zawierającą główne wyniki i obserwacje oraz wnioski końcowe.

I. PRODUKT KRAJOWY BRUTTO – SYNTETYCZNY MIERNIK WZROSTU GOSPODARCZEGO

Na rozwój regionu mają wpływ liczne czynniki, które oddziałują na gospodarkę poprzez złożone mechanizmy rozwoju gospodarczego. W ekonomii można rozróżnić dwa pojęcia związane z gospodarką regionu: wzrost i rozwój. Wzrost gospodarczy wiąże się ze wzrostem produktu krajowego brutto (PKB) na jednego mieszkańca, natomiast rozwój gospodarczy to szersze pojęcie i oznacza wzrost różnych aspektów poziomu życia człowieka, z których pewne mają charakter niemierzalny.¹ Wzrost postrzegać należy jako zmianę ilościową, rozwój natomiast obejmuje zarówno zmiany ilościowe, jak i jakościowe, które mogą być rozpatrywane w ujęciu procesowym lub celowym, i które prowadzą region przez proces fazowy od niższego poziomu rozwoju do wyższego. Ze względu na fakt występowania wzajemnych zależności między wzrostem a rozwojem, należy przyjąć, że wzrost jest podstawowym warunkiem wystąpienia rozwoju gospodarczego, którego konsekwencje kształtują poziom i warunki życia mieszkańców danego regionu. Korzyścią wynikającą z rozwoju gospodarczego jest także podwyższenie standardu życia, lepsza sytuacja socjalna i bezpieczeństwo publiczne. Jednym z najważniejszych i najbardziej powszechnie stosowanym syntetycznym miernikiem rozwoju gospodarczego jest wartość PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca.

PKB przedstawia końcowy rezultat działalności wszystkich podmiotów gospodarki narodowej. Równa się on sumie wartości dodanej brutto (WDB) wytworzonej przez wszystkie krajowe jednostki instytucjonalne powiększonej o podatki od produktów (PP) i pomniejszonej o dotacje do produktów (DP) liczonych w cenach rynkowych². Wartość dodana brutto mierzy wartość nowo wytworzoną w wyniku działalności produkcyjnej krajowych jednostek instytucjonalnych. Wartość dodana brutto stanowi różnicę między produkcją globalną (PG) a zużyciem

¹ Bartkowiak R., *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.

² PKB = WDB + PP - DP.

pośrednim (ZP)³ i jest wyrażona w cenach bazowych.⁴ Wzrost realnego PKB, czyli uwzględniającego także zmiany w poziomie cen, stanowi miarę rozwoju gospodarczego.

PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca można traktować jako informację o stopie życiowej ludności kraju bądź regionu. Jest to miernik prosty i łatwo weryfikowalny, odzwierciedlający zarówno wydajność pracy, jak i zdolność gospodarki do tworzenia miejsc pracy, utrzymywania i pozyskiwania inwestycji oraz siły roboczej. Wysoki poziom PKB przypadający na 1 mieszkańca występuje w krajach i regionach wysoko rozwiniętych. Wpływa na to zastosowanie zaawansowanych technologii w produkcji, co pozwala na obniżenie kosztów i większy dochód oraz rozwój nowoczesnych gałęzi przemysłu. Decydującą rolę odgrywa również struktura zatrudnienia. W krajach wysoko rozwiniętych udział pracujących w usługach jest wyższy niż w krajach słabiej rozwiniętych, a pracujących w rolnictwie – znacznie niższy.

W 2007 r. wartość PKB wytworzonego w woj. podkarpackim wyniosła 43,7 mld zł i była o 65,9% (licząc w cenach bieżących) wyższa niż w 1999 r. Dynamika PKB w tym okresie była w województwie o 10,8 pkt. proc. niższa niż w kraju, gdzie wyniosła 76,8% (realny wzrost wyniósł 49,1%). Średnie roczne tempo wzrostu PKB w woj. podkarpackim w latach 1999-2007 wynosiło 6,6% i było nieco niższe niż w kraju, gdzie wyniosło 7,8%.

W latach 1999-2007 można zauważyć pogłębianie się dysproporcji w poziomie rozwoju gospodarczego województw. Udziały poszczególnych województw w generowaniu wartości wytworzonej w kraju zmieniały się na przestrzeni tych lat i są obecnie wyraźnie zróżnicowane. Szczególnie zauważalna jest silna koncentracja generowania PKB w kilku województwach m.in. w mazowieckim i śląskim.

³ WDB = PG - ZP.

⁴ *Produkcja globalna* obejmuje wartość wyrobów i usług wytworzonych przez wszystkie krajowe jednostki instytucjonalne. *Zużycie pośrednie* obejmuje wartość zużytych materiałów (łącznie z paliwami) netto, surowców (łącznie z opakowaniami), energii, gazów technicznych i usług obcych (obróbka obca, usługi transportowe, wynajem sprzętu, usługi telekomunikacyjne i obliczeniowe, prowizje płacone za usługi bankowe) oraz koszty podróży służbowych (bez diet) i inne koszty. *Cena bazowa* definiowana jest jako kwota pieniędzy otrzymywana przez producenta (w tym także przez jednostkę handlową) od nabywcy za jednostkę produktu (wyrobu lub usługi), pomniejszona o podatki od produktu oraz o ewentualne rabaty i opusty, powiększona o dotacje otrzymywane do produktu.

Rozpiętość między województwami o najmniejszym i największym udziale w tworzeniu PKB zwiększyła się z 17,9 pkt. proc. w 1999 r. do 19,4 pkt. proc. w 2007 r. Niezmiennie najwięcej PKB powstaje w województwach: mazowieckim (w 2007 r. – 21,7% PKB, w 1999 r. – 20,2%), śląskim (w 2007 r. – 13,0%, w 1999 r. – 13,4%) oraz wielkopolskim (w 2007 r. – 9,3%, w 1999 r. – 9,1%). Łączny udział tych trzech województw w tworzeniu PKB wynosi ok. 44%. Podkarpackie zarówno w roku 1999, jak i w 2007 (3,7% PKB) zajmowało 11. miejsce w kraju, zaraz za lubelskim, którego udział w PKB był podobny. Województwa opolskie, lubuskie i podlaskie (z udziałami ok. 9-krotnie mniejszymi od największego w woj. mazowieckim) wygenerowały najmniej PKB (w 2007 r. - 2,3%). Województwami, których udział w tworzeniu PKB był mniejszy niż 3%, oprócz opolskiego, lubuskiego i podlaskiego były także świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. Jak łatwo zauważyć, najwyższy udział w tworzeniu PKB mają województwa o największej liczbie ludności, a najniższy – charakteryzujące się niską liczbą ludności. W porównaniu z 1999 r. cztery województwa – mazowieckie, wielkopolskie, małopolskie i dolnośląskie – zwiększyły swoje udziały w PKB, udziały czterech nie zmieniły się (łódzkie, podlaskie, pomorskie oraz świętokrzyskie), a pozostałych ośmiu – zmniejszyły się. Lokaty czternastu województw pod względem wielkości PKB były takie same, zmieniła się tylko kolejność dwóch województw zajmujących ostatnie miejsca – woj. podlaskie z 16. miejsca przesunęło się na 15., natomiast opolskie przesunęło się o jedną pozycję w dół, na ostatnie miejsce.

W 2007 r. wartość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosła dla Polski 30873 zł i była o 58,7% (w cenach bieżących) większa niż w 2000 r. (realny wzrost wyniósł 12,2%). W poszczególnych województwach poziom PKB na 1 mieszkańca był zróżnicowany, najwyższy osiągnęło mazowieckie – 49415 zł, a najniższy (stanowiący 42% najwyższego) podkarpackie – 20829 zł. Obok mazowieckiego wysokie lokaty pod względem tego wskaźnika zajęły dolnośląskie, śląskie i wielkopolskie.

W roku 2007 woj. podkarpackie zajęło ostatnie miejsce w kraju pod względem PKB na 1 mieszkańca. W stosunku do roku 2000 wzrost PKB w woj. podkarpackim w przeliczeniu na jednego mieszkańca wyniósł 53,4% i był o 5,2 pkt. proc. niższy niż

w kraju. Wpłynęło to na pogłębienie się dysproporcji pomiędzy Podkarpaciem i Polską – zmniejszyła się relacja wskaźnika PKB przypadającego na 1 mieszkańca w woj. podkarpackim w stosunku do kraju z 69,8% (w 2000 r.) do 67,5% (w 2007 r.), co jest niewątpliwie niekorzystne. Oprócz Podkarpacia, trzy województwa (lubelskie, podlaskie oraz warmińsko-mazurskie) nie przekroczyły poziomu 75% średniej wartości krajowej tego wskaźnika.

W roku 2000 w pięciu województwach (mazowieckim, śląskim, wielkopolskim, zachodniopomorskim i dolnośląskim) wartość PKB przypadająca na 1 mieszkańca była wyższa niż przeciętnie w kraju, natomiast w 2007 r. – w czterech. Były to województwa: mazowieckie (gdzie wskaźnik ten o prawie 60% przewyższył średnią krajową), śląskie, dolnośląskie oraz wielkopolskie. W pozostałych 12 województwach poziom PKB w przeliczeniu na mieszkańca był niższy niż przeciętnie w Polsce. Relacja pomiędzy regionami o najwyższym i najniższym poziomie PKB na 1 mieszkańca w omawianym okresie zwiększyła się z 2,2:1 do 2,4:1. Zarówno w 2000 i 2007 roku jest to relacja mazowieckiego do podkarpackiego.

W roku 2006, średnia wartość PKB w przeliczeniu na mieszkańca (z uwzględnieniem parytetu siły nabywczej) w krajach Unii Europejskiej, wyniosła według danych Eurostatu 23,6 tys. EUR. Wśród regionów Wspólnoty (NUTS2)⁵, nadal występuje bardzo duże zróżnicowanie pod tym względem – najwyższy wskaźnik, osiągnięty przez Inner London (79,4 tys. EUR, czyli 336% średniej unijnej) był prawie 14 razy wyższy od najniższego, występującego w rumuńskim regionie Nord-Est (5,8 tys. EUR, 25% średniej unijnej). Województwo podkarpackie zajęło 261. miejsce (na 271. regionów), z wartością 8,5 tys. EUR (36% średniej unijnej). Spośród polskich województw, najlepsze pod tym względem mazowieckie (19,7 tys. EUR) osiągnęło 83% średniej wartości PKB przypadającej na jednego mieszkańca krajów Unii Europejskiej. W pozostałych województwach omawiana relacja nie przekraczała 60%. Podobnie wyglądała sytuacja w regionach bułgarskich, Litwie, Łotwie oraz większości

⁵ Nomenklatura Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych dzieli regiony Unii Europejskiej na duże, średnie i małe odpowiednio poziom NUTS1, NUTS2 i NUTS3. Poziom NUTS2 obejmuje 271 regionów – w przypadku Polski są to województwa.

regionów rumuńskich i węgierskich. Wartość PKB na 1 mieszkańca w Polsce stanowiła nieco ponad 52% średniej unijnej.

W latach 1999-2007 wzrosło znaczenie usług⁶ w strukturze gospodarki, zarówno w odniesieniu do udziału w generowaniu wartości dodanej brutto, jak również w odniesieniu do kreowania nowych miejsc pracy. Zmniejszył się natomiast udział rolnictwa i przemysłu. W krajach wysokorozwiniętych usługi wytwarzają około 2/3 wartości dodanej brutto wytworzonej w całej gospodarce. W Polsce relacja ta wyniosła 64,9% w roku 2007, natomiast w woj. podkarpackim 63,5%. W roku 1999 wskaźniki te wyniosły odpowiednio 63,5% oraz 59,2%.

Analizując strukturę gospodarki można stwierdzić, że zarówno w kraju, jak i w woj. podkarpackim najwyższy udział w generowaniu wartości dodanej brutto miały usługi rynkowe.⁷ W 2007 r. wskaźnik dla kraju wyniósł 50,6%, a dla Podkarpacia 45,0%, podczas gdy w 1999 r. odpowiednio 49,7 i 41,7%. Chociaż udział jednostek prowadzących działalność w zakresie usług rynkowych w strukturze wartości dodanej brutto w woj. podkarpackim był niższy niż w Polsce, to w porównaniu z rokiem 1999 jego przyrost był o 2,4 pkt. proc. większy niż w kraju. W poszczególnych województwach wystąpiło znaczne zróżnicowanie udziału usług rynkowych w tworzeniu wartości dodanej brutto. Najwyższy odsetek odnotowano w woj. mazowieckim (w 2007 r. – 63,7% wartości dodanej brutto wytworzonej w województwie), natomiast najniższy w woj. opolskim (42,2%). Dużo niższy udział w generowaniu wartości dodanej miał przemysł. W 2007 r. jednostki prowadzące działalność przemysłową wytworzyły w woj. podkarpackim 26,7% wartości dodanej brutto (w kraju – 24,3%). W porównaniu z rokiem 1999 wystąpił spadek udziału przemysłu o 0,8 pkt. proc. (w Polsce – o 0,4 pkt. proc.). Znaczne zróżnicowanie udziału przemysłu wystąpiło w poszczególnych województwach: od 32,9%

⁶ Grupowania danych według rodzajów działalności dokonano w układzie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD 2004).

⁷ *Usługi rynkowe* obejmują sekcje: „Handel i naprawy” (pełna nazwa: „Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów mechanicznych, motocykli oraz artykułów użytku osobistego i domowego”), „Hotele i restauracje”, „Transport, gospodarka magazynowa i łączność”, „Pośrednictwo finansowe”, „Obsługa nieruchomości i firm” (pełna nazwa: „Obsługa nieruchomości, wynajem i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej”), „Działalność usługowa komunalna, społeczna i indywidualna, pozostała” oraz „Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników”.

w dolnośląskim do 15,6% w mazowieckim. Jednostki prowadzące działalność w usługach nierynkowych⁸ w 2007 r. wypracowały w kraju 14,3% wartości dodanej brutto (o 0,5 pkt. proc. więcej niż w 1999 r.), na Podkarpaciu – 18,6% (o 1,1 pkt. proc. więcej). Małym udziałem w wartości dodanej brutto charakteryzowały się jednostki budownictwa – w roku 2007 wypracowały w kraju 6,5% (o 0,7 pkt. proc. mniej niż w 1999 r.), w woj. podkarpackim – 6,3% (o 0,8 pkt. proc. mniej). Natomiast najmniejszy udział w wartości dodanej brutto miały jednostki rolnictwa zarówno w kraju (4,3%), jak i na Podkarpaciu (3,5%). Od 1999 r. ich udział w strukturze wartości dodanej brutto zmniejszył się o 1,1 pkt. proc. w kraju i o 2,7 pkt. proc. w woj. podkarpackim.

Istnieją istotne różnice pomiędzy strukturą wartości dodanej brutto według rodzajów działalności a strukturą pracujących w tym układzie. W dużym stopniu wynika to ze zróżnicowania poszczególnych grup pod względem pracochłonności.

Biorąc pod uwagę strukturę pracujących w gospodarce narodowej w kraju można zauważyć, że w 2007 roku 37,6% osób pracowało w usługach rynkowych, które wytworzyły 50,6% wartości dodanej brutto. W rolnictwie natomiast pracujących było 16,0% i wytworzyli tylko 4,3% wartości dodanej brutto. Pracujący w przemyśle stanowili 23,2% ogółu pracujących, a wytworzyli 24,3% wartości dodanej brutto. Udział pracujących w usługach nierynkowych wyniósł 17,5%, a w budownictwie – 5,8%. Grupy te wytworzyły odpowiednio 14,3% i 6,5% wartości dodanej brutto.

W woj. podkarpackim struktura pracujących przedstawiała się nieco inaczej niż w kraju. Udział pracujących w usługach rynkowych wyniósł 28,7% i był o 8,9 pkt. proc. niższy niż w kraju. Grupa ta wytworzyła 45,0% wartości dodanej brutto województwa. W rolnictwie pracowało 23,5% osób (o 7,5 pkt. proc. więcej niż w kraju), a w przemyśle – 24,3% (o 1,1 pkt. proc. więcej niż w kraju). Udział tych grup w tworzeniu wartości dodanej brutto wyniósł odpowiednio 3,5% i 26,7%. Mniej liczną zbiorowość stanowili pracujący w usługach nierynkowych – 18,6% oraz w budo-

⁸ *Usługi nierynkowe* obejmują sekcje: „Administracja publiczna i obrona narodowa” (pełna nazwa: „Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i powszechne ubezpieczenie zdrowotne”), „Edukacja” oraz „Ochrona zdrowia i pomoc społeczna”.

wnictwie – 4,8%. Grupy te wytworzyły odpowiednio 18,6% i 6,3% wartości dodanej brutto.

Wartość dodana brutto w przeliczeniu na 1 pracującego, czyli wydajność pracy, określająca relację pomiędzy wynikami produkcji a nakładami pracy, charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem według rodzajów działalności. W kraju wartość tego wskaźnika w 2007 r. wyniosła przeciętnie 75550 zł i najwyższa była w usługach rynkowych – 101677 zł, a najniższa w rolnictwie – 18897 zł, w przemyśle wyniosła 82230 zł, w budownictwie – 77185 zł, a usługach nierynkowych – 62503 zł.

W woj. podkarpackim wydajność pracy była niższa o 29,9% od średniej krajowej i wyniosła 52944 zł. Najwyższy wskaźnik osiągnęły województwa: mazowieckie – 100878 zł, dolnośląskie – 86756 zł i śląskie – 81945 zł. Wydajność pracy w woj. mazowieckim przewyższyła o ponad 34% średnią krajową i była prawie dwukrotnie wyższa niż w lubelskim, gdzie odnotowano najniższy jej poziom – 52084 zł, tj. około 69% przeciętnej wydajności w kraju.

Wysoką wartością dodaną brutto przypadającą na jednego pracującego, przekraczającą średni poziom w kraju, obok woj. mazowieckiego, charakteryzowały się województwa leżące w zachodniej części Polski (śląskie, dolnośląskie, zachodniopomorskie, pomorskie). Województwa te cechuje wysoki stopień uprzemysłowienia oraz znaczny udział usług rynkowych. Natomiast niższą wartość tego wskaźnika można zaobserwować we wschodnich województwach Polski (przy czym trzy z nich: lubelskie, podkarpackie i świętokrzyskie nie osiągnęły 76% przeciętnej krajowej). Są to obszary o mniejszym stopniu uprzemysłowienia i udziale usług rynkowych.

W woj. podkarpackim w 2007 r. największą wydajność, mierzoną wartością dodaną brutto w przeliczeniu na 1 pracującego, osiągnęły, podobnie jak w kraju, jednostki prowadzące działalność w zakresie usług rynkowych – 86772 zł, a najniższą w rolnictwie – 6402 zł. W porównaniu z przeciętną wydajnością w kraju, w woj. podkarpackim największą wydajność osiągnęły jednostki usług nierynkowych (90,7%), następnie budownictwa oraz usług rynkowych (po 85,3% przeciętnej wydajności w kraju w tej grupie), nieco mniejszą – przemysłu (77,8%). Natomiast najmniejsza

wydajność miała miejsce w rolnictwie – tylko 33,9% przeciętnej wydajności krajowej w tej grupie.

W latach 1999-2007 w Polsce następowało powiększanie się dysproporcji pomiędzy województwami w zakresie tworzenia PKB. W omawianym okresie udział woj. podkarpackiego w PKB nieznacznie się zmniejszył, pogorszyła się również w stosunku do Polski relacja PKB przypadającego na 1 mieszkańca. Podobnie jak w kraju, tak i w województwie następowało stopniowe zmniejszanie się udziału pracujących w rolnictwie i budownictwie, głównie na rzecz usług rynkowych i nierynkowych.

II. CHARAKTERYSTYKA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODAR-CZEJ WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

2.1. Przemiany demograficzne

Zmiany w liczbie i strukturze ludności

W końcu 2008 r. liczba ludności województwa podkarpackiego wyniosła 2 mln 99 tys., co odpowiadało 5,5% populacji kraju. Na Podkarpaciu w miastach zamieszkiwało 40,9% populacji (w 1999 r. – 40,8%). Jest to najniższy wskaźnik urbanizacji wśród województw (w kraju udział ludności miejskiej wyniósł 61,1%). W porównaniu z 1999 r. liczba ludności w województwie wzrosła o 0,03%. Od kilku lat w kraju obserwuje się ubytek rzeczywisty ludności, zmniejsza się również udział ludności miejskiej.

Średnia gęstość zaludnienia województwa w 2008 r. wyniosła 118 osób na 1 km² (zbliżona była do średniej UE, natomiast w Polsce wyniosła 122). Wskaźnik ten wykazuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne – od najwyższego w Rzeszowie oraz w Przemyślu – odpowiednio: 1855 i 1511 osób/km², do najniższego w powiatach: bieszczadzkim i leskim – 19 i 32 osoby/km². W 1999 r. gęstość zaludnienia wyniosła 117 osób na 1 km².

Ludność Podkarpacia cechuje wyższy niż przeciętnie w kraju poziom przyrostu naturalnego, tj. różnicy między liczbą urodzeń żywych i zgonów, nawet pomimo tendencji spadkowej notowanej do roku 2005. Od 2006 r. następował systematyczny wzrost przyrostu naturalnego, co wpływało na wzrost liczby ludności. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców przyrost naturalny wyniósł w 2008 r. 1,9; podczas gdy w 1999 r. wynosił 2,6 (w Polsce odpowiednio: 0,9 i 0,0; zaś w UE ok. 1,1 i 0,4).

Drugim, obok przyrostu naturalnego, czynnikiem mającym istotny wpływ na stan zaludnienia są migracje ludności. W latach 1999-2008 notowano w województwie ujemne saldo migracji; łącznie w tym okresie ubyło 25,3 tys. mieszkańców. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców saldo migracji w 2008 r. wyniosło -1,1; podczas gdy 1999 r. -0,7 (w kraju w obydwu latach -0,4). Oznacza to, że liczba osób wymeldowanych z pobytu stałego w danym okresie przekroczyła liczbę osób nowo zameldowanych na pobyt stały. W roku 1999 liczba ludności zmniejszyła się zarówno na wsi, jak i w miastach, natomiast w roku 2008 ubytkowi ludności w miastach (o 2,7 tys. osób) towarzyszył wzrost liczby ludności na wsi (o 0,4 tys. osób). Świadczy to o przemieszczaniu się ludności z miast na wieś.

Struktura ludności według płci od kilku lat nie uległa większym zmianom. W ogólnej liczbie mieszkańców nieznacznie przeważają kobiety, które stanowią 51,1% ludności województwa. W latach 1999-2008 współczynnik feminizacji wynosił około 105, co oznacza, że na 100 mężczyzn przypadało statystycznie 105 kobiet (w kraju współczynnik wahał się między 106 a 107, natomiast w UE wyniósł około 105).

Obserwuje się niekorzystne zmiany, świadczące o starzeniu się społeczeństwa. Wiek środkowy (mediana) mieszkańców woj. podkarpackiego z roku na rok jest coraz wyższy. W 2008 r. mediana wieku wyniosła 35,8 lat, co oznacza, że połowa ludności przekroczyła ten wiek (w roku 1999 mediana wyniosła 32,6 lat). Mediana dla kobiet wyniosła 37,5 lat, a dla mężczyzn 34,2 lat. W porównaniu z rokiem 1999 wiek środkowy podniósł się o 3,0 lata zarówno dla kobiet, jak i dla mężczyzn. Mieszkańcy miast są średnio o 2 lata starsi od mieszkańców wsi. Ludność Podkarpacia wciąż jest nieco młodsza niż przeciętnie w kraju, aczkolwiek w latach 1999-2008 różnica ta zmniejszyła się z 2,5 do 1,7 roku.

W latach 1999-2008 następowało zmniejszanie się udziału dzieci i młodzieży (0-17 lat) w ogólnej liczbie ludności województwa, przy jednoczesnym wzroście liczby osób w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni w wieku 65 lat i więcej oraz kobiety w wieku 60 lat i więcej). Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym obniżył się z 28,3% w 1999 r. do 21,0% w 2008 r. (w Polsce – z 25,2% do 19,3%) – głównie z powodu malejącej liczby urodzeń. Jednocześnie wzrósł udział osób w wieku poprodukcyjnym – z 14,1% do 15,5% (w kraju – z 14,6% do 16,2%). Zwiększył się

również udział ludności w wieku produkcyjnym – z 57,6% do 63,5% (w kraju – z 60,2% do 64,5%). W 2008 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym (mężczyźni w wieku 18-64 lata i kobiety w wieku 18-59 lat) przypadało 57 osób w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym), podczas gdy w 1999 r. – 74. Pomimo następujących zmian, w województwie odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym nadal jest wyższy niż przeciętnie w kraju, a w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym – niższy niż w kraju.

Urodzenia i zgony

W roku 2008 w woj. podkarpackim zanotowano 22,2 tys. urodzeń żywych, tj. o 6,9% mniej niż w 1999 r. W porównaniu natomiast z rokiem 2006, do którego utrzymywała się tendencja spadkowa, nastąpił wzrost (o 9,6%). W Polsce tendencję wzrostową zaobserwowano od 2004 r.

Współczynnik urodzeń (czyli liczba urodzeń na 1000 ludności) wyniósł w 2008 r. 10,6‰ (w kraju – 10,9‰) i w porównaniu z rokiem 1999 zmniejszył się o 0,8 pkt. promilowego. Zmniejszanie się liczby urodzeń dotyczy zarówno rodzin zamieszkałych w miastach, jak i rodzin wiejskich, ale natężenie urodzeń na wsi jest w dalszym ciągu wyższe niż w mieście. W miastach woj. podkarpackiego, jak i w kraju w 2008 r. na 1000 ludności przypadało ok. 10 urodzeń żywych, natomiast na wsi – 11 (w kraju ok. 12).

Od lat poziom reprodukcji ludności nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń, tj. kiedy na jedną kobietę w wieku 15-49 lat przypada średnio 2,10 – 2,15 urodzeń dzieci. W latach 1999-2008 ogólny współczynnik dzietności¹ obniżył się z 1,52 do 1,34, zaś wskaźnik dla kraju nieznacznie wzrósł z 1,37 do 1,39.

Do roku 2006 następował spadek ogólnego współczynnika płodności, określonego liczbą urodzeń żywych na 1000 kobiet w wieku rozrodczym (15-49 lat),

¹ Współczynnik dzietności kobiet oznacza liczbę dzieci, którą urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15-49 lat), przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku, tzn. przy przyjęciu cząstkowych współczynników płodności z tego okresu za niezmiennie.

dopiero w dwóch ostatnich latach odnotowano jego wzrost. W 2008 r. współczynnik ten wyniósł 40,7; a w 1999 r. – 43,2. W latach dziewięćdziesiątych XX w. nastąpiło przesunięcie najwyższej płodności kobiet z grupy wieku 20-24 lata do grupy 25-29 lat. Średni wiek kobiet (mediana), które w 2008 r. urodziły dziecko, wyniósł 28,1 lat, a rodzących po raz pierwszy – 25,7 lat. W roku 1999 wiek ten był niższy i wynosił odpowiednio: 26,9 i 23,6 lat.

Pomimo wzrastającej w ostatnich latach liczby urodzeń, wzrosła również liczba zgonów, co spowodowało mniej korzystne ukształtowanie się współczynnika dynamiki demograficznej (liczba urodzeń przypadająca na 1 zgon). Wartość współczynnika obniżyła się z poziomu 1,29 w 1999 r. do 1,22 w 2008 r.

W latach 1999-2002 utrzymywał się spadek liczby zgonów, w trzech kolejnych latach nastąpił niewielki wzrost, natomiast w roku 2006 znowu spadek i od roku 2007 obserwuje się ponowny wzrost zjawiska. W 2008 r. zmarło 18,2 tys. osób, czyli o 1,4% mniej w porównaniu z rokiem 1999 (w Polsce liczba zgonów w tym samym okresie zmniejszyła się o 0,5%).

Współczynnik umieralności w woj. podkarpackim w 2008 r. wyniósł 8,7‰ (co oznacza, że na 1000 ludności przypadało 8,7 zgonów), a w 1999 r. – 8,8‰ (w Polsce w latach 2008 i 1999 przypadało 10 zgonów na 1000 ludności). Liczba zgonów przypadająca na 1000 mieszkańców w miastach w roku 2008 wyniosła 8, na wsi zaś była wyższa i wyniosła 9. W roku 2008 zarejestrowano 120 zgonów niemowląt, tzn. dzieci poniżej 1 roku życia, w porównaniu z 1999 r. było to o 36,2% mniej (w Polsce – nastąpił spadek o 30,8%). Poprawie uległ również wskaźnik określający śmiertelność niemowląt. Na 1000 urodzeń żywych w 2008 r. przypadało około 5 zgonów niemowląt (w kraju niecałe 6), podczas gdy w 1999 r. – 8 (w kraju – 9).

Następuje wydłużanie się trwania życia ludności. Przewiduje się, że przy niezmienionych warunkach wymierania populacji, urodzeni w 2008 r. chłopcy osiągną średnio wiek 73,1 lat (w Polsce – 71,3 lat), dziewczynki natomiast 81,3 lat (w kraju – 80,0 lat).

Małżeństwa i rozwody

W latach 1999-2008 wzrosła liczba zawieranych małżeństw. W 2008 r. zawarto 13,9 tys. związków małżeńskich, tj. o 11,6% więcej niż w 1999 r. (w Polsce o 17,5% więcej). Na 1000 ludności przypadało 6,6 nowo zawartych małżeństw (w kraju – 6,8). Wskaźnik ten kształtował się na tym samym poziomie zarówno w miastach jak i na wsi (6,6). Dla porównania, w roku 1999 omawiany wskaźnik kształtował się na poziomie 5,9 (w kraju – 5,7). Wzrost liczby nowo zawartych małżeństw wynika głównie z wejścia w dorosłość roczników wyżu demograficznego lat osiemdziesiątych XX wieku.

W ostatnich latach liczba prawomocnie orzeczonych rozwodów systematycznie rośnie. W 2008 r. rozwiodło się 2,3 tys. par małżeńskich. W odniesieniu do roku 1999 liczba ta była o 57,8% wyższa (w kraju odnotowano wzrost o 55,8%). W porównaniu z rokiem 2007 rozwodów było o 3,4% więcej (w kraju nastąpił spadek o 1,7%). Wskaźnik rozwodów, określany jako liczba rozwodów przypadająca na 1000 ludności, wyniósł w 2008 r. 1,1 (w kraju – 1,7) i wzrósł z poziomu 0,7 w 1999 r. W miastach natężenie rozwodów jest dużo wyższe niż na wsi. W 2008 r. wskaźnik ten wyniósł w miastach 1,7 (w 1999 r. – 1,3), a na wsi – 0,6 (w 1999 r. – 0,3). W Polsce sytuacja wyglądała podobnie, aczkolwiek wskaźnik był nieco wyższy i wyniósł w 2008 r. w miastach – 2,2 (w 1999 r. – 1,5), natomiast na wsi – 0,9 (w 1999 r. – 0,4).

2.2. Warunki życia ludności

Dochód rozporządzalny

Zasadniczym czynnikiem determinującym możliwość zaspokojenia potrzeb życiowych przez członków społeczności i zapewnienia odpowiednich warunków życia jest wysokość dochodów, jakimi dysponują i ich siła nabywcza.

Przeciętne dochody mieszkańców woj. podkarpackiego są najniższe w kraju.

W roku 2008 gospodarstwo domowe na Podkarpaciu dysponowało przeciętnym miesięcznym nominalnym dochodem rozporządzalnym² wynoszącym 791 zł na osobę. Dochód ten był o 254 zł, tj. o 24,3% niższy niż przeciętnie w kraju, podczas gdy w roku 1999 różnica ta wynosiła 84 zł (14,9%).

W strukturze przeciętnego dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych największą część stanowiły dochody z pracy najemnej (w roku 2008 – 51,8%) oraz otrzymywane ze świadczeń społecznych (34,5%), natomiast dochody z pracy na własny rachunek stanowiły 5,2%, a z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie – 4,3%. W porównaniu z rokiem 1999 wzrosły udziały dochodów z pracy najemnej i z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie (odpowiednio o 4,4 i 0,7 pkt. proc.), obniżyły się zaś udziały dochodów ze świadczeń społecznych i z pracy na własny rachunek (odpowiednio o 2,1 i 1,2 pkt. proc.).

W roku 2008 w strukturze dochodów uzyskanych przez gospodarstwo domowe w województwie podkarpackim, w porównaniu z krajem, niższy był udział dochodów z pracy na własny rachunek (o 3,6 pkt. proc.) i z pracy najemnej (o 1,8 pkt. proc.), wyższy natomiast był udział dochodów uzyskiwanych ze świadczeń społecznych (o 6,0 pkt. proc.) oraz z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie (o 0,2 pkt. proc.).

Przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji³ w gospodarstwie domowym w woj. podkarpackim w roku 2008 wyniósł 754 zł. W odniesieniu do kraju był o 252 zł (o 25,1%) niższy. W roku 1999 był niższy o 82 zł tj. o 15,2%.

² Dochód rozporządzalny jest to suma bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń z ubezpieczenia społecznego i świadczeń z pomocy społecznej), o podatki od dochodów i własności płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i rolników indywidualnych oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie.

³ Dochód do dyspozycji jest to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki, czyli o dary przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, o niektóre podatki, w tym od spadków i darowizn oraz od nieruchomości, o opłaty za wieczyste użytkowanie gruntu, o zaliczki na podatek od dochodów osobistych, o składki na ubezpieczenie społeczne płacone samodzielnie przez podatnika oraz o pozostałe rodzaje wydatków nie przeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne, w tym przegranych w grach pieniężnych i loteryjnych, strat pieniężnych i kaucji.

Wydatki gospodarstw domowych

W roku 2008 przeciętne miesięczne nominalne wydatki⁴ gospodarstwa domowego w woj. podkarpackim wyniosły w przeliczeniu na osobę 743 zł. Zdecydowana większość wydatków tj. 706 zł (95,0%) przeznaczona była na towary i usługi konsumpcyjne. W wydatkach gospodarstw domowych dominującą pozycję zajmują wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe. W 2008 r. gospodarstwa domowe w woj. podkarpackim przeznaczyły na tę grupę przeciętnie 28,6% ogółu swoich wydatków (o 4,6 pkt. proc. mniej niż w 1999 r.). Wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii stanowiły 16,9% wydatków ogółem, podczas gdy w 1999 r. 15,2%. Na transport gospodarstwa domowe przeznaczyły 10,2% wydatków, w porównaniu z rokiem 1999 było to o 1,0 pkt. proc. mniej. Z kolei na rekreację i kulturę gospodarstwa domowe wydatkowały 6,5% (w 1999 r. – 6,3%), na zakup odzieży i obuwia – 5,7% (w 1999 r. – 6,7%), a na zdrowie – 5,1% (w 1999 r. – 4,5%). Mniejszy udział stanowiły wydatki przeznaczone na: łącznie – 4,4%, napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe – 2,0%, hotele i restauracje – 1,3% oraz edukację – 1,1%. Na inne towary i usługi gospodarstwa domowe przeznaczyły 5,5% swoich wydatków.

W latach 1999-2008 zwiększył się udział wydatków gospodarstw domowych związanych z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii, jak też przeznaczonych na łącznie, zdrowie, restauracje i hotele oraz rekreację i kulturę. Nastąpiło to kosztem zmniejszenia się udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, odzież i obuwie, transport, wyposażenie mieszkań i prowadzenie gospodarstwa domowego, napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe oraz edukację.

W roku 2008 poziom przeciętnych miesięcznych nominalnych wydatków na osobę w gospodarstwach domowych na Podkarpaciu był o 162 zł, tj. o 17,9% niższy niż przeciętnie w kraju (w roku 1999 różnica ta wynosiła 14,2%). W porównaniu

⁴ Na wydatki gospodarstw składają się wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przeznaczane na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego, obejmują towary zakupione za gotówkę, na kredyt, otrzymywane bezpłatnie oraz spożycie naturalne. Na pozostałe wydatki składają się m.in. dary przekazywane przez gospodarstwa domowe, niektóre podatki, pozostałe rodzaje wydatków nie przeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne.

ze strukturą wydatków w kraju, w woj. podkarpackim większy był udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe (o 3,0 pkt. proc.), zdrowie (o 0,3 pkt. proc.), odzież i obuwanie (o 0,2 pkt. proc.) oraz transport (o 0,1 pkt. proc.), niższy był natomiast udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (o 2,0 pkt. proc.), rekreację i kulturę (o 1,4 pkt. proc.), restauracje i hotele (o 0,7 pkt. proc.), napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe (o 0,6 pkt. proc.), łączność (o 0,4 pkt. proc.), edukację (o 0,1 pkt. proc.), wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego (o 0,1 pkt. proc.).

Spożycie niektórych artykułów żywnościowych

Stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych zależy przede wszystkim od wysokości dochodów konsumentów i poziomu cen artykułów żywnościowych. Na poziom i strukturę spożycia oddziałują również relacje cen pomiędzy artykułami żywnościowymi, a także relacje cenowe pomiędzy żywnością a innymi towarami konsumpcyjnymi.

Dane dotyczące spożycia artykułów żywnościowych obejmują wyłącznie te ilości, które zostały przeznaczone do spożycia w obrębie gospodarstwa domowego, nie obejmują natomiast artykułów żywnościowych spożytych w zakładach gastronomicznych oraz w zamkniętych placówkach żywienia zbiorowego (w zakładach pracy, szkołach, przedszkolach, szpitalach itp.).

W roku 2008 w woj. podkarpackim miesięczne spożycie artykułów żywnościowych, w obrębie gospodarstwa domowego, przypadające na jedną osobę wyniosło przeciętnie: 8,19 kg pieczywa i produktów zbożowych (w tym 5,40 kg pieczywa), 4,98 kg mięsa, 0,37 kg ryb, 4,82 l mleka, 0,58 kg napojów mlecznych i jogurtów, 0,97 kg serów, 14,28 szt. jaj, 1,41 kg olei i pozostałych tłuszczów, 3,29 kg owoców, 11,28 kg warzyw, 1,68 kg cukru.

W odniesieniu do Polski w 2008 r. w woj. podkarpackim mniejsze było m.in. przeciętne miesięczne spożycie w przeliczeniu na 1 osobę: mięsa – o 11,1% (w 1999 r. o 18,0%), ryb – o 21,3% (w 1999 r. o 27,0%) oraz owoców – o 8,4% (w 1999 r.

o 9,5%). Większe zaś było spożycie mleka – o 32,4% (w 1999 r. o 22,7%), serów – o 10,2% (w 1999 r. o 18,6%), a także pieczywa i produktów zbożowych, warzyw (łącznie z ziemniakami), jaj i cukru.

Warunki mieszkaniowe

Zasoby mieszkaniowe w woj. podkarpackim w końcu 2008 r. wyniosły 614,7 tys. mieszkań i były większe o 9,7% niż w 1999 r. Przyrost ten był o 2,1 pkt. proc. niższy niż w kraju. Udział Podkarpacia w zasobach mieszkaniowych Polski wyniósł 4,7% (w 1999 r. – 4,8%).

Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w latach 1999-2008 zwiększyła się o 11,4 m² (z 66,6 m² do 78,0 m²), natomiast w kraju o 8,9 m² (z 61,3 m² do 70,2 m²). Przeciętna wielkość mieszkania w woj. podkarpackim jest większa niż w kraju o 7,8 m² (w 1999 r. – o 5,3 m²), co wynika z odmiennej struktury budownictwa w Polsce i na Podkarpaciu, gdzie dominuje budownictwo indywidualne.

W badanym okresie poprawie uległy wskaźniki charakteryzujące warunki mieszkaniowe ludności. Wskaźnik charakteryzujący przeciętną liczbę izb w mieszkaniu wzrósł z 3,52 do 3,97; przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania przypadająca na jedną osobę zwiększyła się z 17,8 m² do 22,9 m²; a liczba osób na 1 izbę zmniejszyła się z 1,06 do 0,86. W roku 2008 w miastach na 1 mieszkanie przypadało 3,01 osoby, podczas gdy na wsi 3,76 (w 1999 r. odpowiednio: 3,35 i 4,08). Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania wyniosła w mieście 67,3 m², a na wsi 87,4 m² (w 1999 r. odpowiednio: 59,2 m² i 72,7 m²). Różnice te wynikają z faktu, że budownictwo wielorodzinne dominujące w mieście charakteryzuje się mniejszą przeciętną powierzchnią użytkową mieszkania, niż jednorodzinne na wsi.

Z danych przedstawionych w tabeli poniżej wynika, że warunki mieszkaniowe w woj. podkarpackim, choć w badanym okresie poprawiły się, to odbiegają na niekorzyść od przeciętnych w Polsce.

Wybrane wskaźniki charakteryzujące warunki mieszkaniowe w woj. podkarpackim w latach 1999 i 2008:

Wyszczególnienie	1999	2008	1999	2008
	w liczbach bezwzględnych		Polska=100	
Przeciętna:				
powierzchnia użytkowa w m ² :				
1 mieszkania	66,6	78,0	108,6	111,1
na 1 osobę	17,8	22,9	94,4	94,4
liczba osób na:				
1 mieszkanie	3,74	3,42	115,1	117,8
1 izbę	1,06	0,86	113,4	109,8

W badanym okresie w woj. podkarpackim udział mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie zwiększył się o 8,3 pkt. proc. (do 73,0%), ustęp splukiwany – o 7,7 pkt. proc. (do 84,3%), łazienkę – o 5,5 pkt. proc. (do 85,3%), gaz sieciowy – o 5,5 pkt. proc. (do 71,6%), a wodociąg – o 2,5 pkt. proc. (do 92,5%). Z uwagi na występujące dysproporcje, szybciej wzrastał odsetek mieszkań wyposażonych w wymienione instalacje na wsi, niż w mieście. Nadal jednak mieszkania na wsi charakteryzują się niższym standardem wyposażenia.

Zmiany w wyposażeniu mieszkań w podstawowe instalacje w woj. podkarpackim w miastach i na wsi w latach 1999 i 2008:

Wyszczególnienie	1999		2008	
	miasta	wieś	miasta	wieś
	odsetek mieszkań wyposażonych w instalacje			
Wodociąg	97,2	84,0	97,8	87,8
Ustęp	92,1	63,5	95,2	74,9
Łazienka	91,5	69,9	94,6	77,4
Gaz z sieci	85,7	49,6	88,1	57,3
Centralne ogrzewanie	84,6	47,9	87,4	60,5

W latach 1999-2008 w woj. podkarpackim oddano do użytkowania 47,7 tys. mieszkań, z tego 83,0% w budownictwie indywidualnym. W roku 2008 oddano ich 5646 (w tym w miastach – 2540), co w porównaniu z rokiem 1999 oznacza wzrost o 88,4% (w Polsce wystąpił wzrost o 101,5%). Pod tym względem Podkarpacie z 3,4% udziałem liczby oddanych do użytkowania mieszkań uplasowało się na 12. miejscu w kraju.

Na Podkarpaciu zdecydowaną większość mieszkań oddają do użytkowania inwestorzy indywidualni – w 2008 r. było to 81,1% wszystkich mieszkań, podczas gdy w 1999 r. – 67,5% (w Polsce wskaźnik ten wynosił odpowiednio: 50,5% i 40,6%). Zmalał udział budownictwa spółdzielczego. W 2008 r. wyniósł on 10,9%, podczas gdy w 1999 r. – 23,9% (natomiast w kraju odpowiednio: 5,2% i 33,5%). Na terenie województwa buduje się bardzo mało mieszkań na sprzedaż lub wynajem – 5,4% ogółu mieszkań w 2008 r., a 4,9% w 1999 r. (w kraju odpowiednio: 40,4% i 17,3%) oraz mieszkań społecznych czynszowych – 1,9% w 2008 r.

Powierzchnia użytkowa mieszkań przekazanych do użytkowania w 2008 r. wyniosła 692,5 tys. m² (w 1999 r. – 321,0 tys. m²). W mieszkaniach tych było 29,7 tys. izb (w 1999 r. – 14,6 tys.). Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania oddanego do użytkowania w 2008 r. wynosiła 122,7 m², co w porównaniu z 1999 r. oznacza wzrost o 15,5 m². W miastach wyniosła 105,0 m², a na wsi 137,1 m² (w 1999 r. odpowiednio: 95,4 m² i 122,8 m²).

W poszczególnych formach budownictwa przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań była zróżnicowana i w 2008 r. wyniosła:

- w budownictwie indywidualnym – 137,7 m² (w 1999 r. – 131,6 m²),
- w budownictwie realizowanym na sprzedaż lub wynajem – 64,4 m² (62,3 m²),
- w budownictwie spółdzielczym – 56,3 m² (55,6 m²),
- w budownictwie komunalnym – 40,6 m² (55,4 m²).

W woj. podkarpackim zdecydowaną większość mieszkań oddanych do użytkowania w 2008 r. w budynkach indywidualnych stanowiły mieszkania duże, 4-izbowe i większe – 94,5% (podobnie w 1999 r. – 96,4%). Mieszkania 3-izbowe stanowiły 3,0%, 2-izbowe – 1,8%, a 1-izbowe – 0,6%. Inaczej kształtowała się struktura

mieszkań oddanych do użytkowania poza budownictwem indywidualnym. Mieszkania 4-izbowe i większe stanowiły 36,4% (w 1999 r. – 40,6%), 3-izbowe – 34,7%, 2-izbowe – 24,2%, a 1-izbowe – 4,7%.

W przeliczeniu na 1000 ludności w 2008 r. przekazano do użytkowania 2,7 mieszkania (w Polsce – 4,3). W 1999 r. wskaźnik ten wynosił 1,4 (w kraju – 2,1). Natomiast na 1000 zawartych małżeństw w 2008 r. przekazano do użytkowania 407 mieszkań (w 1999 r. – 241).

Wyposażenie gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytkowania

W roku 2008 następowała dalsza poprawa wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku. Odnotowano poprawę wyposażenia gospodarstw domowych m.in. w automat pralniczy, komputer osobisty (w tym z dostępem do Internetu), zestaw do odbioru, rejestracji i odtwarzania dźwięku (wieża), odbiornik telewizyjny. W woj. podkarpackim w 2008 r. w chłodziarkę wyposażonych było 99,0% gospodarstw domowych, podobnie jeśli chodzi o odbiornik telewizyjny, w automat pralniczy (79,6%), telefon komórkowy (79,1%), samochód osobowy (62,9%), a w urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej (54,7%). Ponad 40% gospodarstw posiadało zamrażarkę, zestaw do odbioru, rejestracji i odtwarzania dźwięku, kuchenkę mikrofalową oraz odtwarzacz DVD. W co trzecim gospodarstwie był magnetowid i drukarka. Nieco ponad 56% gospodarstw dysponowało komputerem osobistym, w tym prawie 42% z dostępem do Internetu.

W porównaniu z Polską w 2008 r. w woj. podkarpackim niższy był odsetek gospodarstw wyposażonych m.in. w: odtwarzacz DVD, automat pralniczy, kuchenkę mikrofalową, zmywarkę do naczyń, a wyższy – posiadających samochód osobowy.

Daje się zauważyć zmniejszający się odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w sprzęt audio-video starszej generacji, tzn. magnetowidy i odtwarzacze, przy jednoczesnym zwiększaniu się odsetka gospodarstw posiadających sprzęt nowszej generacji, czyli wieże, odtwarzacze DVD itp. Wzrasta

także udział gospodarstw domowych posiadających komputer osobisty, drukarkę, kuchenkę mikrofalową, telefon komórkowy i zmywarkę do naczyń.

Problem ubóstwa

W prowadzonych do lat 70. XX w. badaniach zjawiska ubóstwa dominowało podejście klasyczne, opierające się na wskaźnikach monetarnych. W podejściu tym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywała się wyłącznie przez pryzmat bieżących dochodów (wydatków) gospodarstw domowych. Stopniowo jednak coraz więcej zwolenników zaczęło zyskiwać pogląd, że identyfikacja ubogich jedynie na podstawie kategorii bieżącego dochodu jest dalece niewystarczająca. Nie chodziło wyłącznie o fakt niedoszacowywania dochodów deklarowanych przez gospodarstwa domowe biorące udział w badaniach empirycznych. O wiele istotniejsze było przekonanie, że ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym i przy jego identyfikacji należałoby uwzględnić także czynniki pozamonetarne. Poglądy te znajdowały swoje odzwierciedlenie w ewolucji samej definicji kategorii ubóstwa.⁵

Na wielowymiarowość pojęcia ubóstwa wskazują m.in. autorzy projektu SAMPLE (Small Area Methods for Poverty and Living Condition Estimates), którzy obok wymiaru monetarnego (dochód/konsumpcja) uwzględniają czynniki pozamonetarne (m.in. styl życia, nieoczekiwane wydatki, wyposażenie mieszkania, otoczenie miejsca zamieszkania). Projekt realizowany jest w okresie od marca 2008 r. do marca 2011 r. i finansowany przez Komisję Europejską w ramach 7 Programu Ramowego Badań i Rozwoju Technologicznego UE.⁶ Celem projektu jest opracowanie nowych, wielowymiarowych wskaźników oraz modeli służących do analizy ubóstwa i wykluczenia społecznego na szczeblu regionalnym i lokalnym, wspomagających agencje rządowe i samorządy terytorialne w procesach decyzyjnych dotyczących alokacji funduszy publicznych nakierowanych na walkę z tym problemem.

⁵ *Wiadomości statystyczne*, ZWS, Warszawa, 9 Grudzień 2009.

⁶ *Zasięg i głębokość zagrożenia ubóstwem w Polsce w układzie wojewódzkim*, prof. dr hab. Tomasz Panek, Materiał na konferencję prasową w GUS w dniu 23.12.2009 r.

Rozwiązania metodyczne opracowane w projekcie mają docelowo zostać wdrożone w krajach UE w ramach podstawowego badania UE w obszarze warunków życia ludności EU-SILC (Europejskie Badanie Dochodów i Warunków Życia Ludności).

Przyjęcie za granicę ubóstwa poziomu minimum egzystencji pozwala ocenić rozmiar ubóstwa skrajnego w Polsce. Minimum egzystencji uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od poziomu wyznaczonego tą granicą prowadzi do biologicznego wyniszczenia.⁷

W Polsce od roku 2006 obserwuje się tendencję malejącą zasięgu ubóstwa skrajnego. W 2006 r. 7,8% osób żyło w gospodarstwach mających trudności z zaspokajaniem elementarnych potrzeb, podczas gdy w 2008 r. wskaźnik ten zmalał do 5,6% (w roku 2007 wynosił 6,6%). Korzystne zmiany odnotowano w 2008 r. zarówno w przypadku mieszkańców miast, jak i wsi. Zmniejszył się zasięg ubóstwa wśród gospodarstw domowych z dziećmi na utrzymaniu.

W 2008 r. najwyższy odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji wystąpił w województwach: świętokrzyskim (11,3%), warmińsko-mazurskim (9,4%), podlaskim (8,4%) i lubelskim (8,3%). Natomiast najniższymi wskaźnikami charakteryzowały się województwa: opolskie (1,8%), mazowieckie (3,4%) i lubuskie (3,8%). W woj. podkarpackim kształtował się na poziomie 5,3%, co plasuje go na 7. miejscu w kraju.

Analizując zmiany poziomu ubóstwa skrajnego na przestrzeni lat 2006-2008 zaobserwować można, iż największy spadek tego wskaźnika wystąpił w województwach: podkarpackim (o 5,1 pkt. proc.), opolskim (o 4,7 pkt. proc.) i warmińsko-mazurskim (o 3,9 pkt. proc.). Jedynie w woj. zachodniopomorskim odnotowano stosunkowo niewielki jego wzrost (o 0,7 pkt. proc.).

⁷ Minimum egzystencji szacowane jest przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.

Edukacja

Zmiany zachodzące w oświacie i wychowaniu wynikają zarówno z procesów demograficznych, jak i przeobrażeń systemowych, które doprowadziły do decentralizacji w zakresie zarządzania oświatą. W wyniku wprowadzonej w roku szkolnym 1999/00 reformy ustroju szkolnego, w miejsce 8-letnich szkół podstawowych powstały 6-letnie szkoły podstawowe i 3-letnie gimnazja, w których nauka jest obowiązkowa. W roku szkolnym 2001/02 po raz pierwszy w pełnej strukturze organizacyjnej (obejmującej trzy klasy) działały gimnazja, a od roku szkolnego 2002/03 rozpoczął się drugi etap reformy ustroju szkolnego. Pierwsi absolwenci gimnazjów kontynuowali naukę w nowo utworzonych szkołach ponadgimnazjalnych: zasadniczych szkołach zawodowych, 3-letnich liceach ogólnokształcących, 3-letnich liceach profilowanych i 4-letnich technikach. W roku szkolnym 2004/05 rozpoczęły działalność 2-letnie uzupełniające licea ogólnokształcące oraz 3-letnie technika uzupełniające dla absolwentów zasadniczych szkół zawodowych, których ukończenie umożliwiło uzyskanie świadectwa dojrzałości. Rok szkolny 2007/08 był ostatnim rokiem funkcjonowania szkół ponadpodstawowych dla dorosłych na podbudowie szkoły zasadniczej.

Decentralizacja szkolnictwa spowodowała, że większość publicznych szkół i placówek oświatowych prowadzona jest przez jednostki samorządu terytorialnego. Wydatki na edukację i wychowanie kształtowały się na poziomie 40% budżetów samorządów terytorialnych i w ciągu ostatnich kilku lat systematycznie zmniejszały się. W 2008 r. w woj. podkarpackim udział wydatków na oświatę i wychowanie (łącznie z edukacyjną opieką wychowawczą) wyniósł 41,1% w wydatkach budżetów gmin, 40,2% w budżetach miast na prawach powiatu, 39,2% w budżetach powiatów oraz 10,4% w budżecie województwa. W 2008 r. jednostki samorządu terytorialnego na oświatę i wychowanie oraz edukacyjną opiekę wychowawczą przeznaczyły 2,7 mld zł, tj. o 7,3% więcej niż rok wcześniej.

W roku szkolnym 2008/09 we wszystkich typach szkół: podstawowych, gimnazjalnych, ponadpodstawowych, ponadgimnazjalnych, policealnych i pomaturalnych kształciło się łącznie 355,4 tys. dzieci, młodzieży i dorosłych, co stanowiło 16,9%

ludności woj. podkarpackiego. Ze względu na wychodzące z systemu oświaty ostatnie roczniki wyżu demograficznego, odsetek ten zmniejszał się w kolejnych latach.

W 2008 r. liczba dzieci wszystkich roczników objętych systemem edukacji była mniejsza niż w 1999 r. Dzieci w wieku 6 lat, które mogły odbywać przygotowanie przedszkolne w klasie zerowej w przedszkolach i oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych było mniej o 9,2 tys., tj. o 30,6%. Liczba dzieci w wieku sześcioklasowej szkoły podstawowej (7-12 lat) zmniejszyła się o 65,3 tys. osób, tj. o 31,1%. W najbliższych latach liczba uczniów szkół podstawowych będzie nadal zmniejszać się, na co wskazuje spadek liczby dzieci w wieku do 4 lat (o 24,4 tys. w porównaniu z 1999 r.). W 2008 r. liczba dzieci w wieku gimnazjalnym (13-15 lat) w porównaniu z 1999 r. obniżyła się o 32,1 tys. (o 27,3%), natomiast liczba młodzieży w wieku 16-18 lat, typowym dla kształcenia ponadgimnazjalnego, była mniejsza o 14,0 tys. (o 12,2%).

W roku szkolnym 2008/09 w szkołach podstawowych woj. podkarpackiego kształciło się 140,3 tys. dzieci, w gimnazjach – 83,4 tys., w szkołach ponadgimnazjalnych – 105,4 tys. młodzieży. Wynikający z ustawy o systemie oświaty obowiązek szkolny powoduje bardzo wysoki udział młodzieży w kształceniu na poziomie podstawowym i gimnazjalnym (w roku szkolnym 2008/09 – ok. 96%). Wśród szkół średnich najwyższą powszechność nauczania wykazuje szkolnictwo ogólnokształcące (współczynnik skolaryzacji netto⁸ – 42%), a następnie zawodowe i ogólnozawodowe (35%). W roku szkolnym 2008/09 do szkół zasadniczych zawodowych uczęszczało 14,3% młodzieży w wieku 16-18 lat. Po zakończeniu roku szkolnego 2007/08 gimnazja opuściło 30,3 tys. uczniów, natomiast na początku roku szkolnego 2008/09 w klasach pierwszych szkół ponadgimnazjalnych dla młodzieży zarejestrowano 28,1 tys. uczniów, rozpoczynających naukę na tym poziomie bezpośrednio po ukończeniu gimnazjum. Spośród absolwentów gimnazjów kontynuujących naukę w ponadgimnazjalnych szkołach dla młodzieży – 43% wybrało licea ogólnokształcące, 36% – technika, 16% – zasadnicze szkoły zawodowe, 2% –

⁸ Współczynnik skolaryzacji netto jest to relacja liczby osób w danej grupie wieku uczących się na danym poziomie kształcenia do liczby ludności w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania.

licea profilowane, a szkoły artystyczne i specjalne szkoły przysposabiające do pracy – po 1%.

Reforma systemu oświaty spowodowała, że w latach 1999-2008 w strukturze szkół dla dzieci i młodzieży (łącznie ze specjalnymi) zaszły duże zmiany. W analizowanym okresie liczba szkół podstawowych zmniejszyła się o 159, zaś liczba gimnazjów wzrosła o 126. W miejsce szkół ponadpodstawowych powstały szkoły ponadgimnazjalne. W roku szkolnym 1999/00 na podbudowie szkoły podstawowej funkcjonowały 104 licea ogólnokształcące, 128 szkół zasadniczych zawodowych oraz 389 średnich szkół technicznych i zawodowych. W roku szkolnym 2008/09 na podbudowie gimnazjum działało 129 liceów ogólnokształcących, 118 techników, 99 zasadniczych szkół zawodowych, 51 liceów profilowanych, 24 szkoły artystyczne dające uprawnienia zawodowe (zaliczane do szkół ponadgimnazjalnych od roku szkolnego 2003/04) oraz 21 specjalnych szkół przysposabiające do pracy. Ponadto na podbudowie zawodowej szkoły zasadniczej funkcjonowały technika uzupełniające – 17 oraz licea uzupełniające – 11.

W ostatnich latach obserwuje się szybki rozwój – głównie dzięki inicjatywie osób prywatnych – szkolnictwa policealnego. W roku szkolnym 2008/09 w woj. podkarpackim istniały 143 szkoły policealne, co oznacza, że od roku szkolnego 1999/2000 powstało 45 nowych placówek tego typu. Wzrosła również liczba uczniów – z 9,9 tys. do 16,5 tys. (o 65,6%). Większość szkół policealnych stanowiły szkoły dla dorosłych (ok. 85%). Coraz większą popularnością cieszą się szkoły policealne pozwalające godzić naukę z pracą. Z formy kształcenia zaocznej w roku szkolnym 2008/09 korzystało 69% słuchaczy. Z formy dziennej korzystało 26% słuchaczy.

Od 1989 r. państwo straciło monopol na prowadzenie szkół; o zgodę na powołanie szkół zaczęły ubiegać się organizacje społeczne, a później organizacje wyznaniowe i inne jednostki sektora prywatnego. Zainteresowanie niepublicznymi szkołami o uprawnieniach szkoły publicznej dla dzieci i młodzieży jest jednak niewielkie. W roku szkolnym 2008/09 jednostki sektora prywatnego prowadziły 2,0% ogółu szkół podstawowych, w których kształciło się 0,7% ogółu uczniów tego typu szkół, 3,7% ogólnej liczby gimnazjów, w których uczniowie stanowili 1,8% zbiorowości gimnazjalistów oraz 8,6% liceów ogólnokształcących, do których uczęszczało 1,5%

ogólnej liczby uczniów tego typu szkół. W odniesieniu do szkół zawodowych – jednostki sektora prywatnego były organem prowadzącym dla 2,7% ogółu ponadgimnazjalnych szkół zawodowych oraz dla 10,0% szkół policealnych. W szkołach tych kształciło się odpowiednio 0,6% i 6,7% ogólnej liczby uczniów uczęszczających do tych typów szkół.

Szkolnictwo dla dorosłych to przede wszystkim szkolnictwo ponadgimnazjalne, a w szczególności licea i technika uzupełniające oraz licea ogólnokształcące. W roku szkolnym 2008/09 w 44 uzupełniających liceach ogólnokształcących dla dorosłych kształciło się 3,9 tys. osób, w 34 liceach ogólnokształcących – 2,9 tys. osób, a w 21 uzupełniających technikach – 1,7 tys. osób. Ponadto w województwie działało 5 gimnazjów, 4 technika, 3 zasadnicze szkoły zawodowe, 1 liceum profilowane w których kształciło się blisko 1 tys. osób. Wśród uczących się dorosłych przeważają mężczyźni i przewaga ta występuje we wszystkich typach szkół z wyjątkiem liceum profilowanego.

Ważnym elementem procesu kształcenia jest nauczanie języków obcych. Wśród dzieci i młodzieży uczącej się języków obcych największą popularnością cieszy się język angielski. W roku szkolnym 2008/09 jako przedmiotu obowiązkowego uczyło się go 88% ogółu uczniów. Prawie dwie trzecie mniej uczniów wybrało język niemiecki – 31%, a najmniejszym zainteresowaniem cieszył się język francuski (3%) oraz łacina (1%). Uczący się języka angielskiego jako przedmiotu obowiązkowego przeważają w szkołach podstawowych (90%), gimnazjach (85%) oraz szkołach ponadgimnazjalnych: liceach profilowanych (ponad 99%), w liceach ogólnokształcących (98%) oraz technikach i średnich zawodowych (96%), w których występują także duży odsetek uczniów uczących się również języka niemieckiego jako przedmiotu obowiązkowego. Najniższe zainteresowanie nauką języka obcego jako przedmiotu obowiązkowego występuje w zasadniczych szkołach zawodowych, w których języka angielskiego uczy się 45% uczniów oraz w szkołach policealnych (10%). Odwrotnie przedstawiała się struktura uczniów uczących się języka obcego jako przedmiotu dodatkowego: język niemiecki wybrało 13% uczniów, a język angielski o połowę mniej – 6%.

Jednym z ważnych zadań stojących przed systemem oświaty jest komputeryzacja szkół. W roku szkolnym 2008/09 komputery posiadało 95,6% szkół podstawowych, 81,5% gimnazjów oraz 55,5% liceów ogólnokształcących (w przypadku wspólnego użytkowania komputerów przez kilka szkół – wykazano je tylko raz). Na 100 szkół podstawowych przypadało 106 pracowni komputerowych (w roku szkolnym 2007/08 – 92). Liczba pracowni komputerowych w tych szkołach wzrosła w porównaniu z rokiem szkolnym 2007/08 o 14%. Zwiększyła się również liczba pracowni komputerowych w gimnazjach (w roku szkolnym 2008/09 było ich 548, tj. o 17,6% więcej niż rok wcześniej) oraz w liceach ogólnokształcących (z 165 w 2007 r. do 180 w 2008 r.). Na 100 gimnazjów przypadało 96 pracowni komputerowych, a na 100 liceów ogólnokształcących – 129 pracowni komputerowych.

W woj. podkarpackim, podobnie jak w całym kraju, funkcjonuje system szkół specjalnych szczebla podstawowego, gimnazjalnego, ponadpodstawowego, a od roku szkolnego 2002/03 także szczebla ponadgimnazjalnego dla dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej. Kształcenie może być realizowane w systemie szkolnym lub w formie indywidualnej. W systemie szkół podstawowych i gimnazjów szkoła specjalna może funkcjonować samodzielnie. Kształcenie specjalne może też stanowić integralną część szkoły, w której organizowane są oddziały specjalne dla dzieci niepełnosprawnych, a także klasy ogólnodostępne, integracyjne, terapeutyczne i wyrównawcze. Umożliwianie dzieciom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi funkcjonowania w społeczności dzieci zdrowych jest jednym z priorytetowych zadań polityki edukacyjnej, społecznej i zdrowotnej, zgodnie z ogólnoświatowym programem „Edukacja dla wszystkich”.

Szkoły specjalne organizowane są głównie w miastach. W roku szkolnym 2008/09 w województwie funkcjonowało 29 szkół podstawowych specjalnych, do których uczęszczało blisko 1 tys. dzieci (o ponad połowę mniej niż w 1999 r.) oraz 33 gimnazja specjalne, w których kształciło się 1,2 tys. dzieci. Ponadto, w ogólnodostępnych szkołach podstawowych i gimnazjach funkcjonowały wspomniane wcześniej formy kształcenia integracyjnego dla dzieci niepełnosprawnych. W ogólnodostępnych szkołach podstawowych do klas integracyjnych uczęszczało 0,3 tys. dzieci, do klas ogólnodostępnych – 1,6 tys. oraz do klas

wyrównawczych 12 dzieci. W gimnazjach ogólnodostępnych w klasach integracyjnych kształciło się 0,1 tys. uczniów niepełnosprawnych, w klasach ogólnodostępnych – 1,1 tys., a w klasach wyrównawczych – 109 uczniów. Ponadto na poziomie szkoły podstawowej indywidualnemu nauczaniu podlegało 399 dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (w tym 277 dzieci niepełnosprawnych), a na poziomie gimnazjum – 306 dzieci (w tym 208 dzieci niepełnosprawnych). W roku szkolnym 2008/2009 w woj. podkarpackim funkcjonowało 21 specjalnych szkół przysposabiających do pracy (0,6 tys. uczniów) oraz 7 liceów specjalnych ogólnokształcących i uzupełniających, do których uczęszczało 139 uczniów. W zakresie szkolnictwa zawodowego, w województwie funkcjonowało 19 zasadniczych szkół zawodowych (z 0,8 tys. uczniów) oraz 1 liceum profilowane specjalne (17 uczniów).

Sytuacja demograficzna oraz rosnące aspiracje edukacyjne społeczeństwa powodują wzrost liczby osób w woj. podkarpackim podejmujących studia na wyższych uczelniach. Sprzyjają temu wprowadzone przez szkoły wyższe nowe formy rekrutacji na studia. Od kilku lat zasady oraz limity przyjęć na I rok studiów określają samodzielnie senaty uczelni. W wielu uczelniach zlikwidowano egzaminy wstępne na większość kierunków, ograniczając się do konkursu świadectw lub innych form kwalifikacji. Oprócz tego absolwenci szkół średnich mogą zdawać jednocześnie do więcej niż jednej szkoły wyższej. Zróżnicowany został także magisterski system studiów, poprzez wprowadzenie dwustopniowego systemu kształcenia. W niektórych uczelniach prowadzone są studia w języku obcym jako wykładowym. Studenci mają również możliwość wyboru indywidualnego toku studiów.

W roku akademickim 2008/09 w 16 szkołach wyższych działających na terenie woj. podkarpackiego kształciło się 75,5 tys. studentów, tj. o 2,2% więcej niż w roku poprzednim i prawie dwa razy więcej niż w roku akademickim 1999/00. W systemie stacjonarnym studiowało 38,0 tys. osób, tj. 50,4% wszystkich studiujących, na studiach niestacjonarnych – 37,5 tys. osób tj. 49,6%. Wśród studiujących przeważają kobiety (w roku akademickim 2008/09 stanowiły 55,5% ogółu

studentów). W woj. podkarpackim przeważają uczelnie publiczne, na których w roku akademickim 2008/09 kształciło się 65,2% studentów.

W roku 2001 powstał Uniwersytet Rzeszowski. Uniwersytet utworzono z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie Filia w Rzeszowie oraz Wydziału Ekonomii w Rzeszowie Akademii Rolniczej im. Hugona Kołłątaja w Krakowie. W pierwszym roku funkcjonowania Uniwersytetu studiowało na nim 20,2 tys. studentów, a w 2008 r. – 21,7 tys. (28,8% ogółu studentów na Podkarpaciu). Na drugiej pod względem liczby studentów uczelni w regionie – Politechnice Rzeszowskiej – w 2008 r. studiowało 13,3 tys. studentów (o 3,2% mniej niż w 1999 r., największa liczba studentów na Politechnice była w latach 2001-2002 – prawie 16 tys.). Największą niepubliczną uczelnią wyższą na Podkarpaciu jest Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, na której studiowało w 2008 r. ok. 10 tys. studentów. Największą zarówno w województwie jak i w Polsce placówką typu zamiejscowego był zamiejscowy Wydział Administracyjno-Prawny w Rzeszowie Wyższej Szkoły Administracji i Zarządzania w Przemyślu – na którym studiowało 8,5 tys. osób.

W latach 1999-2008 liczba studentów szkół wyższych w woj. podkarpackim rosła znacznie szybciej niż przeciętnie w kraju – do roku 2008 przyrost na Podkarpaciu wyniósł 48,4%, a więc o 13,9 pkt. proc. więcej niż w kraju. Na stałym poziomie utrzymuje się udział studentów uczelni niepublicznych (ok. 35%), wzrósł natomiast udział studentów studiów stacjonarnych z 41% do 50%. Liczba studentów w przeliczeniu na 10 tys. ludności w woj. podkarpackim wzrosła z 354 w 2002 r. do 360 w 2008 r., czyli o 1,7%. Wśród województw, Podkarpacie zajmowało przedostatnią pozycję (dla kraju przeciętna wartość omawianego wskaźnika zwiększyła się w tym samym okresie z 468 do 501, tj. o 7,1%).

Szkoły wyższe publiczne i niepubliczne (do roku 2004/05 określane jako państwowe i niepaństwowe) od roku 2005/06 działają na podstawie ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym. Ustawa przekształciła także studia prowadzone w systemie dziennym w studia stacjonarne, a studia wieczorowe, zaoczne i eksternistyczne w studia niestacjonarne, jednakże w związku

z przeprowadzaniem rekrutacji na rok akademicki 2005/06 według starej ustawy, nowy podział został wprowadzony rok później.

Wychowanie przedszkolne, jako pierwszy etap edukacji, realizowane jest w przedszkolach i oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych oraz w roku szkolnym 2008/09 również w zespołach wychowania przedszkolnego i punktach przedszkolnych. Przedszkola obejmują dzieci w wieku 3-6 lat, szkoły – dzieci 6-letnie, tworząc tzw. klasy "0". W roku szkolnym 2008/09 w województwie funkcjonowały 1297 placówki wychowania przedszkolnego, w tym 417 przedszkoli. Wychowaniem przedszkolnym objęto 48,1 tys. dzieci, tj. o 7,0% więcej niż przed rokiem. Łącznie w roku szkolnym 2008/09 do placówek wychowania przedszkolnego uczęszczało 58,8% dzieci w wieku 3-6 lat.

Analizując lata 1999-2008 można zauważyć, że wraz ze spadkiem liczebności kolejnych roczników dzieci systematycznie zmniejsza się liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym. W roku szkolnym 2008/09 (w odniesieniu do roku szkolnego 1999/2000) - liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym zmniejszyła się o 3,2 tys. (o 6,2%), w tym w przedszkolach o 1,0 tys. (o 2,9%). Liczba przedszkoli spadła w badanym okresie o 46 (o 9,9%).

Kultura

W roku 2008 z budżetów samorządów terytorialnych woj. podkarpackiego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego przeznaczono 249,6 mln zł, czyli niecałe 119 zł w przeliczeniu na jednego mieszkańca Podkarpacia (w 1999 r. – 46 zł, przed rokiem – 110 zł). W kraju wydatki na kulturę w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosły 142 zł. Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego stanowiły 3,5% wydatków ogółem samorządów terytorialnych i od kilku lat odsetek ten utrzymuje się na podobnym poziomie. W samorządowych wydatkach na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego 53,3% stanowiły wydatki samorządów gminnych, wydatki samorządu województwa – 23,6%, samorządów powiatów i miast na prawach powiatu

– 23,1%. Najwięcej środków finansowych przeznaczono na domy i ośrodki kultury oraz biblioteki publiczne.

Od początku lat 90. XX w. na rynku wydawniczym książek obserwuje się stały wzrost liczby wydawanych tytułów oraz wzrost ich nakładów. W 2008 r. w woj. podkarpackim wydano 647 tytułów, tj. o 72% więcej w porównaniu z 1999 r. Równocześnie przeciętny nakład jednego tytułu zmniejszył się z 1,1 tys. do 0,9 tys. Wśród wydanych książek przeważały wydawnictwa popularne (32%) oraz wydawnictwa naukowe (35%). Niemal 50% tytułów wydawanych jest w Rzeszowie. Liczba tytułów książek i broszur wydanych w 2008 r. w woj. podkarpackim stanowiła 2,3% tytułów książek w kraju, a ich nakład zaledwie 0,7% nakładu ogólnopolskiego. Tendencję wzrostową odnotowano również w przypadku wydawanych tytułów gazet i czasopism. W porównaniu z 1999 r. liczba tytułów gazet i czasopism wzrosła o 75,2%, osiągając wartość 219 w 2008 r., przy czym największy wzrost wystąpił wśród kwartalników (wzrost z 13 do 52 tytułów). W 2008 r. łączny nakład gazet i czasopism wyniósł 30,8 mln egzemplarzy, co oznacza, że w przeliczeniu na 1 mieszkańca Podkarpacia wydano 15 gazet i czasopism. Liczba wydanych w województwie tytułów stanowiła niecałe 3%, a nakład około 1% nakładów krajowych.

Jedną z najbardziej powszechnych form uczestnictwa w kulturze jest czytelnictwo, w rozwoju którego szczególnie ważną rolę pełnią biblioteki publiczne. W woj. podkarpackim sieć bibliotek publicznych jest dość dobrze rozwinięta; w 2008 r., podobnie jak rok wcześniej, na jedną placówkę biblioteczną przypadało 2,8 tys. mieszkańców województwa, podczas gdy w kraju analogiczny wskaźnik dla 2008 r. wyniósł 3,8 tys. Należy jednak zaznaczyć, że od kilku lat systematycznie zmniejsza się liczba bibliotek publicznych i punktów bibliotecznych. W 2001 r. wprowadzono ustawę o bibliotekach, która nie pozwala łączyć bibliotek publicznych z innymi instytucjami, jednakże nie precyzuje ona, czy jednostki już połączone muszą być rozdzielone. W latach 1999-2008 liczba bibliotek i filii bibliotecznych zmniejszyła się o 25. Likwidacji uległy również punkty biblioteczne – w omawianym okresie ich liczba zmniejszyła się o 14, w tym na wsi o 13. W porównaniu z 1999 r. nieznacznie spadła liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz (o ponad 1 mln), osiągając w 2008 r.

prawie 7,1 mln. Największą grupą czytelników bibliotek publicznych są uczniowie, którzy w 2008 r. stanowili 53% ogółu czytelników. Równocześnie odnotowano niewielki spadek liczby zarejestrowanych czytelników – w 2008 r. było ich 364,7 tys., tj. o 60 tys. mniej niż 10 lat wcześniej. W ciągu 2008 roku jeden czytelnik wypożyczył średnio 19 książek, tzn. 1-2 książki miesięcznie.

Poza księgozbiorem, biblioteki dysponują także innymi materiałami bibliotecznymi, zwanymi zbiorami specjalnymi; są to np. stare druki, materiały audiowizualne, różne nośniki komputerowe. Czytelnicy coraz powszechniej dokonują wypożyczeń materiałów audiowizualnych oraz korzystają – tam, gdzie jest to możliwe – z techniki komputerowej. Wzrasta stopień informatyzacji bibliotek publicznych, w 1999 r. z informatyzowanych było zaledwie 3,5% bibliotek, a w 2008 r. ich odsetek wyniósł 62% (w miastach – 84%, na wsi – 57%). W kraju analogiczne dane dla 2008 r. wyniosły odpowiednio: 67%, 82% i 60%.

W 2008 r. biblioteki publiczne w miastach zakupiły 106,3 tys. książek za kwotę 2,3 mln zł (przeciętna cena książki – 21,51 zł), natomiast wiejskie biblioteki publiczne nabyły 134,6 tys. książek za sumę 2,3 mln zł (przeciętna cena zakupionej książki – 17,13 zł).

Od kilku lat w Polsce obserwuje się tendencję rozwoju sieci muzeów. Również w woj. podkarpackim w latach 1999-2008 przybyło 7 muzeów i oddziałów muzealnych. Wzrosła także ich aktywność. W 2008 r. działające 36 muzeów zaprezentowało 243 wystawy czasowe (o 68 więcej w porównaniu z 1999 r.), w tym 7 wystaw zagranicznych. Muzea i wystawy zwiedziło 883,3 tys. osób (o 72% więcej niż 10 lat wcześniej), w tym 351,1 tys. młodzieży szkolnej w zorganizowanych grupach. Największym powodzeniem wśród zwiedzających cieszą się muzea o profilu artystycznym, regionalnym i etnograficznym. W ramach prowadzonej działalności oświatowej muzea zorganizowały m.in. 3795 odczytów i lekcji muzealnych oraz 31 seansów filmowych.

Działalność muzeów uzupełniają inne instytucje zajmujące się wystawiennictwem, prezentujące głównie dzieła sztuki współczesnej. W 2008 r. w woj. działało 5 galerii (w tym biuro wystaw artystycznych), które przygotowały 97 wystaw (w tym 2 za granicą) w 103 ekspozycjach. Krajowe wystawy w galeriach sztuki

obejrzało 70,0 tys. zwiedzających. Ponadto na wystawach zorganizowano 263 odczyty i prelekcje, spotkania autorskie oraz pogadanki na wystawach, które zgromadziły 25,5 tys. słuchaczy.

Zmniejszyło się zainteresowanie przedstawieniami i koncertami organizowanymi przez teatry i instytucje muzyczne. W 1458 przedstawieniach i koncertach w 2008 roku uczestniczyło 238,5 tys. widzów i słuchaczy, przy czym liczba osób przypadających na 1 przedstawienie (koncert) wzrosła ze 150 do 164. Działające 2 teatry dramatyczne przedstawiły na Podkarpaciu 637 widowisk, zaś filharmonia zorganizowała 720 koncertów i imprez. Ponadto mieszkańcy województwa obejrzeli 93 przedstawienia i koncerty zorganizowane przez teatry i instytucje muzyczne z innych województw. Pod względem liczby miejsc w teatrach i instytucjach muzycznych przypadających na 1000 mieszkańców, podkarpackie ze wskaźnikiem 0,81 w 2008 r. zajmowało przedostatnie miejsce wśród województw; analogiczny wskaźnik dla Polski wyniósł 1,84.

W latach 1999-2008 odnotowano spadek liczby kin o 12 (o 27,3%), przy znacznym spadku liczby miejsc (o 1128, czyli o 9,6%). Liczba widzów była zależna w pewnym stopniu od repertuaru kinowego – w 2008 r. 21,2 tys. seansów obejrzało 0,8 mln widzów. Ponad 1 mln widzów odnotowano w latach 1999 i 2004, kiedy kina prezentowały m.in. filmy „Ogniem i mieczem”, „Pan Tadeusz” oraz „Pasja”. W pozostałych latach liczba widzów w kinach wynosiła 0,5-0,8 mln osób.

Oprócz instytucji kultury oferujących ludności różne formy biernego uczestnictwa w kulturze w charakterze widza, dużą rolę odgrywają te, które angażują dzieci, młodzież i dorosłych do uczestnictwa bardziej aktywnego – domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. Trudno mówić o rozwiniętej sieci tych placówek, ponieważ np. bibliotek publicznych jest ponad dwukrotnie więcej. Można jednak przyjąć, że na terenie gminy występują 1-2 placówki, przy czym na wsi działają głównie ośrodki kultury oraz świetlice. W odniesieniu do 1999 r. liczba domów i ośrodków kultury oraz klubów i świetlic zmniejszyła się o 30.

W 2007 r. zarejestrowano działalność 56 domów kultury, 147 ośrodków kultury, 22 klubów i 102 świetlic, które zorganizowały 14,1 tys. imprez (m.in. artystycznych, rozrywkowych, oświatowych, sportowo-turystycznych) dla 2154,2 tys.

uczestników. Ponadto w 262 pracowniach specjalistycznych odbywały się stałe zajęcia hobbystyczne i artystyczne, a w 1,3 tys. zespołach artystycznych działało 24,1 tys. członków. W 2007 r. instytucje kultury zorganizowały także 407 kursów (np. języków obcych, komputerowych, nauki gry na instrumentach muzycznych, tańca towarzyskiego), które ukończyło 9,9 tys. osób.

Pomimo dynamicznego rozwoju sieci środków przekazu i wzrastającego stanu posiadania dobrej jakości sprzętu do odbioru programu, liczba abonentów radiowych zmniejszyła się w 2008 r., w porównaniu z 1999 r., o 33,6% (do 232,2 tys.). Podobnie – o 33,8% – zmniejszyła się liczba abonentów telewizji (do 222,9 tys.). Na 1000 ludności przypadało 111 abonentów radiowych i 106 abonentów telewizyjnych, analogiczne wskaźniki dla kraju wyniosły odpowiednio 193 i 186.

Pewne ograniczenia w dostępie do kultury powoduje fakt, że znacząca część instytucji kultury nie jest dostosowana do potrzeb osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. W 2008 r. tylko 47% kin, 40% galerii i salonów sztuki, 19% muzeów i zaledwie 8% bibliotek publicznych było przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych.

2.3. Gospodarka

Rynek pracy i wynagrodzenia

W końcu 2008 r. liczba pracujących w woj. podkarpackim wyniosła 690,8 tys. osób i w porównaniu z rokiem poprzednim wzrosła o 13,2 tys. Pracujący w woj. podkarpackim stanowili 5,0% ogółu pracujących w kraju, przy liczbie ludności stanowiącej 5,5% ludności Polski. Sektor prywatny skupiał ponad 75% pracujących, wśród których ok. 1/3 stanowili pracujący w rolnictwie. Największy odsetek wśród pracujących poza rolnictwem indywidualnym (podobnie jak w latach poprzednich) stanowili pracujący w przemyśle, handlu i naprawach oraz edukacji. W 2008 r. w ogólnej liczbie pracujących przeważali mężczyźni, których udział wynosił 54,5%.

W 2008 r. stopa bezrobocia rejestrowanego na Podkarpaciu wyniosła 13,0% i była o 3,5 pkt. proc. wyższa niż w kraju (w 1999 r. była wyższa o 1,4 pkt. proc.).

Pod względem poziomu bezrobocia woj. podkarpackie zajmowało 12. pozycję wśród województw, podczas gdy w 1999 r. – 10. Najniższą stopę bezrobocia rejestrowanego na Podkarpaciu odnotowano w Krośnie (5,3%), a najwyższą w powiecie brzozowskim (23,3%). W trudniejszej sytuacji na rynku pracy w woj. podkarpackim są kobiety, które w 2008 r. stanowiły 55,5% ogółu zarejestrowanych bezrobotnych (w 1999 r. – 53,3%). Na przestrzeni lat 1999-2008 zwiększyła się liczba bezrobotnych nieposiadających prawa do zasiłku z 75,5% w roku 1999 do 83,9% w 2008 r.

Bezrobotni pozostający w ewidencji urzędów pracy w grudniu 2008 r. to głównie osoby, które wcześniej pracowały zawodowo, jednak mające różny staż pracy. Najwięcej było osób z krótkim stażem pracy, wynoszącym od 1 roku do 5 lat, które stanowiły 20,9% zarejestrowanych bezrobotnych. Osób mających staż pracy od 10 do 20 lat było 14,8%, a poniżej 1 roku – 14,6%. Stosunkowo mało było bezrobotnych ze znacznym stażem pracy (powyżej 20 lat), odsetek tej grupy w ogólnej liczbie bezrobotnych wyniósł 9,5%. Dotychczas niepracujących było 27,1% zarejestrowanych osób bezrobotnych.

Ważną cechą określającą status bezrobotnych na rynku pracy oraz możliwości pozyskania pracy jest poziom wykształcenia. W końcu 2008 r. wśród bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy woj. podkarpackiego najmniej było osób posiadających wykształcenie wyższe (9,2%) oraz średnie ogólnokształcące (9,8%). W dalszym ciągu największy odsetek bezrobotnych stanowiły osoby słabo wykształcone. Prawie 32% bezrobotnych posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe, a 24,4% gimnazjalne lub niższe. Natomiast świadectwem ukończenia szkół średnich zawodowych i policealnych legitymowało się 24,8% bezrobotnych.

Kolejnym wyróżnikiem strukturalnym bezrobocia jest wiek. W 2008 r. wśród bezrobotnych zarejestrowanych w woj. podkarpackim przeważały osoby, które nie ukończyły 35 roku życia. Stanowiły one 53,5% ogółu bezrobotnych i było to o 1,6 pkt. proc. więcej niż rok wcześniej, a o 11,8 pkt. proc. mniej niż w 1999 r.

Rozpatrując czas pozostawania bez pracy, można stwierdzić, że w woj. podkarpackim (podobnie jak w kraju) przeważały osoby długotrwale bezrobotne. W końcu 2008 r. bez pracy powyżej 12 miesięcy pozostawało prawie 40% zarejestrowanych bezrobotnych (w 1999 r. nieco ponad 45%). Na pozostawanie bez pracy przez dłuższy okres ma wpływ między innymi wykształcenie i staż pracy. Osoby długotrwale bezrobotne posiadają najczęściej niski poziom wykształcenia i krótki staż pracy (lub nie posiadają go wcale). W końcu 2008 r. wśród bezrobotnych pozostających bez pracy powyżej 12 miesięcy, najwięcej posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe lub gimnazjalne i niższe. Osoby te legitymowały się także krótkim stażem pracy (do 5 lat) lub nie miały doświadczenia zawodowego.

Od 2002 r. wzrasta liczba ofert pracy zgłaszanych przez pracodawców do urzędów pracy. W roku 2008 zgłoszono 51046 ofert pracy, tj. o 3,5% więcej niż rok wcześniej i o 79,3% więcej w odniesieniu do 2002 r. Zazwyczaj najwięcej ofert pracy odnotowuje się w drugim i trzecim kwartale, głównie z powodu zwiększonej w tym okresie ilości prac sezonowych.

Przeciętne wynagrodzenie w woj. podkarpackim było najniższe w kraju i stanowiło około 85% średniej płacy krajowej. W roku 2008 przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w woj. podkarpackim wynosiło 2490 zł i w porównaniu z rokiem poprzednim było wyższe o ok. 230 zł (czyli o 10,2%, przy inflacji wynoszącej 4,2%, natomiast w kraju przeciętne nominalne wynagrodzenie brutto wzrosło o 10,1%). Najwyższą przeciętną płacę odnotowano w pośrednictwie finansowym, a najniższe wynagrodzenia miesięczne otrzymywali zatrudnieni w hotelach i restauracjach. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze publicznym było o ok. 30% wyższe niż w sektorze prywatnym.

Rolnictwo

Województwo podkarpackie w porównaniu z innymi częściami kraju charakteryzuje się odmienną strukturą gospodarowania, która wynika ze

zróżnicowanych warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, ekonomicznych, a także historycznych.

Ogólna powierzchnia woj. podkarpackiego stanowi 5,7% powierzchni kraju. W 2008 r. użytki rolne (według siedziby użytkownika) zajmowały 772,1 tys. ha, tj. o 18,3% mniej niż w 1999 r. W latach 1999-2008 udział użytków rolnych (UR) w ogólnej powierzchni województwa zmniejszył się z 52,7% do 43,4%.

Sektor prywatny posiadał w użytkowaniu 737,5 tys. ha UR, tj. 95,5% ogólnej powierzchni UR w województwie. Gospodarstwa indywidualne użytkowały 724,5 tys. ha UR (w 1999 r. – 822,9 tys. ha), tj. 93,8% powierzchni UR województwa. Sektor publiczny użytkował 34,6 tys. ha UR, tj. 4,5% ogólnej powierzchni UR woj. podkarpackiego.

W latach 2000-2008 nastąpiły nieznaczne zmiany w strukturze gospodarstw indywidualnych powyżej 1 ha. Zmalała liczba gospodarstw o powierzchni 1-2 ha o 1,9 pkt. proc. i w 2008 r. udział tych gospodarstw w ogólnej liczbie gospodarstw powyżej 1 ha wyniósł 36,8% (w kraju spadek o 0,1 pkt. proc do 23,7% w 2008 r.) oraz gospodarstw o powierzchni 2-5 ha o 0,9 pkt. proc., jednak udział tych gospodarstw był w dalszym ciągu największy i w 2008 r. wyniósł 45,4% (w kraju wzrost o 0,8 pkt. proc do 33,4%). Wzrosły natomiast udziały gospodarstw powyżej 5 ha. Udział gospodarstw o powierzchni 5-10 ha wzrósł w stosunku do 2000 r. o 1,5 pkt. proc i wyniósł 14,5% (w kraju spadek o 1,0 pkt. proc do 22,8%) oraz gospodarstw powyżej 10 ha o 1,1 pkt. proc. który w 2008 r. wyniósł 3,3% (w kraju wzrost o 0,3 pkt. proc. do 20,1%). W strukturze gospodarstw według grup obszarowych UR wciąż dominują gospodarstwa małe, o powierzchni do 5 ha, które w 2008 r. stanowiły ponad 4/5 gospodarstw indywidualnych powyżej 1 ha UR. Województwo podkarpackie w dalszym ciągu cechuje duże rozdrobnienie, które w znaczny sposób odbiega od struktury występującej w kraju. Odzwierciedleniem dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych na Podkarpaciu jest przeciętna powierzchnia UR przypadających na 1 gospodarstwo indywidualne (powyżej 1 ha), która w 2008 r. wyniosła 3,7 ha, podczas gdy w kraju była ponad dwukrotnie wyższa – 7,8 ha (w 2000 r. odpowiednio: 3,3 ha i 7,2 ha).

Stosunkowo czysta ekologicznie rolnicza przestrzeń produkcyjna województwa oraz duża liczba pracujących w rolnictwie, kwalifikuje je do rozwoju pracochłonnych kierunków produkcji, w tym zdrowej żywności oraz przetwórstwa rolno-spożywczego.

W latach 1999-2008 można było zauważyć rosnące zainteresowanie rolnictwem ekologicznym. Liczba gospodarstw ekologicznych wzrosła z 1577 w 2007 r. do 1892 na koniec 2008 r. Dla porównania w 1999 r. na terenie woj. podkarpackiego istniały zaledwie 2 gospodarstwa ekologiczne. Powierzchnia UR, na których prowadzono uprawę metodami ekologicznymi obejmowała 27,0 tys. ha w 2007 r., natomiast w 2008 r. – 28,7 tys. ha. Naturalną konsekwencją tego faktu był wzrost liczby przetwórci ekologicznych z 15 w 2007 roku do 19 pod koniec 2008 r. Rolnictwo ekologiczne to najbardziej przyjazna środowisku produkcja rolnicza. Dzięki uprawie bez agrochemii i kontrolowanym metodom produkcji, rolnictwo ekologiczne przyczynia się do zachowania bioróżnorodności i ochrony zasobów naturalnych, a także produkcji żywności o wysokiej jakości.

Tak dynamicznemu rozwojowi rolnictwa ekologicznego sprzyjały warunki wyznaczone przez: mało zanieczyszczone środowisko, wsparcie finansowe w formie dotacji do powierzchni upraw ekologicznych, wzrost zapotrzebowania na żywność wysokiej jakości oraz rozwój agroekoturystyki.

W regionie działa pięć stowarzyszeń na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego skupiające gospodarstwa ekologiczne:

- Podkarpackie Stowarzyszenie Rolnictwa Ekologicznego „EKO GAL” (50 gospodarstw),
- Stowarzyszenie Producentów Żywności Ekologicznej „EKO – DAR” (50 gospodarstw),
- Leżajskie Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych (100 gospodarstw woj podkarpackiego),
- Galicyjskie Stowarzyszenie Rolników Gospodarujących Metodami Ekologicznymi "BioGleba",

- Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych „TRUSKAWKA” (70 gospodarstw z terenu województw podkarpackiego i lubelskiego).

Unia Europejska prowadzi wspólną politykę rozwoju obszarów wiejskich, która jednak pozostawia państwom członkowskim i ich regionom znaczne możliwości działania. Jest ona częściowo finansowana ze środków głównego budżetu UE, a częściowo z krajowych i regionalnych budżetów państw członkowskich.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 jest instrumentem realizacji polityki UE w zakresie rozwoju obszarów wiejskich (ROW). Dokument określa cele, priorytety oraz zasady, na podstawie których będą wspierane działania dotyczące tej problematyki.

Podstawowe założenia, jak również zakres, cele oraz działania PROW 2007-2013 zostały wybrane na podstawie przepisów rozporządzenia Rady (Wspólnoty Europejskiej) w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich ze środków Europejskiego Funduszu Rolniczego Rozwoju Obszarów Wiejskich, z uwzględnieniem doświadczeń związanych z realizacją PROW na lata 2004-2006 oraz Sektorowego Programu Operacyjnego Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich 2004-2006.

Biorąc pod uwagę problemy i wyzwania, przed jakimi stoją obszary wiejskie, wyznaczono główne cele nowej polityki PROW 2007-2013:

- Cel 1: Poprawa konkurencyjności gospodarstw rolnych poprzez ich restrukturyzację,
- Cel 2: Poprawa stanu środowiska oraz krajobrazu poprzez racjonalną gospodarkę ziemią,
- Cel 3: Poprawa warunków życia ludności wiejskiej i promocja dywersyfikacji działalności gospodarczej.

Dalszy wymóg polega na przeznaczeniu części środków na wspieranie projektów opierających się na doświadczeniach zebranych podczas wdrażania inicjatyw wspólnotowych Leader. W „podejściu Leader” chodzi o opracowywanie i wdrażanie indywidualnych projektów przez lokalne partnerstwa w celu rozwiązania problemów lokalnych.

Polska w ramach PROW została objęta uproszczonym systemem płatności bezpośrednich, polegającym na udzieleniu wsparcia finansowego stosownie do powierzchni gospodarstwa i wybranych upraw jak również wspieranie prowadzenia działalności na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania.

Jak wynika z raportu końcowego PROW 2004-2006 dla Polski, wsparcie dla gospodarstw prowadzących działalność rolniczą na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania w pełni równoważy utrudnienia związane z istniejącymi warunkami przyrodniczymi oraz rekompensuje wyższe koszty prowadzenia działalności rolniczej i utracone dochody. Najczęstszą dodatkową formą wsparcia, z której korzystali beneficjenci PROW 2004-2006 w okresie jego trwania były płatności bezpośrednie. Z kolei działaniami, które najczęściej były łączone z innymi formami wsparcia w ramach samego PROW 2004-2006 był program rolnośrodowiskowy oraz wsparcie dla ONW. Warto podkreślić, że w ponad 60% przypadków osoba przejmująca gospodarstwo w ramach działania renty strukturalnej była jednocześnie beneficjentem wsparcia dla młodych rolników w ramach SPO Rolny. Łączenie różnych źródeł wsparcia dla rolnictwa (PROW 2004-2006, SPO Rolny, płatności bezpośrednie) było najpowszechniejsze w gospodarstwach większych obszarowo i dysponujących stosunkowo dużym potencjałem produkcyjnym. Z takich gospodarstw wywodziła się też większość beneficjentów działania grupy producentów rolnych lub dostosowania gospodarstw do standardów UE.

Płatności obszarowe, płatności uzupełniające i dopłaty ONW zapewniły nie tylko ciągłość użytkowania rolniczego na obszarach ONW, ale także spowodowały ograniczenie powierzchni odłogów na tych obszarach. Równocześnie z realizacją tego celu następowała poprawa wiejskiego krajobrazu oraz upowszechnienie przyjaznych środowisku metod prowadzenia gospodarstwa. Dodatkowy finansowy strumień wsparcia rolnictwa, w postaci płatności bezpośrednich i środków towarzyszących WPR w ramach PROW, wpływa na poprawę warunków życia ludności rolniczej (wzrost dochodów), a także pozarolniczej na terenach wiejskich (wzrost popytu na usługi na terenach wiejskich – efekt mnożnikowy). Poprawa dochodów w rolnictwie i na wsi dzięki realizacji PROW 2004–2006 stanowi efekt bezpośredni płatności lub

pośredni osiągany dzięki wzrostowi efektywności gospodarowania oraz transferom poza sektor.

Produkcja przemysłowa i budowlana

W latach 1999-2008 przemysł (według Polskiej Klasyfikacji Działalności 2004) obejmował działalność prowadzoną w zakresie trzech sekcji: górnictwo, przetwórstwo przemysłowe oraz wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, wodę. W analizowanym okresie udział produkcji sprzedanej przemysłu woj. podkarpackiego w stosunku do Polski kształtował się poniżej 4%. W roku 2008 wyniósł 3,3% i w porównaniu z 1999 r. był o 0,4 pkt. proc. mniejszy. Produkcja sprzedana przemysłu w woj. podkarpackim w 2008 r. wyniosła 30863,9 mln zł i w stosunku do 1999 r. (licząc w cenach stałych) była o 71,3% wyższa.

Wartość produkcji sprzedanej przemysłu – liczonej w cenach bieżących – na 1 zatrudnionego w przemyśle w latach 1999-2008 wzrosła ponad dwukrotnie, ze 103,8 tys. zł do 211,0 tys. zł tj. o 103,3% (w Polsce – ze 136,2 tys. zł do 320,0 tys. zł tj. o 134,9%). W omawianym okresie wartość tego wskaźnika kształtowała się na poziomie ok. 3/4 przeciętnej krajowej. W 2008 r. stanowiła zaledwie 65,9% średniej dla kraju, czyli o 10,3 pkt. proc. mniej niż w 1999 r.

Produkcja sprzedana przemysłu (w cenach bieżących) w przeliczeniu na 1 mieszkańca w tym samym okresie również wzrosła niemal dwukrotnie, z 7504 zł do 14716 zł, tj. o 96,1% (w kraju ponad dwukrotnie – z 11060 zł do 24527 zł, tj. o 121,8%). W stosunku do Polski wskaźnik ten ukształtował się na poziomie 60,0%, tj. o 7,8 pkt. proc. mniej niż w 1999 r.

W latach 1999-2005 przeciętne zatrudnienie w przemyśle obniżało się, natomiast w latach 2006-2008 systematycznie wzrastało. W 2008 r. przeciętne zatrudnienie wyniosło 146248 osób i w porównaniu z 2005 r. wzrosło o 10,3% (w kraju o 9,6%). Zatrudnienie w przemyśle w woj. podkarpackim stanowi ok. 5% zatrudnienia w kraju.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w przemyśle w 2008 r. wyniosło 2503,49 zł i w porównaniu z 1999 r. nominalnie wzrosło o 61,5% (w kraju wyniosło 2979,24 zł i było wyższe o 68,0%). Od 2004 r. dysproporcja pomiędzy przeciętnym wynagrodzeniem w przemyśle w województwie i w kraju stale się powiększa – w 2008 r. na Podkarpaciu było już o 475,75 zł (o 16,0%) niższe niż przeciętnie w kraju.

W produkcji sprzedanej przemysłu (w podmiotach gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób) przeważający udział ma przetwórstwo przemysłowe, które stanowi blisko 92% ogólnej wartości. Największy udział w produkcji przemysłowej województwa w 2008 r. miała produkcja wyrobów gumowych i z tworzyw sztucznych (12,8%) i produkcja pojazdów samochodowych, przyczep i naczep (10,1%). W dalszej kolejności plasowała się produkcja wyrobów z metali (8,8%), produkcja wyrobów chemicznych (8,1%), produkcja artykułów spożywczych i napojów (7,9%), drewna i wyrobów z drewna oraz ze słomy i wikliny (7,4%), produkcja maszyn i urządzeń (7,2%), produkcja mebli; pozostała działalność produkcyjna (6,5%), wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę (6,3%), produkcja metali (5,4%), produkcja wyrobów z pozostałych surowców niemetalicznych (5,0%) i produkcja pozostałego sprzętu transportowego (4,8%).

Największy wzrost udziału w strukturze produkcji przemysłowej w 2008 r. w porównaniu z 1999 r. nastąpił w działach:

- produkcja wyrobów z metali – o 4,3 pkt. proc.;
- produkcja pojazdów samochodowych, przyczep i naczep – o 3,4 pkt. proc.;
- produkcja metali – o 2,8 pkt. proc.;
- produkcja wyrobów chemicznych – o 2,6 pkt. proc.
- produkcja drewna i wyrobów z drewna oraz ze słomy i wikliny – o 2,4 pkt. proc.;
- produkcja wyrobów gumowych i z tworzyw sztucznych – o 1,7 pkt. proc.
- produkcja mebli; pozostała działalność produkcyjna – o 1,6 pkt. proc.;

- wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę – o 1,2 pkt. proc.

Wzrost poniżej 1 pkt. proc. odnotowano w działach: produkcja masy włóknistej oraz papieru i w produkcji maszyn i aparatury elektrycznej.

W tym samym okresie zmniejszył się udział w działach przemysłu:

- produkcja artykułów spożywczych i napojów – o 6,6 pkt. proc.;
- produkcja wyrobów z pozostałych surowców niemetalicznych – o 2,4 pkt. proc.;
- produkcja maszyn i urządzeń – o 1,9 pkt. proc.;
- włókiennictwo – 1,1 pkt. proc.;
- pobór, uzdatnianie i rozprowadzanie wody – o 1,0 pkt. proc.

Nieznaczny spadek (poniżej 1 pkt. proc.) zanotowano w produkcji odzieży i wyrobów futrzarskich, produkcji pozostałego sprzętu transportowego oraz działalności wydawniczej; poligrafii i reprodukcji zapisanych nośników informacji.

W latach 2006-2008 w produkcji budowlano-montażowej zanotowano zdecydowany wzrost przychodów w porównaniu z latami 1999-2005. W 2008 r. produkcja budowlano-montażowa, zrealizowana przez podmioty gospodarcze na terenie woj. podkarpackiego, ukształtowała się na poziomie 3,9 mld zł, co oznacza wzrost o 30,6% w porównaniu z rokiem poprzednim (w Polsce wzrost o 15,5%) oraz niemal dwukrotny (o 98,8%) w stosunku do 1999 roku (w kraju – o 99,7%). W produkcji budowlano-montażowej dominuje sektor prywatny, którego udział w ogólnej wartości w 2008 r. wyniósł 97,6% i w porównaniu do roku 1999 wzrósł o 7,0 pkt. proc. W latach 1999-2008 udział produkcji budowlano-montażowej zrealizowanej na Podkarpaciu, w stosunku do Polski, wahał się w przedziale od 2,6% do 3,6%. Spadek udziału zaczął się w od 2004 r. i sukcesywnie się zmniejszał do 2007 r. gdzie osiągnął najniższy poziom 2,6% po czym wzrósł do 2,9% w 2008 r. Pod względem wielkości produkcji budowlano-montażowej woj. podkarpackie znalazło się w 2008 r. na 11 miejscu w kraju.

Produkcja budowlano-montażowa w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 1999-2008 wzrosła z 935 zł do 1883 zł (w kraju z 1770 zł do 3585 zł). W porównaniu

z Polską relacja tego wskaźnika kształtowała się bardzo niekorzystnie. Po niewielkim wzroście w latach 1999-2003 do 64,7% przeciętnej krajowej, w kolejnych latach nastąpiło sukcesywne pogorszenie do 46,5% w 2007 r., po czym nastąpił wzrost w 2008 r. do 52,5%.

*Podmioty gospodarki narodowej*⁹

Przedsiębiorczość jest najczęściej definiowana jako rozpoczynanie procesu działalności gospodarczej polegającego na zorganizowaniu niezbędnych zasobów i podjęciu ryzyka w celu uzyskania godziwej rekompensaty.

Możliwość rozwoju przedsiębiorstw, które będą reagowały na zmiany zachodzące w otoczeniu, bazuje na postępie nauki, rozwijającej się w świecie gospodarki, opartej na wiedzy oraz metodach i technikach umożliwiających zarządzanie wiedzą. Dla współczesnych przedsiębiorstw znaczenie ma przede wszystkim kapitał intelektualny, który obejmuje wysoko wykształconych pracowników, posiadających wiedzę i umiejętności jej użytkowania dla projektowania nowoczesnych systemów organizacji produkcji i świadczenia usług, oraz sposobów i technik zarządzania umożliwiających spełnienie ciągle rosnących oczekiwań klientów. Rozwój przedsiębiorstw jest przede wszystkim ukierunkowany na wzrost przedsiębiorczości, innowacyjności i konkurencyjności.

Zmiany zachodzące w rozwoju przedsiębiorczości można zaobserwować, dokonując analizy dynamiki i struktury podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON.

W końcu 2008 roku w województwie podkarpackim w rejestrze REGON zarejestrowanych było 144,3 tys. podmiotów gospodarki narodowej.¹⁰ Stanowiły one 3,8% podmiotów zarejestrowanych w kraju. W porównaniu z rokiem 1999 przyrost liczby podmiotów w województwie wyniósł 16,5% i był niższy niż w kraju o 7,1 pkt. proc.

⁹ Według Polskiej Klasyfikacji Działalności 2004

¹⁰ Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Zdecydowaną większość podmiotów gospodarki narodowej skupia sektor prywatny. W 2008 r. było ich ponad 138,2 tys., co stanowiło 95,8% ogółu podmiotów zarejestrowanych w województwie. W porównaniu z rokiem 1999 liczba podmiotów sektora prywatnego wzrosła o 16,3 tys., tj. o 15,5%. Natomiast sektor publiczny skupiał 6,0 tys. podmiotów, tj. o 1,9 tys. (o 44,9%) więcej niż w 1999 r. Znaczny wzrost liczby podmiotów sektora publicznego w tym okresie, a właściwie podmiotów, które są własnością samorządu terytorialnego – gminnego, powiatowego i wojewódzkiego, wynika przede wszystkim ze zmian organizacyjnych w edukacji, służbie zdrowia i kulturze, związanych z przekazywaniem przez administrację rządową zadań z tego zakresu organom samorządu terytorialnego.

Wśród podmiotów gospodarki narodowej ponad 3/4 stanowią osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. W roku 2008 w rejestrze REGON w woj. podkarpackim zarejestrowanych było 111,7 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (77,4% ogólnej liczby podmiotów), podczas gdy w 1999 r. – 100,4 tys. (81,0%). Spółek cywilnych w 2008 r. było 9,8 tys. i stanowiły one 6,8% zarejestrowanych podmiotów (w 1999 r. – 11,2 tys., tj. 9,0%). Mniej niż spółek cywilnych istniało spółek handlowych – 6,6 tys. (4,6%), podczas gdy w 1999 r. – 3,2 tys., tj. 2,6%. Stowarzyszeń i organizacji społecznych zarejestrowanych było ponad 5,1 tys., tj. 3,6% (w 1999 r. było ich o ponad połowę mniej – 1,8 tys. i stanowiły 1,5% podmiotów w województwie). Wśród podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON w 2008 r. były również 742 spółdzielnie, tj. 0,5% (w 1999 r. było ich więcej – 862 i stanowiły 0,7%) oraz 217 fundacji, tj. 0,2% (w 1999 r. – 101, tj. 0,1%), a także 5 przedsiębiorstw państwowych (w 1999 r. – 91).

W latach 1999-2008 największą dynamiką wzrostu charakteryzowały się stowarzyszenia i organizacje społeczne (wzrost o 185,4%), nieco mniejszą fundacje (o 114,9%) i spółki handlowe (o 108,7%). Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą zwiększyła się w tym okresie o 2,5%. W tym samym czasie zmniejszyła się liczba przedsiębiorstw państwowych (18-krotnie), spółdzielni (o 14%) i spółek cywilnych (o 12,5%).

Przytłaczającą większość podmiotów gospodarki narodowej stanowią podmioty małe, o deklarowanej liczbie pracujących do 9 osób. W 2008 r. stanowiły one 94,5% ogółu podmiotów w województwie. Podmiotów o liczbie pracujących od 10 do 49 było 4,5%, od 50 do 249 osób – 0,8%, a powyżej 249 osób – 0,2%. W porównaniu z rokiem 1999 zwiększyła się liczba podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących od 10 do 49 osób (o 36,1%), a także tych, w których liczba pracujących nie przekraczała 9 osób (o 16,0%), natomiast zmalała – o liczbie pracujących powyżej 249 osób (o 25,2%), jak również od 50 do 249 osób (o 0,8%).

Większość podmiotów gospodarki narodowej prowadzi działalność w zakresie usług rynkowych – w 2008 roku 95724, tj. 66,4% ogółu zarejestrowanych w rejestrze REGON. Prawie 50% tej grupy stanowiły podmioty należące do sekcji handel i naprawy, natomiast w zakresie obsługi nieruchomości i firm działalność prowadziło 19,6% podmiotów sfery usług rynkowych, w zakresie działalności usługowej komunalnej, społecznej i indywidualnej, pozostałej – 12,4%, transportu, gospodarki magazynowej i łączności – 10,7%, pośrednictwa finansowego – 5,1%, hoteli i restauracji – 4,2%. Przemysł skupiał 14793 podmioty, które stanowiły 10,3% ogółu, a budownictwo – 16167, tj. 11,2%. Działalność w zakresie usług nierynkowych prowadziły 14023 podmioty gospodarki narodowej, które stanowiły 9,7% ogółu podmiotów zarejestrowanych w województwie. Wśród podmiotów usług nierynkowych najwięcej prowadziło działalność w zakresie ochrony zdrowia i opieki społecznej (50,6% podmiotów usług nierynkowych), nieco mniej – edukacji (35,7%), a w zakresie administracji publicznej i obrony narodowej – 13,6%. Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo oraz rybactwo skupiało 3555 podmiotów (nie licząc osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie), tj. 2,5% podmiotów zarejestrowanych na Podkarpaciu. W porównaniu z rokiem 1999 najbardziej wzrosła liczba podmiotów zaklasyfikowanych do usług nierynkowych (o 51,3%). Spośród tej grupy największą dynamiką wzrostu charakteryzowała się liczba podmiotów prowadzących działalność w zakresie administracji publicznej i obrony narodowej (o 93,1%), oraz edukacji (o 63,3%), mniejszą – ochrony zdrowia i opieki społecznej (o 36,3%). W 2008 r. w zakresie usług rynkowych działalność prowadziło o 14,5% więcej podmiotów niż w 1999 r.

Wśród podmiotów tej grupy największym wzrostem charakteryzowały się jednostki zajmujące się działalnością usługową komunalną, społeczną i indywidualną, pozostałą (o 61,4%), pośrednictwem finansowym (o 52,8%), obsługą nieruchomości i firm (o 42,4%), Przybyło także podmiotów prowadzących hotele i restauracje (o 17,1%) oraz należących do sekcji transport, gospodarka magazynowa i łączność (o 3,9%). Nieznacznie wzrosła liczba podmiotów w zakresie handlu i napraw (o 0,1%). Podmiotów należących do sekcji: budownictwa w 2008 r. było o 24,6% więcej niż w 1999 r., rolnictwa, łowiectwa i leśnictwa oraz rybactwa było o 7,5% więcej, zaś liczba jednostek przemysłowych zwiększyła się w tym okresie o 0,5%.

W końcu 2008 r. na 10 tys. ludności przypadało w woj. podkarpackim 687 podmiotów, tj. o 30,3% mniej niż w kraju. W latach 1999-2008 wskaźnik dla Podkarpacia wzrósł o 16,2%, podczas gdy w kraju przyrost wyniósł 23,9%. Oznacza to, że dynamika wzrostu w województwie była o 7,7 punktów proc. niższa niż w kraju, w wyniku czego nastąpiło pogłębienie dysproporcji pomiędzy woj. podkarpackim a Polską.

Pod względem liczby podmiotów gospodarki narodowej w przeliczeniu na 10 tys. ludności woj. podkarpackie w latach 1999-2008 zajmowało ostatnie lub przedostatnie miejsce w Polsce, na przemian z woj. lubelskim. W roku 2008 najwyższą liczbą podmiotów na 10 tys. ludności charakteryzowały się województwa zachodniopomorskie (1259 – prawie 2 razy więcej niż na Podkarpaciu) oraz mazowieckie (1248). Obok woj. podkarpackiego podobnie niską liczbą podmiotów na 10 tys. ludności charakteryzowało się woj. lubelskie (715), stosunkowo niski wskaźnik miało także woj. podlaskie (757).

III. ANALIZA WYBRANYCH CZYNNIKÓW WZROSTU GOSPODARCZEGO W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

3.1. Kapitał ludzki

Wzrost gospodarczy zależy od wielu powiązanych ze sobą czynników. Jest on efektem zwiększenia nakładów czynników produkcji, czyli pracy i kapitału lub też jest wynikiem postępu technicznego, umożliwiającego zwiększenie produktywności czynników wytwórczych.¹

W badaniach nad rozwojem krajów, regionów i poszczególnych jednostek terytorialnych, jako czynniki sprzyjające (lub niesprzyjające) procesowi wzrostu wymienia się czynniki takie jak kapitał naturalny (bogactwa naturalne), kapitał materialny (fizyczny), finansowy, jak również kapitał ludzki. Kapitał naturalny to usytuowanie terytorialne danego regionu, ukształtowanie terenu, warunki klimatyczne, zasoby naturalne, stan środowiska naturalnego i przyrodniczego. W oparciu o ten czynnik można budować zasoby kapitału materialnego, czyli wyposażenie danego regionu w infrastrukturę techniczno-społeczną ułatwiającą życie jednostkom, jak również umożliwiającą podejmowanie innej działalności – np. gospodarczej, oświatowej, kulturalnej itp. Zaliczyć tu można środki, wyposażenie i urządzenia pozwalające na nawiązanie i utrzymanie kontaktów ze światem zewnętrznym (np. drogi, koleje, lotniska, porty itp.). Kapitał finansowy stanowi zasób środków pieniężnych, które mogą być użyte na cele związane z wykorzystaniem bogactw naturalnych oraz wzbogacanie kapitału materialnego. W ten sposób możliwe jest odtwarzanie i zwiększanie ich wartości stanowiącej o rozwoju regionu i poziomie zaspokajania potrzeb zbiorowości. Kapitał ludzki natomiast można zdefiniować jako „jakość” mieszkańców danego regionu i uczestników procesów zachodzących na jego terenie, mierzoną np. poziomem wykształcenia, kwalifikacjami, umiejętnościami i predyspozycjami zawodowymi. Między tymi rodzajami kapitału występuje sprzężenie

¹ Por. np. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia. Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2003, s. 315-317.

zwrotne tzn., im wyższe są ich poziomy lub wielkości, tym bardziej efektywne i bardziej zyskowne mogą być przedsięwzięcia pozwalające na dalszą akumulację kapitału finansowego, wykorzystywanie kapitału naturalnego i zwiększanie ilości i poziomu urządzeń składających się na kapitał materialny. Również szansa na uzyskanie powodzenia w podejmowanych działaniach będzie tym większa, im bardziej „zasoby ludzkie” będą wykształcone, doświadczone, elastyczne i otwarte na nowe pomysły.

Dobre wykorzystanie wszystkich kapitałów może dopiero przyczynić się do rozwoju danego regionu i zamieszkującej tam społeczności.

Warunkiem rozwoju jakiegokolwiek podmiotu jest posiadanie pewnych walorów – innych niż w przypadku możliwych konkurentów, lub też występujących w większym natężeniu lub o lepszej jakości. Tak też jest z rozwojem regionów (województw, powiatów). O szansach na rozwój może decydować tutaj korzystne położenie geograficzne, nagromadzenie bogactw naturalnych lub w ogóle walory samego środowiska naturalnego, wcześniejszy rozwój doskonale opanowanych dziedzin rzemiosła, przemysłu lub innej wytwórczości itp. Wszystkie te, i inne możliwe czynniki rozwoju są jednak tylko szansami. Mogą one być urzeczywistnione tylko wtedy, gdy zajmą się nimi odpowiednio przygotowani oraz odpowiednio umotywowani ludzie – mieszkańcy tych regionów.

Ludzie, w trakcie swego życia „pracują nad sobą” – uzyskują wykształcenie i umiejętności, które pozwalają im korzystnie siebie sprzedać, w tym wypadku na rynku pracy. Kapitałem, jaki ludzie nabywają są nie tylko wyuczone umiejętności, ale także wrodzone zdolności lub choćby tylko wola ponoszenia większych wysiłków, zgoda i akceptacja na świadczenie większej ilości pracy (także lepszej pracy). Drogi zdobywania kapitału ludzkiego są dwie – jedna prowadzi przez formalną edukację szkolną (często uzupełnianą potem uczestnictwem w różnych późniejszych, ale także sformalizowanych instytucjach szkoleniowych), druga wiedzie przez praktyczną naukę w trakcie wykonywania pracy. Pierwsza owocuje kapitałem „ogólnym”, druga „specyficznym” – związanym z konkretnie wykonywanymi zajęciami. Obie drogi, choć w wielu wypadkach wyznaczają odmienne szlaki rozwoju poszczególnych osób, wcale się jednak nie muszą wykluczać, a wręcz przeciwnie,

mogą się nawzajem uzupełniać. Wysoki „kapitał ogólny” pozwala aspirować do wielu pozycji i ról zawodowych, kapitał specyficzny w większym stopniu limituje zakres możliwych poszukiwań, z drugiej jednak strony pozwala, poprzez specjalizację, osiągnąć pozycje, na których trudno jest daną osobę zmienić na inną.²

Dla rozwoju przedsiębiorstw korzystniejszym jest zatrudnianie osób o najwyższym potencjale edukacyjnym, w późniejszym okresie czasu dbanie o jego odnawianie i zwiększanie. Wymaga to jednak ze strony firm poważnych nakładów finansowych. Osoby dobrze wykształcone i wciąż aktualizujące swoje umiejętności i kwalifikacje mają znacznie większe szanse na dłuższe zatrudnienie, a jeśli już tracą z jakichś powodów dotychczasową pracę mają większe, niż ich gorzej wykształceni konkurenci, szanse na uzyskanie nowej.

Podstawowym miernikiem kapitału ludzkiego jest wykształcenie, zwłaszcza na jak najwyższym poziomie. Wskaźnik ten jest najbardziej użyteczny w przypadku mierzenia kapitału poszczególnych jednostek, może jednak zostać wykorzystany również do mierzenia kapitału całych zbiorowości. Użyteczną, a przy tym najprostszą metodą jest tutaj agregacja liczby osób charakteryzujących się danym poziomem lub danymi poziomami wykształcenia wchodzących w skład danej wspólnoty terytorialnej. Dla określania zasobów kapitału ludzkiego charakteryzującego właśnie całe zbiorowości, korzystanie z jednego tylko czynnika może jednak okazać się niewystarczające. Samo wykształcenie, jeśli pozostaje niewykorzystane, pozostaje jedynie pustym atrybutem, cechą charakterystyczną kategorii osób ale nie zbiorowości czy wspólnoty. Dlatego próbując wyliczyć wskaźnik charakteryzujący kapitał ludzki trzeba wykorzystać inne czynniki wskazujące mniej lub bardziej pośrednio na stopień i sposób wykorzystania posiadanego wykształcenia. Kapitał ludzki „posiadany” przez jedną osobę nie może być automatycznie przenoszony na inne osoby. Można jednak, poprzez agregację przypadków indywidualnych orzekać na kogo, w jakiej liczbie i o jakim stopniu przygotowania można liczyć lub kogo się spodziewać, np. w wypadku podejmowania decyzji o lokalizacji inwestycji. Przez zasoby kapitału ludzkiego danej jednostki rozumie się różnorodność i „jakość” potencjalnych uczestników procesów

² Czyszkiewicz R., Molewicz M., *Kapitał ludzki - czynnik rozwoju regionalnego*, Tom IV Roczników rozwoju samorządów województwa zachodniopomorskiego 2003-2004, Szczecin 2005

prorozwojowych na danym obszarze, jak również zakres możliwości, do których można się odwołać, które można zastać i na które można liczyć przy ocenie szans na uzyskanie powodzenia w podejmowanej działalności, ale także przy zaspokajaniu własnych potrzeb czy realizacji własnych interesów. Wskaźnik Zasobów Kapitału Ludzkiego jest miarą względną ustalającą „granice” działania opartego na wykorzystaniu ludzkiej wiedzy, umiejętności, aktywności, pomysłowości i przedsiębiorczości.

Przyjmuje się cztery podstawowe czynniki służące do określania Wskaźnika Zasobów Kapitału Ludzkiego:

1. Wykształcenie. Jest ogólnie przyjęte, że najlepszym kapitałem dysponują osoby posiadające wykształcenie na poziomie wyższym. Pod uwagę brany jest odsetek osób legitymujących się tym poziomem wykształcenia w populacji zamieszkującej dane terytorium. Według BAEL w IV kwartale 2008 r. wśród ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej w woj. podkarpackim 14,7% (w 2007 r. – 12,7%) stanowiły osoby z wykształceniem wyższym. W Polsce odsetek ten wynosił 15,6% (w 2007 r. – 14,7%). Wybór wykształcenia na poziomie wyższym jako wskaźnika wysokości kapitału ludzkiego wymaga jeszcze pewnego komentarza. Powodem, dla którego jest ono preferowane do występowania w tej roli jest przekonanie o tym, iż w największym stopniu zapewnia właściwe kompetencje zawodowe i społeczne. Dowodem na to mają być np. statystyki bezrobocia wskazujące, że osoby z wykształceniem wyższym stanowią najmniejszy odsetek wśród ludzi rejestrujących się w urzędach pracy. W końcu 2008 r. wśród bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy woj. podkarpackiego najmniej było osób posiadających wykształcenie wyższe – 9,2% (w kraju – 8,5%), a najwięcej zasadnicze zawodowe – 31,9% (w kraju – 28,6%). Należy pamiętać jednak, że nie zawsze wykształcenie wyższe jest najbardziej poszukiwanym „towarem” na rynku pracy. Czasami o wiele większą wartość mają konkretne umiejętności i kwalifikacje, nawet nie poparte żadnym dyplomem.

2. Aktywność zawodowa wg BAEL. Informuje ona jaki odsetek ludności zamieszkującej dany obszar jest aktywny zawodowo. Podstawowe kryterium podziału na aktywnych zawodowo i biernych zawodowo stanowi praca, tzn. fakt wykonywania,

posiadania bądź poszukiwania pracy w badanym tygodniu. Oznacza to zainteresowanie wykorzystywaniem swego kapitału (choćby to było tylko doświadczenie życiowe) i w taki czy inny sposób oznacza to wzbogacanie nie tylko danej jednostki ale także i zbiorowości. Według BAEL w 2008 r. współczynnik aktywności zawodowej ludności w woj. podkarpackim wyniósł 54,7% (w kraju – 54,2%), co oznacza, że na każde 100 osób, które ukończyły 15 lat, 55 osób było aktywnych zawodowo, czyli miało pracę lub jej poszukiwało. Współczynnik aktywności zawodowej w populacji mężczyzn wyniósł 62,3% (w kraju – 62,7%) i był wyższy w stosunku do roku poprzedniego o 1,1 pkt. proc. Wśród kobiet współczynnik ten kształtował się na poziomie 47,6% (w kraju – 46,6%) i był niższy w stosunku do roku poprzedniego o 0,5 pkt. proc. Na wsi aktywność zawodowa w 2008 r. kształtowała się na poziomie 56,1% (w kraju – 54,5%). Dla miast współczynnik ten był niższy niż na wsi i wyniósł 52,6% (w kraju – 54,1%).

Bierność zawodowa jest rezultatem wielu przyczyn – niekoniecznie mogą one być związane z bezrobociem, mogą wynikać również np. z niepełnosprawności, macierzyństwa (lub ojcostwa) albo chociażby z faktu, iż współmałżonek zapewnia wystarczające środki utrzymania aby umożliwić partnerce (lub partnerowi) pozostawanie w domu. Może to być również związane z wzorami życia rodzinnego wymagającymi aby jeden z partnerów oddał się wykonywaniu ról zawodowych a drugi wykonywaniu ról domowych. W każdym jednak z tych wypadków bierność „zawieszona” (przynajmniej czasowo) korzyści uzyskiwane z posiadanego wykształcenia, zawodu, kwalifikacji itp. Jednostka taka, z własnej lub nie własnej winy albo woli nie realizuje swoich zasobów w otoczeniu innym niż rodzinne i prywatne.

3. Wskaźnik zatrudnienia. W przejawianiu się aktywności zawodowej ważne jest jednakże również, jak wielu ludzi w ogóle pracuje dłużej, a nie tylko dorywczo. Według BAEL w 2008 r. wskaźnik zatrudnienia wyniósł 50,2% (w kraju – 50,4%), co oznacza, że na każde 100 osób, które ukończyły 15 lat, przypadało ponad 50 osób pracujących. W odniesieniu do roku 2007 nastąpił wzrost wskaźnika zatrudnienia o 0,9 pkt. proc. (w kraju o 1,9 pkt. proc.).

Wskaźnik zatrudnienia nie ma za zadanie deprecjonowania żadnej zbiorowości ani żadnej osoby indywidualnie – może jednak wskazywać, które wspólnoty lepiej sobie

radzą z wykorzystywaniem swoich zasobów na rynkach zewnętrznych. Wskaźnik zatrudnienia jest w rzeczywistości wskaźnikiem szans (i możliwości ich urzeczywistnienia) na mobilizację własnych zasobów siły roboczej.

4. Wskaźnik przedsiębiorczości. Przez kilka pokoleń Polacy byli narodem pracowników najemnych – pracę z reguły zapewniały zakłady i przedsiębiorstwa państwowe. Transformacja ustrojowa była jednocześnie transformacją gospodarczą polegającą m.in. na wycofaniu się państwa z gospodarki i oddaniu przezeń pola dla własnej przedsiębiorczości obywateli. Zakładanie i prowadzenie własnych miejsc pracy, samodzielne dbanie o swoje źródła utrzymania to, oprócz samych zmian gospodarczych również doskonały wskaźnik ludzkiej zaradności, motywacji, wytrwałości, inicjatywy i przedsiębiorczości. Prowadzenie własnego zakładu zwykle wiąże się ze znacznym ryzykiem, może przynosić zyski, ale ciągle grozi stratami. Jest to zajęcie, które nie tylko pozwala np. uchronić się od bezrobocia, zwiększyć osiąganą korzyść materialną i co za tym idzie standard życia swojego i rodziny. Nie sposób tworzyć, a zwłaszcza utrzymywać przez dłuższe okresy czasu działalność własnej firmy nie dysponując (oprócz np. kapitału finansowego, itp.) znacznymi zasobami kapitału ludzkiego, a przede wszystkim wiedzą, kwalifikacjami ale także motywacjami i determinacją. Tworzenie i utrzymywanie własnych miejsc pracy nie może jednak być zestawiane i porównywane automatycznie w każdym sektorze gospodarki.³

Według stanu w dniu 31 XII 2008 r. na terenie woj. podkarpackiego w rejestrze REGON zarejestrowane były 144263 (w kraju – 3757093) podmioty gospodarki narodowej (bez osób prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne) i w porównaniu ze stanem z 31 XII 2007 r. nastąpił wzrost o 2207 (w kraju o 71485) podmiotów, tj. o 1,6% (w kraju o 1,9%). Liczba podmiotów sektora prywatnego, stanowiącego 95,8% zbiorowości ogółem, wyniosła 138223 i zwiększyła się o 2282, tj. o 1,7% w porównaniu z 2007 r. W sektorze tym, zarówno w 2007 jak i w 2008 roku ponad 80% ogółu stanowiły osoby fizyczne prowadzące głównie działalność handlową, budowlaną i w obsłudze nieruchomości, wynajmie i usługach związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej. Wśród osób fizycznych prowadzących

³ Czyszkiewicz R., Molewicz M., *Kapitał ludzki - czynnik rozwoju regionalnego*, Tom IV Roczników rozwoju samorządów województwa zachodniopomorskiego 2003-2004, Szczecin 2005

działalność gospodarczą ponad 98% stanowili mikroprzedsiębiorcy (do 9 osób pracujących).

3.2. Inwestycje i finanse⁴

Wzrost produkcji wynika ze wzrostu nakładów czynników wytwórczych – kapitału i pracy, jak również z postępu technicznego, zwiększającego wydajność zatrudnionych pracowników. Kapitał (majątek) produkcyjny obejmuje maszyny, budynki oraz zapasy surowców i materiałów, które uczestniczą w procesie produkcji razem z innymi czynnikami wytwórczymi. Przy określonej sile roboczej zwiększenie zasobów kapitału oraz kapitału przypadającego na jednego zatrudnionego umożliwia podniesienie poziomu produkcji. Do utrzymania istniejącego zasobu kapitału, który zużywa się wraz z upływem czasu, oraz technologicznego uzbrojenia pracy na tym samym poziomie – potrzebne są inwestycje. Odpowiednio wysokie inwestycje, powodujące wzrost technicznego uzbrojenia pracy, umożliwiają zwiększenie wydajności pracy, a to z kolei może przyczynić się do zwiększenia dochodu przypadającego na jednego mieszkańca.

Nakłady inwestycyjne (według lokalizacji inwestycji) poniesione w 2008 r. wyniosły 7883,1 mln zł i były o 12,2% wyższe (w cenach bieżących) niż w roku poprzednim. Ponad 67% nakładów poniósł sektor prywatny. W latach 1999-2001 utrzymywał się spadek nakładów, po czym w 2002 r. miał miejsce wzrost. Udział woj. podkarpackiego w nakładach inwestycyjnych kraju był stosunkowo niewielki i w latach 1999-2008 kształtował się w przedziale 2,95% - 4,10% (najniższy w 2000 – 2,95%, najwyższy w 2003 – 4,10%). Od 2003 r. utrzymuje się tendencja spadkowa i w 2008 r. udział Podkarpacia w stosunku do Polski wyniósł 3,63%. Pod względem nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w latach 1999-2008 w woj. podkarpackim wartość inwestycji wzrosła o 88,2% z 1998 zł w 1999 r. do 3759 zł w 2008 r. W porównaniu z przeciętną krajową nakłady inwestycyjne przypadające na 1 mieszkańca wzrosły z 61,3% do 65,9%.

⁴ Według Polskiej Klasyfikacji Działalności 2004

W 2008 r. 43,8% nakładów inwestycyjnych w woj. podkarpackim przypadało na sektor usług rynkowych (w tym na obsługę nieruchomości i firm – 18,9% ogólnej wartości), 34,9% na przemysł (w tym na przetwórstwo przemysłowe – 26,1%); 10,1% na usługi nierynkowe; 9,1% na budownictwo i 2,1% na rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo oraz rybactwo. W porównaniu z rokiem 1999 w strukturze nakładów inwestycyjnych województwa według rodzajów zwiększył się udział nakładów w budownictwie (o 5,0 pkt. proc.), w usługach rynkowych (o 2,2 pkt. proc.) i w usługach nierynkowych (o 0,4 pkt. proc.). Spadek udziału zanotowano w przemyśle o 7,5 pkt. proc., natomiast udział sekcji rolnictwa, łowiectwa i leśnictwa oraz rybactwa ukształtował się na tym samym poziomie co w 1999 r.

W 2008 r. w woj. podkarpackim w przedsiębiorstwach o liczbie pracujących powyżej 9 osób (według siedziby inwestora) poniesionych zostało 4253,7 mln zł nakładów inwestycyjnych, z tego 3642,6 mln zł (ponad 85%) przeznaczono na środki trwałe. W porównaniu z rokiem poprzednim oznacza to wzrost nakładów na środki trwałe o 16,6% (licząc w cenach bieżących). W okresie 1999-2008 około połowy nakładów na środki trwałe przeznaczone było na maszyny, urządzenia techniczne i narzędzia, łącznie z wyposażeniem (w roku 2008 było to 49,4%), na budynki i budowlę ok. 33-46% (w 2008 – 41,6%), natomiast na środki transportu ok. 7-10% (w 2008 – 8,4%). Przeważającym źródłem finansowania nakładów na nowe środki trwałe były środki własne przedsiębiorstw (ok. 67%), natomiast ok. 15% stanowiły kredyty i pożyczki krajowe.

W badanym okresie ponad połowa spółek z udziałem kapitału zagranicznego z terenu Podkarpacia ponosiła wydatki inwestycyjne w Polsce – w końcu 2008 r. 56,5% spośród 317 działających spółek z udziałem kapitału zagranicznego. Wydatki inwestycyjne tych spółek na pozyskanie aktywów trwałych w Polsce w 2008 r. wyniosły 1440,8 mln zł (z tego 1141,2 mln zł tj. 79,2% przeznaczono na nowe środki trwałe). W porównaniu z rokiem 1999 wydatki te były o 67,3% wyższe (licząc w cenach bieżących), a na nowe środki trwałe o 42,3% wyższe.

Udział woj. podkarpackiego w wartości brutto środków trwałych (w cenach bieżących ewidencyjnych) w kraju w latach 1999-2008 zmienił się nieznacznie – z 4,1 do 4,4 proc. W 2008 r. wartość brutto środków trwałych w przeliczeniu na jednego

mieszkańca wyniosła 46265 zł (w 1999 r. – 25964 zł) i stanowiła 79,2% (w 1999 r. – 74,6%) średniej krajowej.

Zasadnicze znaczenie przy dokonywaniu analizy przedsiębiorczości ma ocena sytuacji finansowej przedsiębiorstw. W latach 1999-2008 przychody z całokształtu działalności uzyskiwane przez przedsiębiorstwa woj. podkarpackiego cechowała tendencja wzrostowa (tylko w 2002 r. przychody były nieco niższe niż w roku poprzednim). W 2008 r. przychody ukształtowały się na poziomie 63651,6 mln zł i były o 98,4% wyższe w porównaniu z 1999 r. Przeważający udział w wypracowanych przychodach miały jednostki sektora prywatnego. Udział ten sukcesywnie rósł z 70,7% w 1999 r. do 88,1% w 2008 r. W odniesieniu do kraju udział przychodów uzyskanych przez przedsiębiorców z terenu Podkarpacia w omawianym okresie nie przekraczał 3% przychodów uzyskanych w kraju.

Jednym z warunków funkcjonowania na rynku jest zachowanie płynności finansowej, czyli zachowanie zdolności firmy do wywiązywania się z krótkoterminowych zobowiązań, tzn. płatnych w ciągu 1 roku. Do głównych czynników, które mają wpływ na regulowanie zobowiązań bieżących należą stan środków pieniężnych oraz możliwości zamiany innych środków majątku obrotowego na gotówkę w krótkim okresie. Do oceny płynności finansowej przedsiębiorstw wykorzystuje się najczęściej wskaźniki płynności I, II i III stopnia.⁵ Podział ten wynika z różnego stopnia płynności środków obrotowych. W latach 1999-2008 wskaźnik płynności finansowej I stopnia (tzw. wskaźnik płynności gotówkowej) podkarpackich przedsiębiorstw mieścił się w przedziale od 11,7% do 33,4% (w Polsce od 17,1% do 33,8%). Najwyższy poziom osiągnął w 2005 r., po czym sukcesywnie obniżał się do 25,9% w 2008 r. Wskaźnik ten informuje, jaka część zobowiązań krótkoterminowych może być uregulowana natychmiast. W gospodarce rynkowej przyjmuje się, że powinna zawierać się

⁵ Wskaźniki płynności: I stopnia to relacja inwestycji krótkoterminowych (obejmujących krótkoterminowe aktywa finansowe, a w szczególności środki pieniężne i krótkoterminowe papiery wartościowe) do zobowiązań krótkoterminowych bez funduszy specjalnych; II stopnia – relacja inwestycji krótkoterminowych i krótkoterminowych należności i roszczeń do zobowiązań krótkoterminowych bez funduszy specjalnych; III stopnia – relacja aktywów obrotowych (zapasów, krótkoterminowych należności i roszczeń, inwestycji krótkoterminowych oraz od 2002 r. krótkoterminowych rozliczeń międzyokresowych czynnych) do zobowiązań krótkoterminowych bez funduszy specjalnych.

przynajmniej w przedziale 5%-10%. Wzrost tego wskaźnika informuje o poprawie płynności pod warunkiem, że nie jest spowodowany narastaniem trudności płatniczych. Zbyt wysoki wskaźnik oznacza utrzymanie nadmiernego stanu środków pieniężnych, co z kolei wpływa negatywnie na rentowność. Wskaźnik płynności finansowej II stopnia (tzw. wskaźnik płynności szybkiej) w badanym okresie sukcesywnie wzrastał i w 2007 r. osiągnął poziom 101,3% po czym w 2008 r. obniżył się do 93,4%. Wielkość tego wskaźnika w granicach 100% uważana jest za wzorcową, ponieważ świadczy o zdolności do pokrywania w krótkim czasie wymaganych zobowiązań. Podobnie przedstawia się sytuacja wahań wskaźnika płynności III stopnia (tzw. wskaźnika płynności bieżącej). W latach 1999-2007 systematycznie wzrastał do poziomu 155,1%, natomiast w 2008 r. nastąpił spadek do 143,6%. Według ekonomistów wskaźnik ten powinien oscylować w granicach 150%-200%. Jest on traktowany jako wskaźnik bezpieczeństwa w zakresie płynności środków. Zbyt niski (znacznie poniżej 150%) może świadczyć o trudnościach w terminowym regulowaniu zobowiązań środkami obrotowymi (w kraju w latach 1999-2007 wzrastał z 107,3% do 143,4%, natomiast w 2008 obniżył się do 136,6%).

Do analizy poziomu kosztów w przedsiębiorstwach posłużono się wskaźnikiem określającym relację kosztów uzyskania przychodów do przychodów z całokształtu działalności. Wskaźnik poziomu kosztów jest jednym z najważniejszych mierników oceniających gospodarność przedsiębiorstwa. Niska wartość wskaźnika świadczy o korzystnej sytuacji przedsiębiorstw. W latach 1999-2007 wskaźnik ten obniżył się z 98,3% do 94,2%, natomiast w 2008 r. wzrósł do 96,4%. Najwyższy poziom wskaźnika zanotowano w latach 2001-2002, kiedy to kształtował się na poziomie 99,1%. Należy jednak podkreślić że w latach 1999-2003 wskaźnik poziomu kosztów w sektorze publicznym przekroczył 100% (najwyższy wskaźnik zanotowano w 2002 r. – 105,5%), natomiast w 2008 r. ukształtował się na poziomie 98,6%. W sektorze prywatnym wskaźnik poziomu kosztów kształtował się korzystniej w granicach od 93,8% (w 2004 r. i 2007 r.) do 98,4% w 2001 r. W 2008 r. nastąpił wzrost w porównaniu z latami 2003-2007 do 96,1%.

Do oceny efektywności gospodarowania przedsiębiorstw służą przede wszystkim wskaźniki rentowności, które informują o stopniu zwrotu poniesionych nakładów majątkowych i kapitałowych. Wskaźnik rentowności obrotu brutto określający relację wyniku finansowego brutto do przychodów z całokształtu działalności, w latach 1999-2008 uległ istotnym zmianom. Wahania wzrostów i spadków oscylowały w przedziale od 0,9% w latach 2001-2002 do 5,8% w 2007 r., natomiast w 2008 r. nastąpił spadek do 3,6% (podobne wahania odnotowano w kraju - w przedziale od 0,5% do 6,1%). Wskaźnik obrotu netto, który określa relację wyniku finansowego netto do przychodów z całokształtu działalności, również ulegał wahaniom w przedziale od 0,3% do 5,1%. W 2008 r. ukształtował się na poziomie 2,9% (w kraju wahania obejmowały nieco szerszy przedział od -0,3% do 5,1%).

Porównanie wybranych wskaźników finansowych w przedsiębiorstwach woj. podkarpackiego i Polski zaprezentowano w poniższym zestawieniu:

Wyszczególnienie		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
a – Polska											
b – woj. podkarpackie		w %									
Wskaźnik płynności finansowej I stopnia	a	18,4	17,1	19,1	19,5	24,2	29,8	32,7	35,4	35,0	33,8
	b	13,0	11,7	15,2	20,0	24,3	29,7	33,4	32,3	30,2	25,9
Wskaźnik płynności finansowej II stopnia	a	74,6	74,0	74,5	75,3	83,7	91,3	99,8	101,2	100,8	95,1
	b	69,0	71,8	76,1	82,0	86,8	92,1	99,9	101,1	101,3	93,4
Wskaźnik płynności finansowej III stopnia	a	107,3	105,2	111,2	107,4	116,2	129,3	138,6	140,3	143,4	136,6
	b	111,8	112,9	115,7	124,2	128,4	138,8	149,7	149,6	155,1	143,6
Wskaźnik poziomu kosztów z całokształtu działalności	a	98,7	98,3	99,4	99,5	97,0	94,6	95,2	94,7	93,9	95,9
	b	98,3	98,7	99,1	99,1	97,4	94,9	95,6	94,7	94,2	96,4
Wskaźnik rentowności obrotu brutto	a	1,4	1,7	0,6	0,5	2,9	5,6	4,8	5,3	6,1	4,1
	b	1,7	1,3	0,9	0,9	2,6	5,2	4,4	5,3	5,8	3,6
Wskaźnik rentowności obrotu netto	a	0,1	0,5	-0,3	-0,3	1,9	4,6	3,8	4,3	5,1	3,3
	b	0,7	0,7	0,3	0,3	1,8	4,3	3,8	4,5	5,1	2,9

Istotnym elementem świadczącym o konkurencyjności przedsiębiorstw na globalnym rynku jest eksport. Analiza sprzedaży eksportowej produktów, towarów i materiałów podkarpackich przedsiębiorstw w latach 1999-2008 wskazuje na systematyczny wzrost udziału eksportu z 12,7% w 1999 r. do 21,8% w 2007 r., po czym podobnie jak w przypadku pozostałych wskaźników nastąpiło pogorszenie i w 2008 r. udział eksportu wyniósł 18,0%.

Znaczący udział w sprzedaży eksportowej miały spółki z udziałem kapitału zagranicznego. W końcu 2008 r. działało 317 spółek z udziałem kapitału zagranicznego, które miały siedzibę na terenie woj. podkarpackiego (w 1999 r. – 222). Spośród nich 27 rozpoczęło działalność w 2008 r. jako nowe, w tym 13 w handlu i 7 w przetwórstwie (w 1999 r. rozpoczęły działalność jako nowe 24 spółki). W ogólnej liczbie spółek z udziałem kapitału zagranicznego dominują spółki małe, o liczbie pracujących do 9 osób – 55,5%. Niewielki udział stanowiły spółki o liczbie pracujących powyżej 249 osób, ale zwiększył się on z 7,4% w 2000 r. do 11,4% w 2008 r.

W latach 1999-2004 nastąpił znaczny przyrost (o 145,4%) kapitału zagranicznego zainwestowanego w spółkach z udziałem kapitału zagranicznego, które miały siedzibę na terenie woj. podkarpackiego. Szczególnie duży przyrost miał miejsce w roku 2003 – o 50,0% w porównaniu z rokiem poprzednim. W 2005 r. nastąpił gwałtowny spadek o 38,1% w stosunku do 2004 r., po czym w kolejnych latach, do 2008 r., nastąpił ponowny wzrost. Wartość kapitału zagranicznego na koniec 2008 r. wyniosła 2009,8 mln zł, a udział kapitału zagranicznego w kapitale podstawowym omawianych spółek stanowił 89,2%. Według kraju pochodzenia kapitału zagranicznego, największy udział miały Niemcy – 24,6% (kapitału zagranicznego zainwestowanego na terenie województwa), Francja – 23,4%, Luksemburg – 12,6% i Cypr – 10,7%. Kapitał zainwestowany przez pozostałe kraje stanowił 28,7%. Około 92,6% kapitału zagranicznego w 2008 r. było zaangażowane w przetwórstwie przemysłowym.

W 2008 r. działalność eksportową prowadziło 175, tj. 55,2% spółek z udziałem kapitału zagranicznego, a wartość zrealizowanego przez nie eksportu wyrobów i usług wyniosła 6742,2 mln zł, w tym wyrobów 6389,8 mln zł. Dla porównania w 1999 r.

działalność eksportową prowadziło 101 spółek (44,5%), które wyeksportowały wyroby i usługi o wartości 1612,7 mln zł, w tym wyroby za 1563,5 mln zł.

Spółki z udziałem kapitału zagranicznego, o liczbie pracujących powyżej 9 osób, w 2008 r. wyeksportowały swoje wyroby i usługi za 6710,4 mln zł, podczas gdy w 2002 r. – za 3149,1 mln zł.

3.3 Innowacyjność

Innowacyjność jest jednym z podstawowych czynników określających zdolność podmiotów gospodarczych do konkutowania na coraz większym i globalizującym się rynku. Znaczenie tego czynnika zwiększa się w szybkim tempie, ponieważ działania innowacyjne polegające na wprowadzaniu nowych rozwiązań technicznych i technologicznych (m.in. doskonalenie posiadanych technologii produkcyjnych), usprawnień organizacyjnych (m.in. wprowadzanie nowych rozwiązań w organizacji i zarządzaniu, gromadzenie i przetwarzanie informacji), rozwoju infrastruktury, wykorzystaniu nowych surowców, a także na działaniach marketingowych, prowadzą do zdobywania nowych rynków. Przez innowacyjność można także rozumieć chęć i zdolność przedsiębiorstw do ciągłego poszukiwania i wykorzystywania w praktyce wyników prac badawczych i rozwojowych.

Wyodrębnia się trzy rodzaje innowacji: produktowe (polegające na wprowadzaniu nowych towarów i usług), procesowe (polegające na zwiększeniu skali produkcji, informatyzacji, automatyzacji i nowych sposobach obsługi klienta) i organizacyjne (sprowadzające się do usprawnienia organizacji przedsiębiorstwa, wprowadzania nowych działalności oraz wprowadzania nowych sposobów dystrybucji towarów i usług). Działania innowacyjne wspierane są przez adresowane do podmiotów gospodarczych i instytucji, fundusze UE. Największa część środków na takie działania została przewidziana dla Polski na lata 2007-2013 w ramach projektu „Innowacyjna gospodarka”. Wzrost innowacyjności jest szczególnie pożądanym w regionach, które charakteryzują się niskim poziomem rozwoju gospodarki, a do

takich regionów należą województwa Polski Wschodniej: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie.

Jednym z podstawowych źródeł informacji o działalności innowacyjnej przedsiębiorstw jest opracowywany przez Eurostat międzynarodowy program badawczy *Community Innovation Survey* (CIS). Program ten obejmuje cykliczne badanie dotyczące różnorodnych aspektów działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w przemyśle oraz w sektorze usług. Podstawę metodologiczną badań CIS stanowi międzynarodowy podręcznik Oslo. Dane zbierane są na poziomie krajowym zgodnie z wspólną metodologią i przekazywane do biura Eurostat w celu ich porównywania pomiędzy krajami. Badanie oparte jest na tzw. zharmonizowanych kwestionariuszach i przeprowadzone przez instytucje statystyczne w poszczególnych krajach UE. Narzędziem oceny innowacyjności, powstałym jako agregacja badań CIS, jest *European Innovation Scoreboard* (Europejska Tablica Wyników w dziedzinie Innowacji). EIS wdrożony został przez Komisję Europejską w ramach europejskiego standardu badań innowacji "*European Trend Chart on Innovation*". Wskaźniki pochodzące z EIS pozwalają na konstrukcję złożonego wskaźnika innowacyjności, umożliwiającego ocenę innowacyjności oraz efektywności innowacyjnej regionów i krajów członkowskich. Modyfikowana metodologia daje możliwość uwzględnienia wielowymiarowych aspektów związanych z poziomem innowacyjności w danym kraju. Siódma edycja EIS z roku 2007 (EIS2007⁶) zawiera 25 wskaźników zgrupowanych w dwie kategorie dotyczące: „wkładu” w działalność innowacyjną oraz efektów działalności innowacyjnej. Wskaźniki grupy „wkładu” zostały ujęte w 3 podgrupach: siły sprawcze innowacji, tworzenie wiedzy oraz innowacyjność i przedsiębiorczość, podczas gdy wskaźniki grupy „efekty” zostały ujęte w 2 podgrupach, z których pierwsza dotyczy zastosowania innowacji w praktyce, a druga własności intelektualnej. Wskaźniki EIS stanowią także potencjalną bazę mierników, które mogą być zastosowane w ocenie innowacyjności regionów, co znalazło potwierdzenie w *European Regional Innovation Scoreboard* (Europejska Regionalna Tablica

⁶ *European Innovation Scoreboard 2007, Comparative Analysis Of Innovation Performance*, Pro Inno Europe, Luty 2008

Wyników w dziedzinie Innowacji⁷ – RIS2006), która zawiera koncepcję syntetycznej oceny i porównania innowacyjności regionów na poziomie krajowym oraz europejskim.

Oceną innowacyjności regionów w Polsce zajmują się samorzady województw w wyniku wdrażania Regionalnych Strategii Innowacji (RSI), które mają zapewnić monitoring realizacji celów Strategii w województwie. Do monitoringu RSI woj. podkarpackie wybrało metodologię opartą na wskaźnikach EIS. RSI stanowią także podstawowe narzędzie realizacji polityki innowacyjnej w regionie, pomagają w ocenie potrzeb i możliwości budowania regionu innowacyjnego. Schematy działań, które wpłyną na wzrost innowacyjności przedsiębiorstw i konkurencyjności całej gospodarki regionalnej woj. podkarpackiego zostały zawarte w Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2005-2013.

Do oceny innowacyjności województw na poziomie krajowym wykorzystano przedstawiony w RIS2006 syntetyczny wskaźnik *Regional National Summary Innovation Index* (RNSII), którego formuła przedstawia się następująco:

$$RNSII_{jkt} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ijkt} ; \text{ gdzie } x_{ijkt} = \frac{\sqrt[p]{\left(\frac{X_{ijkt}}{X_{ikt}}\right)} - \sqrt[p]{\text{Min}_{\forall k, \forall t} \left(\frac{X_{ijkt}}{X_{ikt}}\right)}}{\sqrt[p]{\text{Max}_{\forall k, \forall t} \left(\frac{X_{ijkt}}{X_{ikt}}\right)} - \sqrt[p]{\text{Min}_{\forall k, \forall t} \left(\frac{X_{ijkt}}{X_{ikt}}\right)}}$$

gdzie:

- x_{ijkt} - wartość wskaźnika i dla j regionu w kraju k w czasie t ,
- m - liczba wskaźników dla których dostępne są informacje,
- X_{ikt} - średnia wartość wskaźnika i w kraju k w czasie t ,
- p - stopień pierwiastka korygującego wskaźnik i (przyjęto wartość 2 lub 4).

⁷ 2006 European Regional Innovation Scoreboard (2006RIS), European Trend Chart on Innovation, Listopad 2006

Obliczony w taki sposób wskaźnik syntetyczny stanowi podstawę odniesienia 10 wskaźników cząstkowych (9 wskaźników pochodzi z ESI, 1 z RIS2006), a tym samym ustalenia rankingu województw, dla których dostępne były dane. Przyjęto następujące wskaźniki⁸:

- uczestnictwo w nauczaniu ciągłym (w % populacji w wieku 25-64 lat);
- poziom osiągniętego wykształcenia ludzi młodych (udział ludności w wieku 20-24 lat z ukończonym przynajmniej wykształceniem ponadgimnazjalnym);
- zasoby ludzkie w nauce i technice w % ludności – HRST (*wskaźnik z RIS2006*);
- udział wydatków publicznych na Badania i Rozwój w PKB;
- udział wydatków w sektorze przedsiębiorstw na Badania i Rozwój w PKB;
- udział innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw MŚP (w ogólnej liczbie MŚP);
- wydatki przedsiębiorstw na innowacje (w % obrotu);
- zatrudnienie w usługach high-tech (w % siły roboczej ogółem);
- zatrudnienie w przemyśle produkcyjnym średnio i wysoko zaawansowanym technicznie (% siły roboczej ogółem);
- nowe patenty EPO (Europejskie Biuro Patentowe) na milion ludności.

W województwie podkarpackim wartość wskaźnika "Uczestnictwo w nauczaniu ciągłym" wyniosła – 5,4% i była to najmniejsza wartość wśród województw (w kraju – 10,9%). Najwyższą wartość odnotowano w województwie mazowieckim – 16,1%. "Poziom osiągniętego wykształcenia ludzi młodych" wyniósł w woj. podkarpackim – 40,6% (w kraju – 55,0%), przy czym największą wartość odnotowano w mazowieckim – 69,9%, najmniejszą w lubuskim – 37,9%. "Zasoby ludzkie w nauce i technice" wyniosły w województwie podkarpackim – 16,7% (w kraju – 19,5%). Najwyższą wartość odnotowano w mazowieckim – 27,3%, najniższą w lubuskim – 14,3%. W województwie podkarpackim "Udział wydatków publicznych

⁸ *Analiza porównawcza innowacyjności regionów w Polsce w oparciu o metodologię European Innovation Scoreboard*, Instytut Technologii Eksploatacji Państwowy Instytut Badawczy, Radom 2008

na B + R w PKB" wyniósł – 0,30% (w kraju – 0,57%), a "Udział wydatków w sektorze przedsiębiorstw na B + R w PKB" – 0,16% (w kraju – 0,18%). Najwyższe wartości tych wskaźników odnotowano odpowiednio w mazowieckim – 1,10% i 0,34%, najniższe w zachodniopomorskim – 0,07% i 0,01%. "Udział innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw" wyniósł w województwie podkarpackim – 30,5% (w kraju – 25,9%). Największy udział odnotowano w śląskim – 32,7%, najniższy w lubuskim – 19,0%. "Wydatki przedsiębiorstw na innowacje" w województwie podkarpackim wyniosły – 3,0% (w kraju 2,1%), natomiast największe wydatki odnotowano w podlaskim – 3,4%, a najmniejsze w łódzkim – 1,1%. W województwie podkarpackim "Udział zatrudnionych w usługach high-tech" wyniósł 1,04% (w kraju – 2,38%). Największa wartość wystąpiła w mazowieckim – 4,28%, najmniejsza w świętokrzyskim – 0,95%. Natomiast "Udział zatrudnionych w przemyśle produkcyjnym średnio i wysoko zaawansowanym technicznie" wyniósł w województwie podkarpackim – 5,81% (w kraju – 5,13%). Najwyższą wartość odnotowano w województwie pomorskim – 8,03%, a najmniejszą w świętokrzyskim – 2,67%. "Średnia liczba nowych patentów EPO na milion mieszkańców" wyniosła w województwie podkarpackim – 0,8 (w kraju – 1,9). Największą liczbę patentów odnotowano w województwie wielkopolskim – 4,5 a najmniejszą w kujawsko-pomorskim – 0,6.

Najwyższe miejsca wśród województw podkarpackie zajęło pod względem: wydatków przedsiębiorstw na innowacje – 2 pozycja, udział innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw – 3 pozycja. Ostatnie miejsca zajmowało podkarpackie pod względem poziomu wykształcenia ludzi młodych i zatrudnienia w usługach high-tech – 15 pozycja oraz uczestnictwa w nauczaniu ciągłym – ostatnia pozycja.

Na podstawie przedstawionych wskaźników ustalono ranking RNSII, w którym trzy pierwsze pozycje zajęły województwa: mazowieckie – 0,81, małopolskie – 0,68 oraz dolnośląskie – 0,60. Województwo podkarpackie z RNSII na poziomie – 0,38 uplasowało się na 10 pozycji. Trzy ostatnie pozycje zajęły województwa: świętokrzyskie – 0,31, warmińsko-mazurskie – 0,28 oraz lubuskie – 0,25. Średnia wartość wskaźnika wyniosła 0,46 i oprócz pierwszych trzech województw powyżej średniej znalazły się: pomorskie, śląskie oraz wielkopolskie.

Następnie wykonano grupowanie województw metodą Warda. Przyjmując wskaźnik odległości na poziomie 32, otrzymano 3 podzbiory charakteryzujące się dużym podobieństwem przyjętych cech:

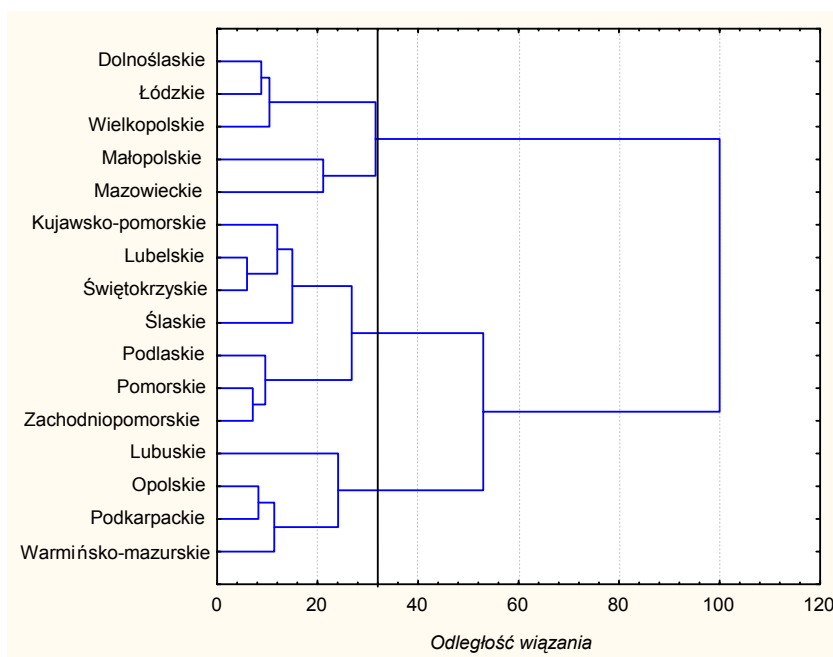
I grupa – województwa: dolnośląskie, łódzkie, wielkopolskie, małopolskie, mazowieckie,

II grupa – województwa: kujawsko-pomorskie, lubelskie, świętokrzyskie, śląskie, podlaskie, pomorskie, zachodniopomorskie,

III grupa – województwa: lubuskie, opolskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie.

Utworzone grupy przedstawiono na poniższym diagramie.

Grupowanie województw metodą Warda ze względu na poziom innowacyjności

Podstawowym elementem infrastruktury innowacyjnej są nowoczesne ośrodki innowacji i przedsiębiorczości. Tworzą je wyspecjalizowane podmioty działające na rzecz rozwoju przedsiębiorczości, transferu i komercjalizacji nowych technologii oraz poprawy konkurencyjności gospodarki, takie jak: parki naukowo-technologiczne, centra transferu technologii i informacji, inkubatory przedsiębiorczości i centra technologiczne, ośrodki szkoleniowo-doradcze itp.

Podkarpacki Park Naukowo-Technologiczny AEROPOLIS, który został powołany w 2003 r. jest jednym z instrumentów podnoszenia konkurencyjności podkarpackiej gospodarki, wdrażania nowoczesnych rozwiązań technologicznych oraz zarządzania zasobami wiedzy i kapitału. Jest to ogniwo łączące i przetwarzające innowacyjne pomysły naukowe w nowoczesne rozwiązania technologiczne wdrażane następnie w podmiotach gospodarczych.

Podkarpacki Park Naukowo-Technologiczny znalazł się w grupie kilkunastu Parków, których tworzenie współfinansowane jest z funduszy strukturalnych w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw.

Misją AEROPOLIS jest stymulowanie wielofunkcyjnego rozwoju woj. podkarpackiego w oparciu o idee innowacyjności i transferu technologii poprzez synergiczne wykorzystanie regionalnego potencjału naukowo-badawczego, gospodarczego oraz infrastrukturalnego. W dużej mierze odbywać się to będzie we współpracy z powstającymi klastrami, a szczególnie Doliną Lotniczą zrzeszającą przedsiębiorstwa branży lotniczej. AEROPOLIS ma ułatwić podejmowanie działalności zarówno dużym inwestorom, jak i małym i średnim przedsiębiorcom, ze szczególnym uwzględnieniem przedsiębiorstw innowacyjnych i wprowadzających produkty/usługi zaawansowane technologicznie. To pomysł na ściągnięcie nowoczesnych technologii i równoczesne wykorzystywanie potencjału miejscowych uczelni wyższych i ośrodków naukowo-badawczych.

Strategicznymi partnerami Podkarpackiego Parku Naukowo-Technologicznego AEROPOLIS są: Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A. – jednostka zarządzająca Parkiem, Samorząd Województwa Podkarpackiego, Politechnika Rzeszowska, Powiat Rzeszowski, Gmina Trzebownisko, Miasto Rzeszów oraz Gmina Głogów Małopolski. Partnerami wspomagającymi są: Specjalna Strefa Ekonomiczna "EURO-PARK" Mielec, Uniwersytet Rzeszowski, Stowarzyszenie Grupy Przedsiębiorców Przemysłu Lotniczego Dolina Lotnicza.

Plan rozbudowy Podkarpackiego Parku Naukowo-Technologicznego AEROPOLIS obejmuje: stworzenie 5 laboratoriów naukowo-badawczych; uzbrojenie w infrastrukturę techniczną ok. 50 ha terenów, co powiększy łączny teren dla

inwestycji z obecnych 123 ha (uzbrajane w ramach I etapu PPNT) do ponad 170 ha. W przypadku dalszego zapotrzebowania na grunty możliwe jest rozbudowywanie AEROPOLIS, a mianowicie Budowa Inkubatora Technologicznego PPNT oraz Centrum Obsługi PPN-T.

Duża koncentracja firm przemysłu lotniczego, ośrodków naukowo-badawczych oraz rozwinięte zaplecze edukacyjne i szkoleniowe przyczyniły się do powstania w 2003 r. Stowarzyszenia Grupy Przedsiębiorców Przemysłu Lotniczego Dolina Lotnicza. Głównym celem Doliny Lotniczej jest przekształcenie Polski południowo-wschodniej w jeden z wiodących w Europie regionów lotniczych, który będzie dostarczał różnorodne produkty i usługi z zakresu przemysłu lotniczego dla najbardziej wymagających klientów. Skutkiem tego byłby dynamiczny rozwój regionu, zwiększenie liczby miejsc pracy oraz poprawa warunków życia mieszkańców.

Celami Stowarzyszenia Dolina Lotnicza są:

- organizacja i rozwijanie efektywnego kosztowo łańcucha dostawców;
- stworzenie dogodnych warunków do rozwoju przedsiębiorstw przemysłu lotniczego w regionie;
- dalszy rozwój badań, umiejętności i kwalifikacji w zakresie lotnictwa;
- współpraca i rozwój przemysłu lotniczego i uczelni wyższych, które będą promować nowe koncepcje oraz rozwijać sektor badawczo-rozwojowy w przemyśle lotniczym;
- promocja polskiego przemysłu lotniczego;
- wspieranie przedsiębiorstw z przemysłu lotniczego;
- wpływanie na politykę gospodarczą polskiego rządu w kwestiach związanych z przemysłem lotniczym.

W ramach realizacji Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej, pomiędzy Polską Agencją Rozwoju Przedsiębiorczości oraz Polską Agencją Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A. została podpisana umowa o dofinansowanie projektu Program Promocji Gospodarczej Polski Wschodniej. Kwota dofinansowania projektu wynosi blisko 86 mln zł, tj. 100% całkowitych wydatków kwalifikowanych. Program Promocji Gospodarczej Polski Wschodniej przewiduje promocję pięciu województw

Polski Wschodniej: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego poprzez m.in. międzynarodową kampanię reklamową obejmującą emisję spotów telewizyjnych oraz publikację reklam w prasie, udział w zagranicznych targach i wystawach tematycznych oraz misjach gospodarczych, organizację wizyt studyjnych dziennikarzy zagranicznych, konferencji prasowych i forów ekonomicznych, do których zostaną zaproszeni regionalni przedsiębiorcy, przedstawiciele władz samorządowych oraz lokalnych instytucji. Celem tych szeroko zakrojonych działań jest wzrost konkurencyjności i innowacyjności oraz rozwój społeczny i gospodarczy województw Polski Wschodniej poprzez podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej makroregionu. Cele szczegółowe Programu, to wzrost zainteresowania ofertą inwestycyjną Polski Wschodniej, zwiększenie napływu inwestycji zagranicznych do województw Polski Wschodniej, pobudzenie eksportu produktów oraz usług z województw Polski Wschodniej, wzrost zainteresowania polskich firm inwestycjami w Polsce Wschodniej, zmiana postrzegania Polski Wschodniej przez pozostałe regiony Polski, zmniejszanie poziomu migracji z województw Polski Wschodniej dzięki stworzeniu nowych miejsc pracy dla wykwalifikowanych pracowników.

3.4. Wykorzystanie funduszy unijnych

Rozwój regionalny jako proces pożądaných zmian w szeroko rozumianých warunkach życia społeczeństwa jest uwarunkowany wieloma czynnikami. Jedną z zasadniczych determinant rozwoju regionu stanowią możliwości finansowe. Członkostwo Polski w UE dało woj. podkarpackiemu szansę na dynamiczny rozwój. Środki unijne mają znaczenie nie tylko w skali kraju, ale też na poziomie jednostek samorządu terytorialnego (realizują one ponad 40% wartości projektów ogółem i wykorzystują ponad 46% dofinansowania UE). W niemal wszystkich województwach dominuje wsparcie projektów infrastrukturalnych stanowiące ok. 67% całego dofinansowania.

Województwa Polski Wschodniej przeznaczają więcej niż przeciętnie środków UE na wsparcie projektów z zakresu zasobów ludzkich oraz sektora produkcyjnego, zaś województwa wyżej rozwinięte – na projekty z zakresu infrastruktury.

Programy pomocowe o charakterze regionalnym w okresie przedakcesyjnym

Phare Spójność Społeczna i Gospodarcza

Program obejmował realizację czterech edycji rocznych okresu 2000-2003. Województwo podkarpackie jako jedno z czterech w kraju, zakwalifikowane zostało do wszystkich edycji. Ogólna wartość dotacji Phare dla woj. podkarpackiego w ramach edycji 2000-2003 wyniosła – 64,8 mln EUR, w tym środki przeznaczone na projekty infrastrukturalne – 41,6 mln EUR, w ramach których zrealizowano 15 dużych projektów infrastrukturalnych. W poszczególnych edycjach programu występowały następujące komponenty: Duże Projekty Infrastrukturalne, Rozwój Zasobów Ludzkich, oraz Rozwój Małych i Średnich Przedsiębiorstw (MSP).

Program Współpracy Przygranicznej Phare CBC Polska-Słowacja

Program ten był realizowany na obszarze trzech województw: podkarpackiego, małopolskiego i śląskiego. Na realizację tego programu w latach 2000-2003 przeznaczono łącznie 16 mln EUR. W ramach Programu realizowane były trzy komponenty: Fundusz Małych Projektów, Fundusz Małych Projektów Infrastrukturalnych, Duże Projekty Infrastrukturalne. Na realizację Funduszu Małych Projektów dla beneficjentów z terenu woj. podkarpackiego przeznaczono kwotę 0,5 mln EUR. Fundusz Małych Projektów Infrastrukturalnych to komponent realizowany w ramach edycji 2000 Programu. W ramach tego Funduszu realizowane były projekty promujące rozwój gospodarczy i pomagające w niwelowaniu różnic rozwojowych pomiędzy regionami. Z terenu województwa zatwierdzono do realizacji projekty na łączną kwotę 1,1 mln EUR. Z komponentu Duże Projekty Infrastrukturalne zrealizowane zostały 2 projekty na łączną kwotę 3,3 mln EUR.

Program Zintegrowana Granica Wschodnia

Zadaniem tego programu było wsparcie rozwoju infrastruktury technicznej, instytucjonalnej i organizacyjnej związanej z funkcjonowaniem granicy wschodniej Polski, jako zewnętrznej granicy UE. W ramach tego Programu były realizowane, podobnie jak w przypadku Programu Współpracy Przygranicznej Phare CBC Polska-Słowacja trzy komponenty: Fundusz Małych Projektów, Fundusz Małych Projektów Infrastrukturalnych oraz Duże Projekty Infrastrukturalne. Na realizację pierwszego komponentu przeznaczono kwotę 2,2 mln EUR. Jeśli chodzi o drugi komponent to wsparcie uzyskały projekty z zakresu rozwoju gospodarczego, turystyki, ochrony środowiska i kultury. Do dofinansowania zatwierdzono 12 projektów na łączną kwotę 2,1 mln EUR. W ramach trzeciego komponentu zrealizowany został projekt "Budowa przejścia granicznego w Krościenku", gdzie udział dotacji PHARE wyniósł 4,7 mln EUR.

Program Phare Odbudowa

Powstał po zwiększeniu środków Programu Phare na usuwanie skutków powodzi w trzech województwach południowych: małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim. W ramach tego Programu zrealizowano 36 projektów podstawowych oraz 8 zadań rozszerzających na całkowitą wartość 3,8 mln EUR.

Program ISPA

Program ten wspierał w okresie przedakcesyjnym realizację dużych inwestycji o znaczeniu ponadregionalnym w dziedzinie transportu i środowiska. Po wejściu Polski do UE został on zastąpiony przez Fundusz Spójności. W odniesieniu do sektora transportowego z Programu ISPA nie został zakwalifikowany do realizacji żaden projekt z terenu woj. podkarpackiego, natomiast z sektora ochrony środowiska zatwierdzone zostały 4 projekty na łączną kwotę 51,5 mln EUR.

Program SAPARD

Program ten był głównym elementem przygotowania do pomocy z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych. Celem programu była pomoc w przygotowaniu rolnictwa i obszarów wiejskich w krajach kandydujących do Europy Środkowej i Wschodniej do funkcjonowania w warunkach członkostwa w UE. W ramach 4 działań: Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych, Inwestycje w gospodarstwach rolnych, Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich, Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich zrealizowanych zostało 1220 projektów o łącznej wartości dofinansowania ok. 317 mln zł.

Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich Banku Światowego

Obok Programu SAPARD był to drugi duży program, jaki wspierał w okresie przedakcesyjnym restrukturyzację obszarów wiejskich. Realizowane projekty obejmowały zadania z zakresu rozwoju infrastruktury technicznej, aktywizacji zawodowej bezrobotnych, podniesienia jakości nauczania poprzez remonty szkół i świetlic, ich wyposażenie oraz szkolenia dla nauczycieli i zakup środków dydaktycznych. Dzięki temu programowi beneficjenci z terenu województwa otrzymali 50,5 mln zł.

Środki pomocowe pozyskane przez jednostki administracji zespolonej

Spośród jednostek administracji zespolonej można też wymienić te, które otrzymały dotacje unijne na rozwój swojej działalności w wysokości 3,8 mln EUR. Należały do nich: Podkarpacki Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Wojewódzki Inspektorat Inspekcji Handlowej, Komenda Wojewódzka Policji, Wojewódzka Komenda Państwowej Straży Pożarnej, Wojewódzki Inspektorat Nadzoru Geodezyjnego i Kartograficznego, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa, Kuratorium Oświaty.

Jako globalne efekty rzeczowe, wyżej wymienionych programów realizowanych w latach przed wejściem Polski do Unii Europejskiej można wskazać:

- budowę i modernizację ok. 740 km dróg,
- budowę/przebudowę 7 obiektów mostowych,
- budowę ok. 2500 km kanalizacji deszczowej i sanitarnej wraz z przepompowniami,
- budowę i modernizację 39 oczyszczalni ścieków, budowę 2 stacji uzdatniania wody,
- budowę i modernizację 6 wysypisk śmieci,
- budowę ok. 430 km sieci wodociągowej,
- udroźnienie i uregulowanie koryt rzek, potoków i rowów na długości blisko 12 km,
- remont ponad 240 obiektów szkolnych,
- zawarcie ok. 1000 umów na dotacje inwestycyjne dla MSP,
- zawarcie ok. 400 umów współfinansujących projekty doradcze dla MSP.

Programy finansowane ze środków strukturalnych w latach 2004-2006

W latach 2004-2006 działało 7 programów operacyjnych, z czego 6 współfinansowanych było w ramach jednego funduszu strukturalnego. Należało do nich 5 Sektorowych Programów Operacyjnych (SPO) - SPO Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw, SPO Rozwój Zasobów Ludzkich, SPO Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywności i Rozwój Obszarów Wiejskich, SPO Transport, SPO Rybołówstwo i Przetwórstwo Ryb, oraz Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego.

SPO Rozwój Zasobów Ludzkich

Głównym celem tego programu była budowa otwartego, opartego na wiedzy społeczeństwa, poprzez zapewnienie warunków do rozwoju zasobów ludzkich

w drodze kształcenia, szkolenia i pracy. W ramach tego programu do dofinansowania w województwie wybrano łącznie 175 projektów o wartości ponad 184 mln zł.

SPO Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw

Program ten wykorzystując zasoby sfery naukowo-badawczej oraz korzyści związane ze stosowaniem nowoczesnych technologii, określał cele, priorytety i działania dotyczące realizacji polityki w zakresie przedsiębiorczości i innowacyjności, ze szczególnym uwzględnieniem sektora średnich i małych przedsiębiorstw (MSP). Z terenu woj. podkarpackiego ze złożonych w ramach programu ponad 2000 wniosków wybrano i zrealizowano 739 projektów na łączną kwotę dofinansowania ponad 263 mln zł.

SPO Transport

W ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Transport przewidziano wsparcie dla projektów z zakresu budowy i przebudowy dróg krajowych, modernizacji linii kolejowych oraz poprawy infrastruktury dostępu do portów morskich. Na terenie woj. podkarpackiego realizowane były 4 wnioski o łącznej wartości ponad 117 mln zł.

SPO Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego i Rozwój Obszarów Wiejskich

Celem była poprawa konkurencyjności oraz trwały zrównoważony wzrost sektora rolnego, wsparcie przemysłu przetwórczego w dążeniu do poprawy jego pozycji konkurencyjnej oraz wsparcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W ramach tego programu finansowane było bezpośrednie wsparcie inwestycyjne dla rolników i przedsiębiorców prowadzących działalność związaną z przetwórstwem produktów rolnych w zakresie dostosowywania warunków produkcji rolnej do standardów UE, stymulowania poprawy jakości produktów rolnych oraz kształtowania procesów produkcyjnych w zgodzie z wymogami ochrony środowiska, jak też działania szkoleniowe i doradcze oraz przedsięwzięcia związane z rozwojem infrastruktury i alternatywnych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Na terenie woj.

podkarpackiego zrealizowano 1550 projektów o łącznej wartości wkładu wspólnotowego ponad 177 mln zł.

SPO Rybołówstwo i Przetwórstwo Ryb

Realizowane były działania z zakresu m.in.: odnowy floty rybackiej oraz modernizacji statków rybackich, odszkodowań za złomowanie statków rybackich, przekwalifikowań i szkoleń zawodowych dla rybaków, dostosowywania gospodarstw zajmujących się chowem lub hodowlą ryb do wymogów unijnych, czy działań innowacyjnych w zakresie sektora rybnego. W woj. podkarpackim zrealizowano 19 projektów na ogólną wartość ponad 6,3 mln zł. (dofinansowanie z UE - 2,2 mln zł).

Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego

Był on największym programem spośród wszystkich programów operacyjnych realizowanych w latach 2004-2006. Głównym jego zadaniem było tworzenie warunków wzrostu konkurencyjności regionów oraz przeciwdziałanie marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu kraju, jego spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej oraz integracji z UE. Program ten współfinansowany był z dwóch funduszy strukturalnych: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego. Dzięki ZPORR zrealizowano w województwie ponad 940 umów o wartości 1,4 mld zł (refundacja ze środków unijnych wyniosła 800 mln zł). Łącznie, w efekcie realizacji Programu na terenie województwa zbudowano lub zmodernizowano 400 km dróg, ponad 900 km sieci kanalizacyjnych, ponad 200 km sieci wodociagowych. Ponadto wsparciem objęto 35 obiektów medycznych, (łącznie z kupnem specjalistycznego sprzętu medycznego), podłączono do bezpiecznego dostępu szerokopasmowego do Internetu 220 jednostek publicznych, oddano do użytku lub zmodernizowano ponad 30 tys. m² powierzchni dydaktycznych, wybudowano lub zmodernizowano ponad 16,5 tys. m² powierzchni infrastruktury turystycznej oraz kultury, zorganizowano różnego rodzaju szkolenia, stypendia

z których skorzystało ponad 93 tys. osób, jak również objęto wsparciem ponad 260 mikroprzedsiębiorstw.

Inicjatywa Wspólnotowa INTERREG

Celem Inicjatywy Wspólnotowej INTERREG było wspieranie współpracy przygranicznej, międzynarodowej i międzyregionalnej zarówno na zewnętrznych jak i wewnętrznych granicach Unii. Cel inicjatywy INTERREG realizowany był przy pomocy trzech komponentów: Komponent A, który obejmował współpracę przygraniczną władz publicznych sąsiadujących ze sobą obszarów. Poprzez wdrażania zarówno projektów infrastrukturalnych jak i „miękkich”, dążono do rozwijania przygranicznych ośrodków gospodarczych i społecznych. Projekty miały na celu przede wszystkim: stymulowanie przedsiębiorczości i rozwoju małych firm (w tym firm sektora turystycznego), rozwój wspólnego transgranicznego systemu ochrony, środowiska, modernizację i rozbudowę istniejącej sieci powiązań transportowych w celu zwiększenia dostępności terenów przygranicznych, wsparcie inicjatyw społeczności lokalnych (fundusz mikroprojektów), rozwój kapitału ludzkiego i instytucjonalnych form współpracy transgranicznej, wykorzystanie zasobów ludzkich i materialnych w dziedzinie badań naukowych, rozwoju technologicznego, edukacji, kultury w celu zwiększenia produktywności obszaru i jego zdolności do kreowania miejsc pracy. Komponent B obejmował swoim zakresem współpracę transnarodową między władzami krajowymi, regionalnym i lokalnymi w ramach dużych regionów paneuropejskich, mającą na celu zrównoważony i skoordynowany rozwój przestrzenny. W ramach komponentu B tworzone były możliwości rozwoju infrastruktury transeuropejskiej, opracowania strategii rozwoju przestrzennego w skali międzynarodowej przy uwzględnieniu współpracy miast i obszarów wiejskich służącej zrównoważonemu rozwojowi. Finansowane były projekty z zakresu ochrony środowiska i rozwoju społeczeństwa informacyjnego, w większości przypadków były to projekty miękkie. Komponent C obejmował współpracę międzyregionalną w skali europejskiej. Miał on na celu rozwój powiązań sieciowych w zakresie polityki

regionalnej, upowszechnianie systemowych przykładów właściwego rozwiązania problemów, wymianę informacji i doświadczeń dotyczących rozwoju regionalnego oraz polityk i technik kohezyjnych. W ramach komponentu dodatkowo przewidziano specjalny priorytet mający na celu integrację regionów przygranicznych UE z państwami trzecimi.

W województwie podkarpackim stan realizacji przedstawiał się następująco:

- *w ramach INTERREG IIIA Polska - Republika Słowacka*

Łączna kwota dofinansowania przewidziana w ramach Programu wyniosła 20 mln EUR, w tym 10,5 mln EUR dla projektów realizowanych przez polskich beneficjentów. Cały budżet programu finansowany był ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W woj. podkarpackim, wsparciem w ramach Programu objęty był podregion krośnieńsko-przemyski. W trakcie realizacji Programu ogłoszono dwa nabory wniosków. Wsparcie uzyskało 9 projektów, których łączny koszt kwalifikowalny wyniósł 13,7 mln zł. Dodatkowo, w ramach *projektu parasolowego* (Fundusz Mikroprojektów) realizowanego przez Euroregion Karpacki, dofinansowanie uzyskało 31 mikroprojektów, których łączny koszt kwalifikowalny wyniósł ponad 1,9 mln zł.

- *w ramach Programu Sąsiedztwa Polska-Ukraina-Białoruś INTERREG IIIA/TACIS CBC*

Łączna kwota dofinansowania w ramach Programu Sąsiedztwa wyniosła 45,8 mln EUR, z czego 37,8 mln EUR to dofinansowanie ze środków INTERREG (Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego) dla projektów i działań realizowanych po stronie polskiej oraz 8 mln EUR ze środków TACIS dla projektów i działań realizowanych po stronie ukraińskiej i białoruskiej. W obszarze wsparcia Programu znalazło się całe woj. podkarpackie. W trakcie realizacji Programu Sąsiedztwa ogłoszono cztery nabory wniosków. Wsparcie uzyskały 43 projekty z terenu woj. podkarpackiego, których łączny koszt kwalifikowalny wyniósł ponad 30 mln zł. Wsparcie uzyskało także 89 mikroprojektów w ramach 2 *projektów parasolowych*

(Fundusz Mikroprojektów) Euroregionu Karpackiego; ich łączny koszt kwalifikowalny wyniósł ponad 8,7 mln zł.

Projekty Inicjatywy Wspólnotowej INTERREG 2004-2006 realizowane przez Samorząd Województwa Podkarpackiego

Projekt „O nową jakość stosunków dobrosąsiedzkich: uzupełnienie Polsko-Ukraińskiej Regionalnej Strategii Transgranicznej” Programu Sąsiedztwa Polska-Białoruś-Ukraina INTERREG III A/TACIS CBS

Cele projektu objęły:

- opracowanie wspólnej Polsko-Ukraińskiej Regionalnej Strategii Transgranicznej, monitoring realizacji Strategii, a także wypracowanie systemu ewaluacji /oceny efektów jej wdrażania;
- stworzenie sieci instytucjonalnej, która będzie łączyć 5 ośrodków regionalnych: Lublin, Rzeszów, Lwów, Łuck oraz Użgorod;
- przygotowanie dysponującej odpowiednią wiedzą fachową grupy ekspertów, zajmujących się planowaniem strategicznym, realizujących cele wspólnej Strategii oraz odpowiedzialnych za promocję lokalnych inicjatyw transgranicznych.

Projekt realizowany był od sierpnia 2007 r., a jego zakończenie nastąpiło w czerwcu 2008 r. Łączny budżet projektu to 468,8 tys. zł, w tym budżet woj. podkarpackiego w wysokości 98 tys. zł. Realizacja projektu na terenie woj. podkarpackiego koordynowana była przez Departament Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego.

Projekt BETTER INTERREG IIIB CADSES – Usprawnienie łańcucha biodiesla dla terytorialnego rozwoju regionów europejskich

Realizacja obejmowała okres od czerwca 2006 r. do czerwca 2008 r. Budżet projektu dla woj. podkarpackiego na cały okres realizacji przedsięwzięcia wyniósł 178 tys. EUR, z czego wkład własny województwa to 44,5 tys. EUR. W latach 2006 i 2007 wydatki z tytułu realizacji projektu, poniesione przez woj. podkarpackie, zamknęły się kwotą 74,8 tys. EUR.

Głównym celem projektu była promocja odnawialnych źródeł energii z naciskiem na biopaliwa w ramach regionalnych polityk energetycznych zintegrowanych z rozwojem obszarów wiejskich oraz polityka ochrony środowiska. Cele strategiczne projektu objęły:

1. Polepszenie efektywności działań w zakresie alokacji środków przeznaczonych na promocję odnawialnych źródeł energii poprzez opracowanie wskazówek i metodologii działań dla regionalnych/lokalnych decydentów, co w rezultacie ma doprowadzić do rozwoju produkcji i używania biopaliw na bazie koncepcji rozwoju przestrzennego. Dostarczenie odpowiednich technicznych i ekonomicznych perspektyw dla rozwoju przedsiębiorczości w w/w sektorze.
2. Wzmocnienie rozwoju przestrzennego wśród regionów partnerskich w szczególności dzięki zintegrowaniu nowych możliwości dywersyfikacji gospodarki na terenach wiejskich z potrzebami energetyki zorientowanej środowiskowo w ramach sieci rozwoju biopaliw.
3. Stymulowanie powstawania nowych form partnerstw łączących czynniki publiczne z prywatnymi, które wspólnie będą w stanie rozwijać łańcuch biopaliw.

Łańcuch biodiesla, którego dotyczył projekt obejmował rolników, jako producentów biomasy, z której wytwarzane są komponenty biopaliw, przetwórców przerabiających biomasę na paliwo bądź komponenty do paliw oraz konsumentów, korzystających z biodiesla. Grupa docelowa, do której skierowane były działania w ramach projektu obejmowała zarówno lokalną administrację, organizacje producentów rolnych, uczelnie i instytuty badawcze jak i prywatnych i publicznych inwestorów, a także publiczne i prywatne firmy wytwarzające, bądź zarządzające energią.

Projekt Karpacki INTERREG IIIB CADSES, Projekt ED – C III Via Regia INTERREG IIIB CADSES oraz ADEP INTERREG IIIC

Projekt Karpacki miał na celu wypracowanie koncepcji działań wspierających zrównoważony rozwój na obszarze Karpat, w oparciu o jego bogate dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe. Kolejny projekt Via Regia zakładał opracowanie wspólnej strategii rozwoju dla obszarów położonych wzdłuż trzeciego Paneuropejskiego Korytarza Transportowego biegnącego z Berlina i Drezna przez Wrocław, Opole, Kraków, Rzeszów i Lwów do Kijowa. Zadaniem projektu było także wzmocnienie regionów przygranicznych oraz miast węzłowych i obszarów metropolitarnych położonych wzdłuż Trzeciego Korytarza, poprzez zwiększenie ich dostępności oraz zacieśnienie powiązań komunikacyjnych z sąsiednimi korytarzami rozwoju, a także planowanie inwestycji pobudzających rozwój tego obszaru. Ostatnim projektem realizowanym przez samorząd województwa w ramach INTERREG był ADEP. Zadaniem tego projektu było stworzenie możliwości wymiany metod, umiejętności i wiedzy know-how pomiędzy jego partnerami tj. władzami regionów francuskich, hiszpańskich, włoskich, irlandzkich i fińskich oraz woj. podkarpackiego i kujawsko-pomorskiego. Wspólne działania służyły wypracowaniu i kierowaniu schematem „*capacity-building*” (kształcenie - rozwój) na skalę europejską. Łączna kwota otrzymanych refundacji z tytułu wydatków poniesionych przez woj. podkarpackie w trakcie trwania projektu wyniosła prawie 1,5 mln zł.

Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL

Zasadniczym celem tej inicjatywy było testowanie i promowanie nowych sposobów zwalczania różnych form dyskryminacji i nierówności na rynku pracy zarówno wobec pracujących, jak i poszukujących pracy. W ramach tej inicjatywy w województwie podkarpackim realizowane były 3 projekty partnerskie. Celem dwóch pierwszych było wyeliminowanie barier utrudniającym przedsiębiorcom sektora małych i średnich przedsiębiorstw korzystanie z alternatywnych form zatrudnienia, opracowanie i zweryfikowanie nowoczesnych i skutecznych metod aktywizacji

zawodowej, które pozwolą osobom zagrożonym marginalizacją i wykluczeniem społecznym zaistnieć na rynku pracy w specyficznych warunkach regionu podkarpackiego. Zadaniem kolejnego projektu było zwiększenie zdolności przystosowawczych pracowników sektora zbrojeniowego powyżej 44 roku życia i dostosowanie ich umiejętności do wymagań stawianych przez społeczeństwo informacyjne i gospodarkę rynkową.

Oprócz funduszy strukturalnych funkcjonował jeszcze **Fundusz Spójności**, którego celem było wzmocnienie spójności społecznej i gospodarczej Unii poprzez finansowanie dużych projektów tworzących spójną całość w zakresie ochrony środowiska i infrastruktury transportowej. W części środowiskowej przewidziano wsparcie dla projektów służących poprawie jakości wód powierzchniowych oraz polepszeniu jakości i dystrybucji wody przeznaczonej do spożycia, racjonalizacji gospodarki odpadami i ochronie powierzchni ziemi, poprawie jakości powietrza oraz zapewnieniu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego.

Województwo podkarpackie było wspierane także środkami zagranicznymi pochodzącymi z poza UE. W latach dziewięćdziesiątych był to program pomocy bilateralnej z Japonii, Polsko-Szwajcarska Komisja Środków Złotowych oraz wspomagający gminną infrastrukturę techniczną program ASAL – 300, którego źródłem finansowania była pożyczka Banku Światowego. W tych ramach województwo pozyskało środki pochodzące z zagranicy w kwocie ok. 31,6 mln EUR. Po roku 2000 podjęto Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich (kredytowany przez Bank Światowy) oraz Kredyt EBI na usuwanie skutków powodzi (w sumie oba programy na kwotę 25,4 mln EUR). Środki te podlegają zwrotowi przez Rząd RP, natomiast z punktu widzenia beneficjentów programów mają one – podobnie jak inne zagraniczne programy pomocowe – charakter bezzwrotny. Łączne wsparcie województwa zagranicznymi środkami pozaunijnymi to 57,0 mln EUR.

Mając na uwadze wsparcie finansowe z funduszy strukturalnych można zauważyć, iż łączna wartość umów w poszczególnych województwach jest skorelowana z metodą dystrybucji środków pieniężnych. W przypadku woj.

podkarpackiego największy udział w ramach przyznanych środków UE stanowiło wsparcie pochodzące ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego. W województwach zachodnich zaobserwować można znacznie większy udział środków SPO Transport i Funduszu Spójności. Łączna kwota umów w poszczególnych województwach wykazywała dodatnią korelację z poziomem regionalnego PKB per capita. Największe wsparcie zostało skierowane do regionów najzamożniejszych tj. mazowieckiego i śląskiego. Tam wartość unijnego wsparcia w przeliczeniu na mieszkańca wyniosła odpowiednio 1903 zł i 1722 zł, w woj. podkarpackim natomiast wartość ta była blisko dwukrotnie niższa i wyniosła 955 zł. Pomijając inwestycje realizowane z Funduszu Spójności można zauważyć, że wartość umów per capita podpisanych w ramach programów wykazuje słabą ujemną korelację z poziomem PKB przypadającego na 1 mieszkańca. Projekty o najwyższej wartości na mieszkańca realizowane były przez województwa: zachodniopomorskie, łódzkie, lubelskie, podkarpackie. Najniższe wsparcie z funduszy strukturalnych przypadło na mieszkańców województwa małopolskiego i śląskiego.

Porównując udział środków pozyskanych z poszczególnych programów w województwach należących do tzw. Polski Wschodniej można zauważyć, że woj. podkarpackie cechuje największy udział środków z SPO Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw oraz Funduszu Spójności, a najmniejszy z SPO Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich. Taka aktywność przedsiębiorców, jak również jednostek samorządu terytorialnego stanowi duży potencjał województwa.

Z początkiem 2007 r. rozpoczął się kolejny wieloletni okres realizacji polityki spójności z wykorzystaniem funduszy UE. W latach 2007-2013 Polska będzie największym beneficjentem pomocy unijnej przekazywanej w ramach wspólnotowej polityki spójności. Z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności do naszego kraju może trafić nawet 67,3 mld EUR.

Inaczej niż w poprzednim okresie programowania, w latach 2007-2013 duża część środków unijnych na politykę spójności – 15,9 mld EUR (23,8% całości środków, jakie Polska otrzyma z budżetu UE) przekazana została do wykorzystania dla województw w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych.

Podział środków pomiędzy województwa zgodnie z przyjętą 29 listopada 2006 r. Narodową Strategią Spójności (Narodowymi Strategicznymi Ramami Odniesienia) wygląda następująco:

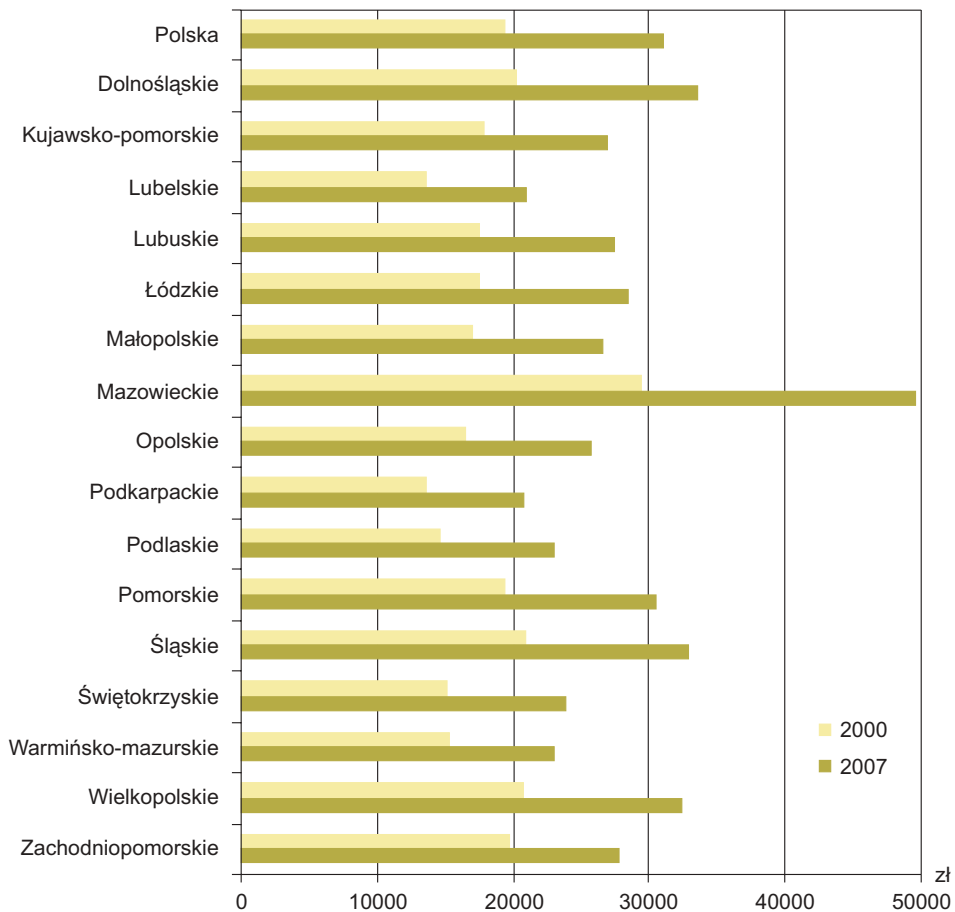
Wyszczególnienie	Środki UE (tys. EUR)	Polska=100
Polska	16 555 614	100,0
Dolnośląskie	1 213 144	7,3
Kujawsko-pomorskie	951 003	5,7
Lubelskie	1 155 854	7,0
Lubuskie	439 173	2,7
Łódzkie	863 852	5,2
Małopolskie	1 290 274	7,8
Mazowieckie	1 831 496	11,1
Opolskie	427 144	2,6
Podkarpackie	1 136 307	6,9
Podlaskie	636 207	3,8
Pomorskie	885 065	5,3
Śląskie	1 712 980	10,3
Świętokrzyskie	725 807	4,4
Warmińsko-mazurskie	1 036 542	6,3
Wielkopolskie	1 272 793	7,7
Zachodniopomorskie	835 437	5,0

Według danych wygenerowanych z "Krajowego Systemu Informatycznego KSI SIMIK 07-13" od początku uruchomienia programów do 28 grudnia 2008 r. złożono 38,7 tys. wniosków (poprawnych pod względem formalnym) na całkowitą kwotę dofinansowania (zarówno środki unijne jak i środki krajowe) 69,8 mld zł.

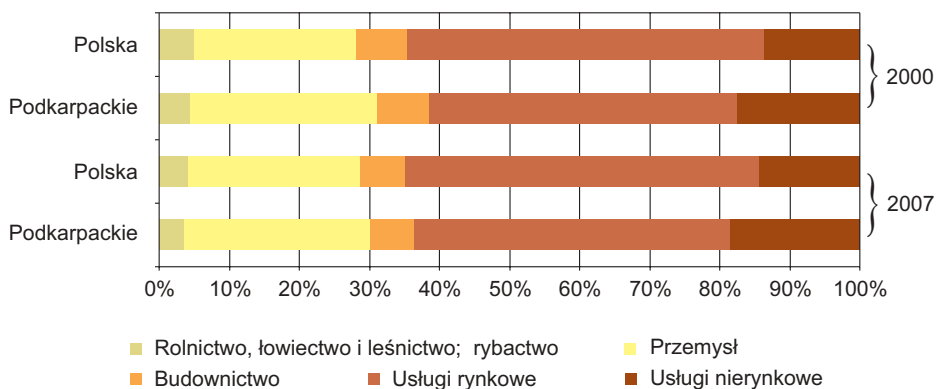
W tym samym okresie podpisano z beneficjentami 6 189 umów o dofinansowanie na kwotę dofinansowania w części UE 8,1 mld zł, co stanowi 3,3 proc. alokacji na lata 2007-2013.

WYKRESY PREZENTUJĄCE DANE STATYSTYCZNE
O WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM NA TŁE POLSKI I POZOSTAŁYCH WOJEWÓDZTW

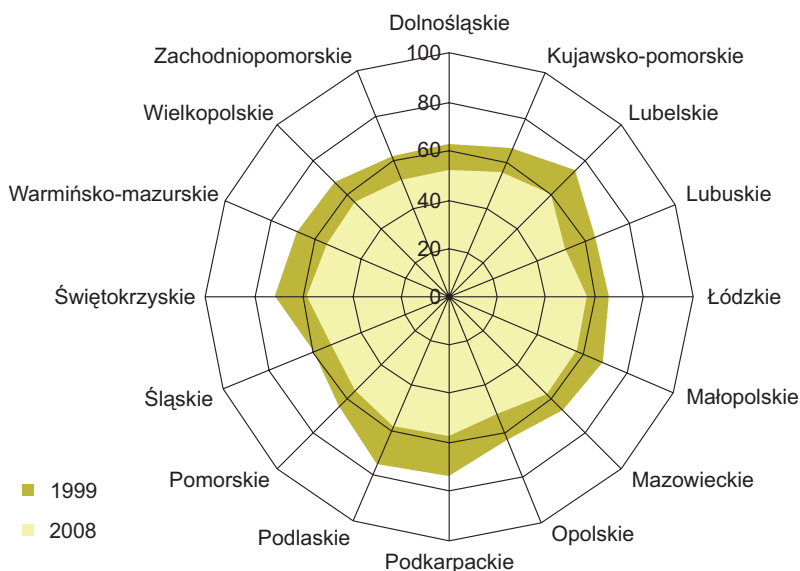
PRODUKT KRAJOWY BRUTTO NA 1 MIESZKAŃCA
(ceny bieżące)

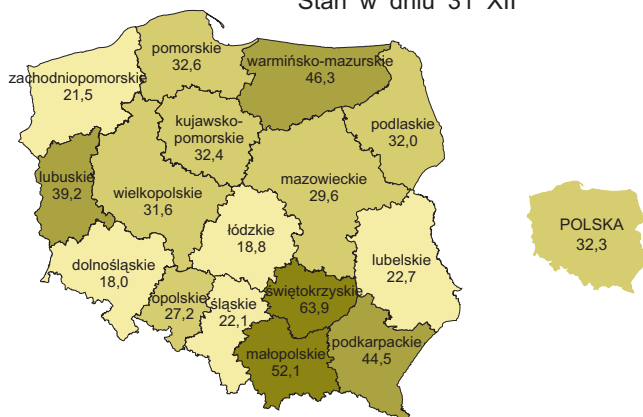
**STRUKTURA WARTOŚCI DODANEJ BRUTTO
WEDŁUG RODZAJÓW DZIAŁALNOŚCI (PKD 2004)**

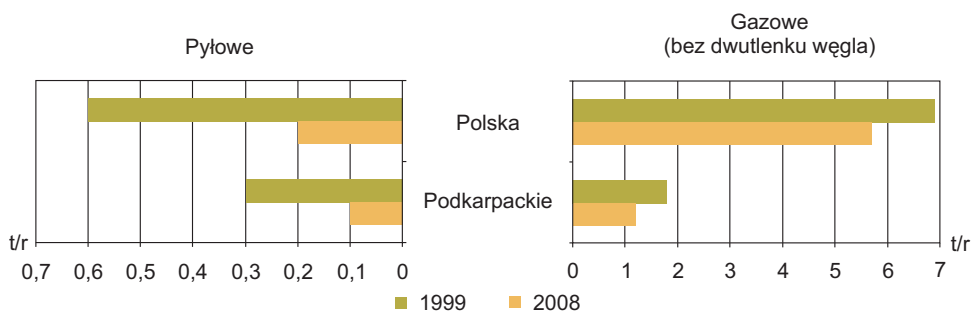
**LUDNOŚĆ W WIEKU NIEPRODUKCYJNYM NA 100 OSÓB
W WIEKU PRODUKCYJNYM**
Stan w dniu 31 XII

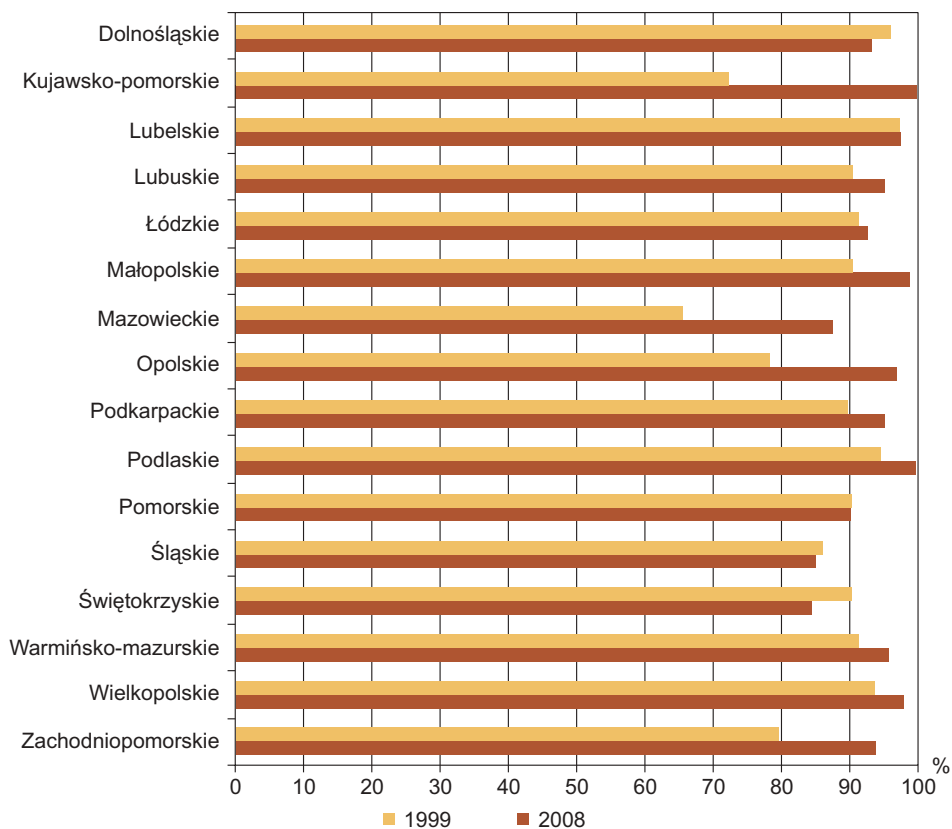
**POWIERZCHNIA O SZCZEGÓLNYCH WALORACH PRZYRODNICZYCH
PRAWNIE CHRONIONA W % POWIERZCHNI OGÓLNEJ W 2008 R.**
Stan w dniu 31 XII

EMISJA ZANIECZYSZCZEŃ Z ZAKŁADÓW SZCZEGÓLNIE UCIAŹLIWYCH NA 1 km²

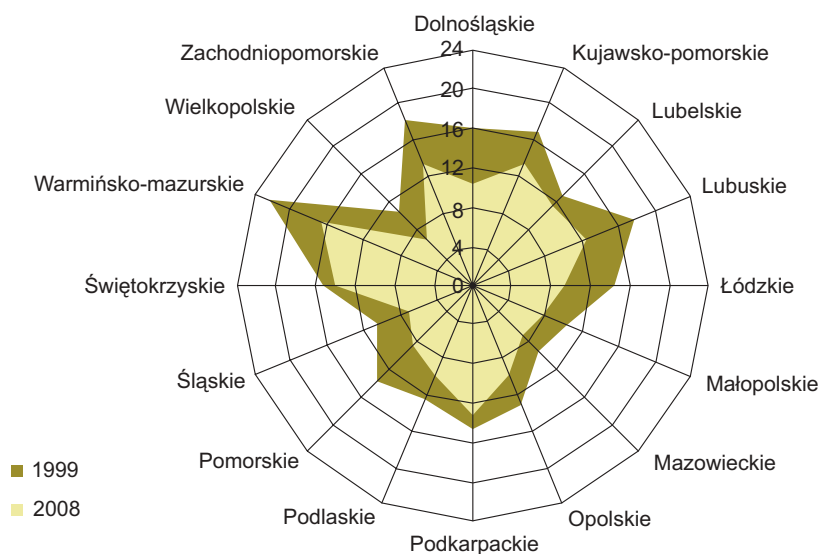

ŚCIEKI PRZEMYSŁOWE I KOMUNALNE OCZYSZCZONE W % ŚCIEKÓW WYMAGAJĄCYCH OCZYSZCZENIA

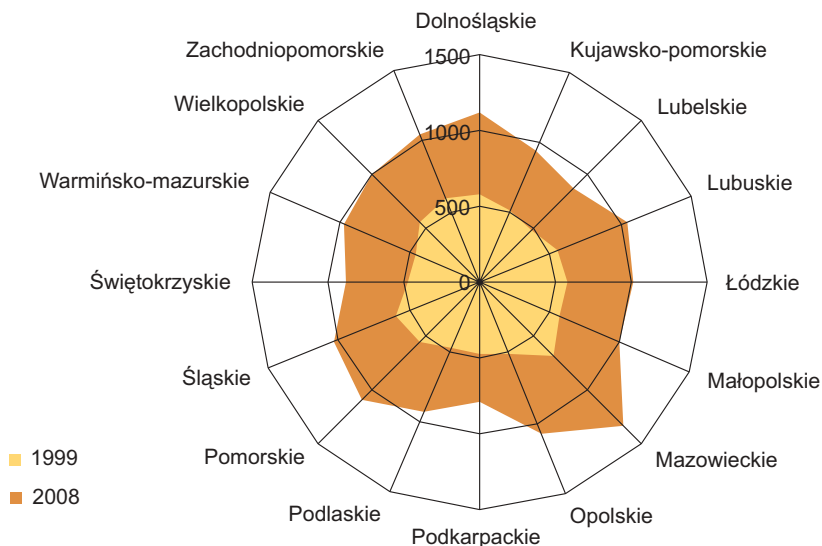

STOPA BEZROBOCIA REJESTROWANEGO (w %)

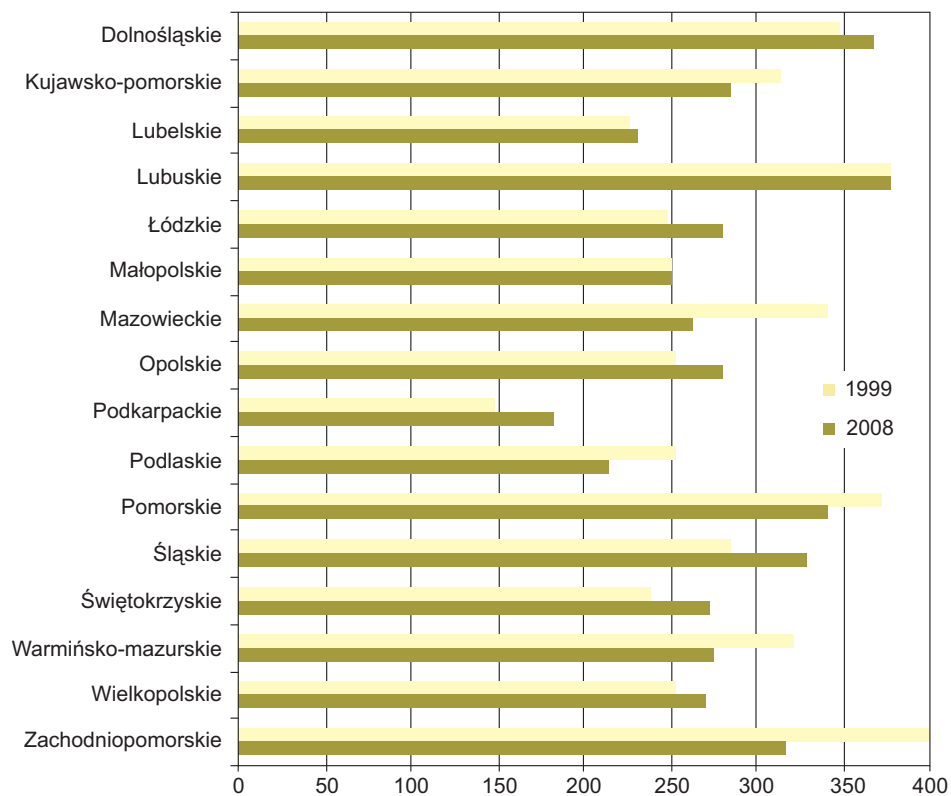
Stan w dniu 31 XII

**PRZECIĘTNY MIESIĘCZNY DOCHÓD ROZPORZĄDZALNY
NA 1 OSOBĘ W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH (w zł)**

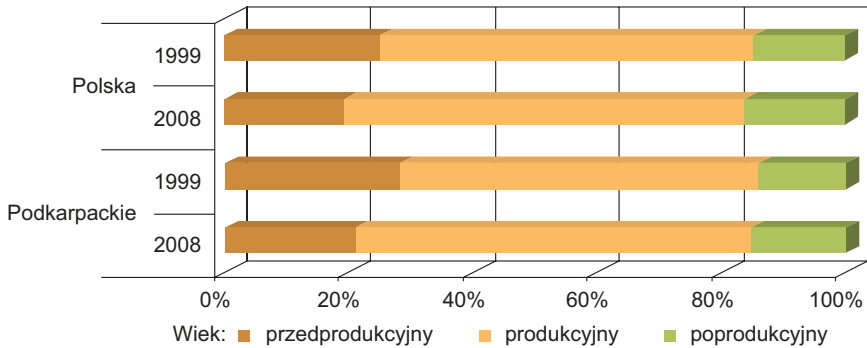

**PRZESTĘPSTWA STWIERDZONE W ZAKOŃCZONYCH POSTĘPOWANIACH
PRZYGOTOWAWCZYCH NA 10 TYS. LUDNOŚCI**

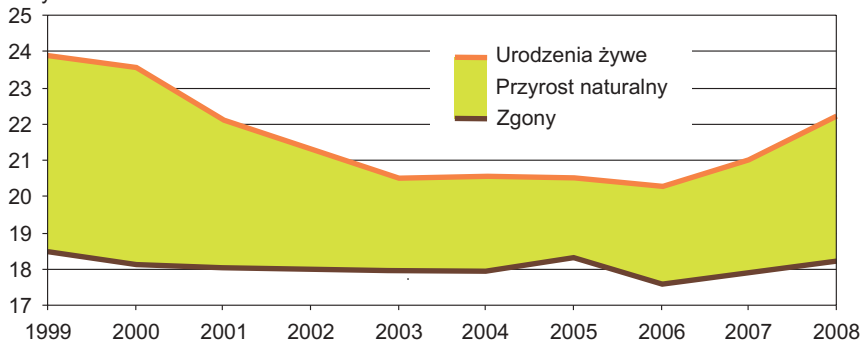
STRUKTURA LUDNOŚCI WEDŁUG EKONOMICZNYCH GRUP WIEKU

Stan w dniu 31 XII

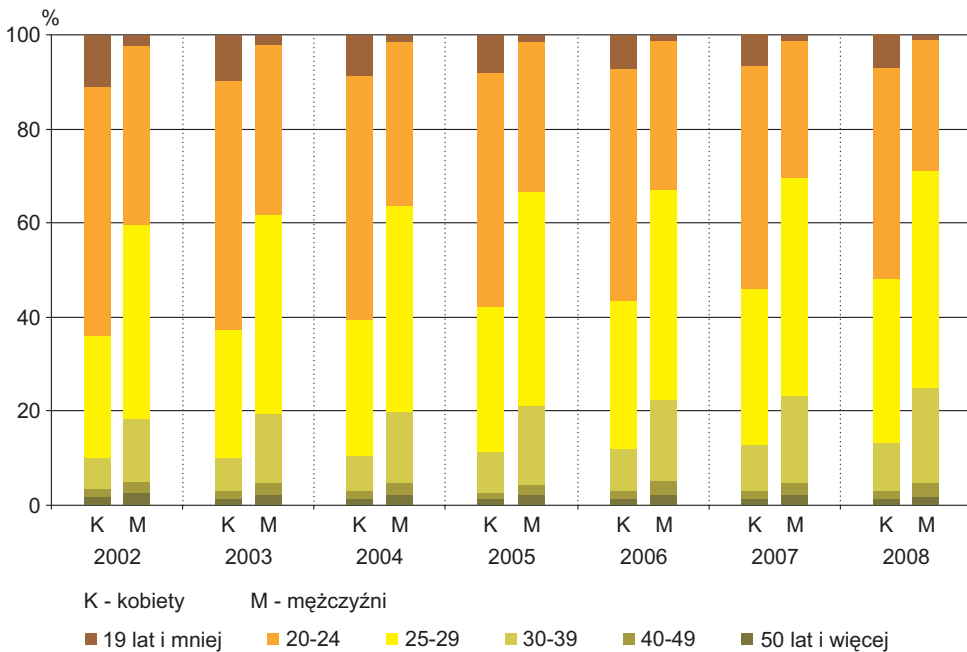

RUCH NATURALNY LUDNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

tys.

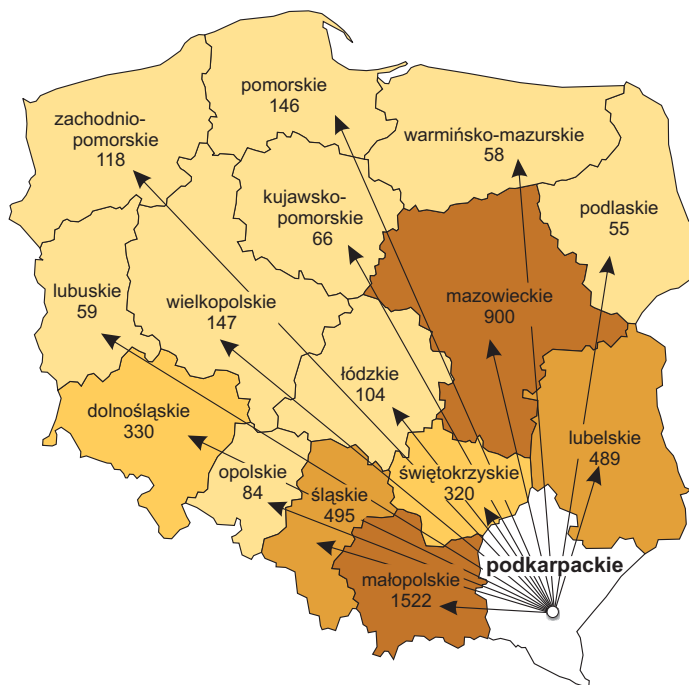
NOWOŻEŃCY WEDŁUG PŁCI I WIEKU W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

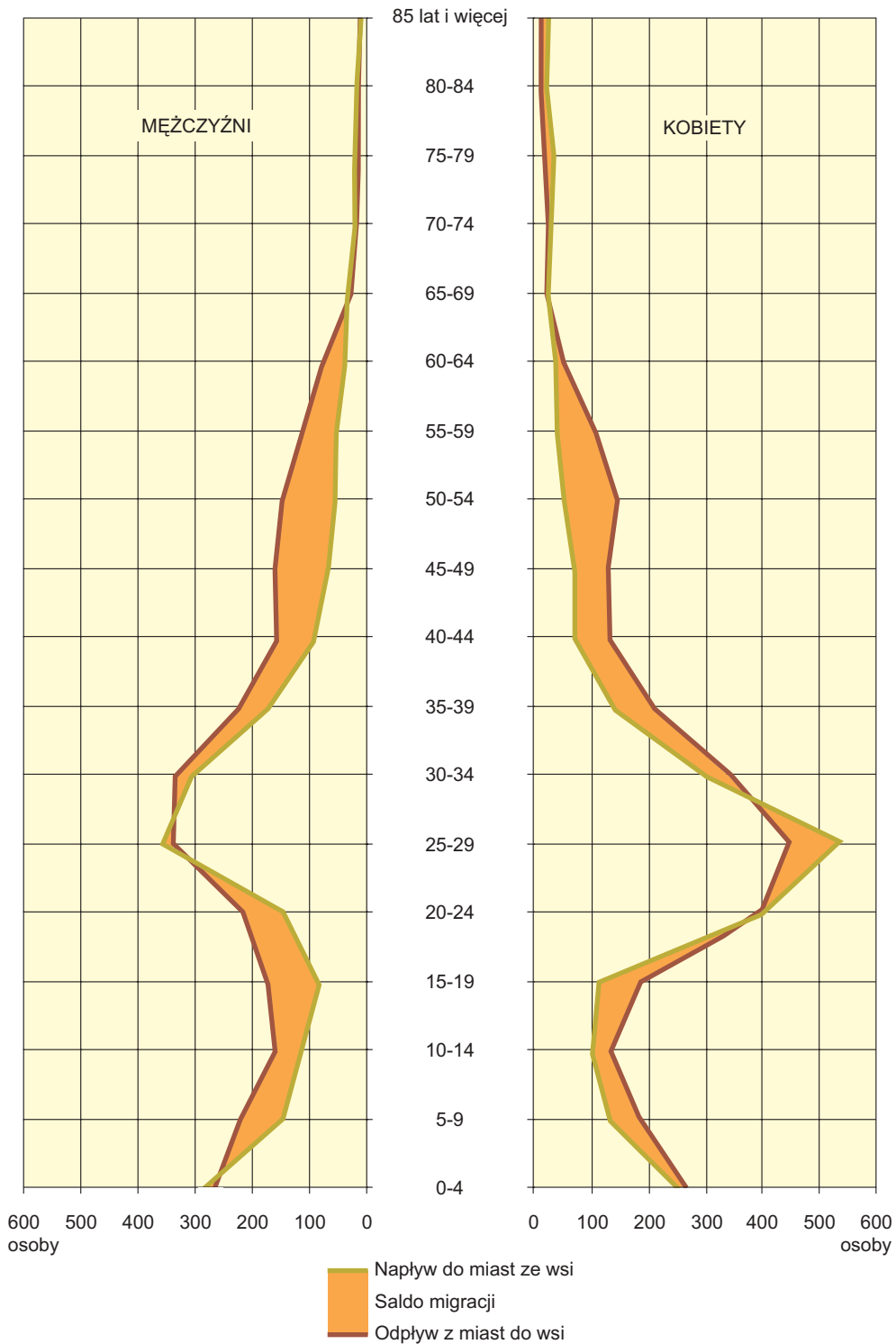
**NAPŁYW MIGRANTÓW DO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
Z INNYCH WOJEWÓDZTW NA POBYT STAŁY W 2008 R.**

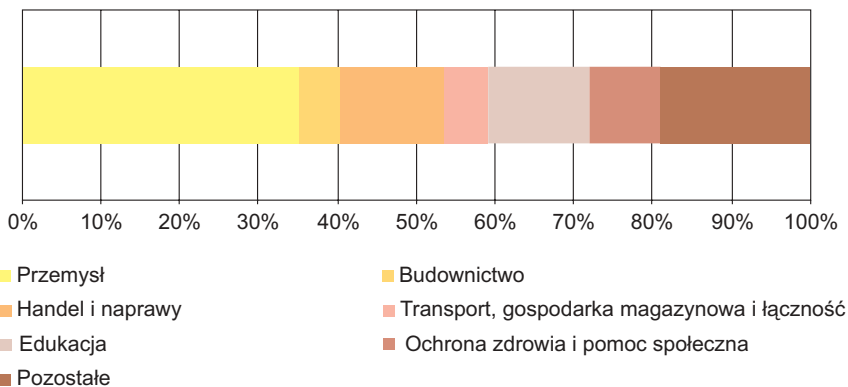
**ODPŁYW MIGRANTÓW Z WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
DO INNYCH WOJEWÓDZTW NA POBYT STAŁY W 2008 R.**

MIGRACJE WEWNĘTRZNE LUDNOŚCI WEDŁUG PŁCI I WIEKU W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM W 2008 R.

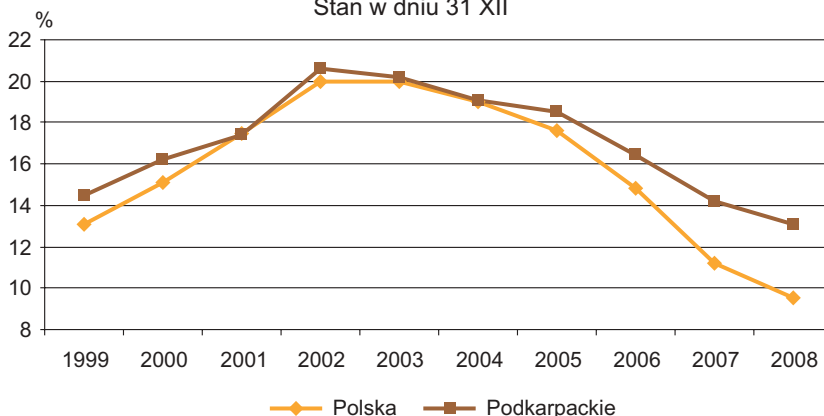

STRUKTURA PRACUJĄCYCH^a W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM W 2008 R.
Stan w dniu 31 XII

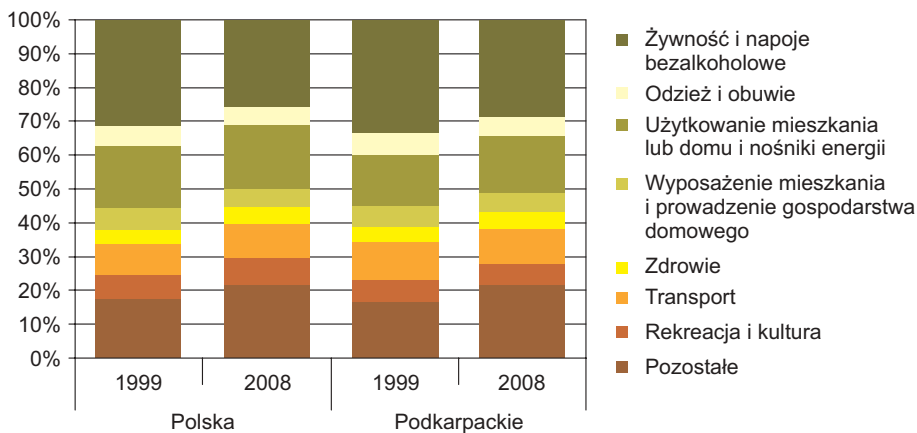

^a Według faktycznego miejsca pracy; bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób oraz pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie. Według PKD 2004.

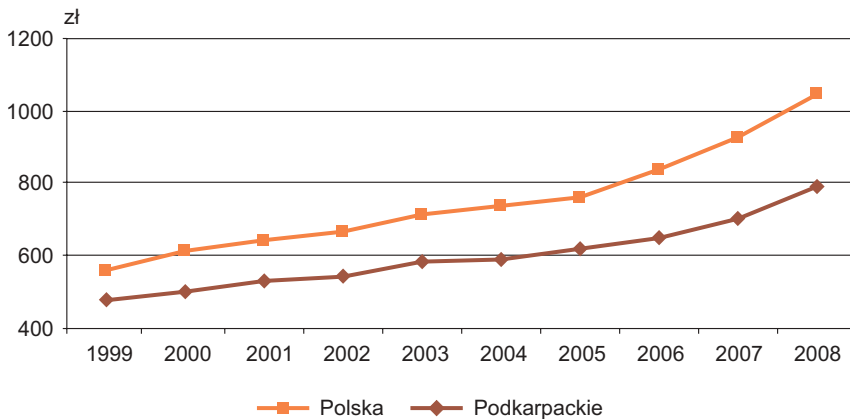
STOPA BEZROBOCIA REJESTROWANEGO
Stan w dniu 31 XII

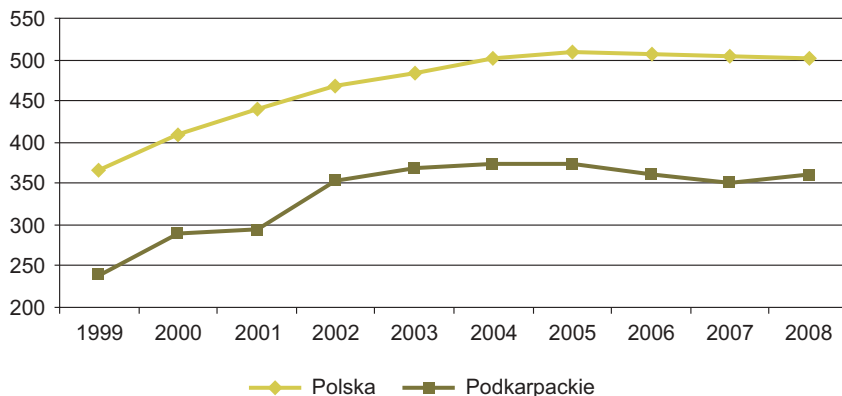
**STRUKTURA PRZECIĘTNYCH MIESIĘCZNYCH WYDATKÓW
GOSPODARSTW DOMOWYCH NA 1 OSOBĘ**

PRZECIĘTNY MIESIĘCZNY DOCHÓD ROZPORZĄDZALNY NA 1 OSOBĘ W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

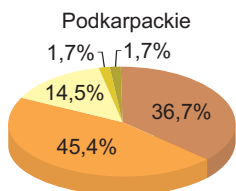
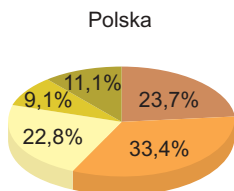

STUDENCI SZKÓŁ WYŻSZYCH NA 10 TYS. LUDNOŚCI

STRUKTURA GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH ORAZ UŻYTKÓW ROLNYCH^a W 2008 R.

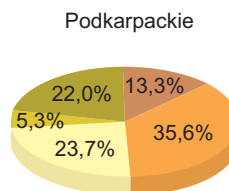
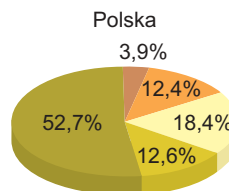
GOSPODARSTWA INDYWIDUALNE

Według powierzchni
użytków rolnych:

- 1-2 ha
- 2-5
- 5-10
- 10-15
- 15 ha i więcej

UŻYTKI ROLNE

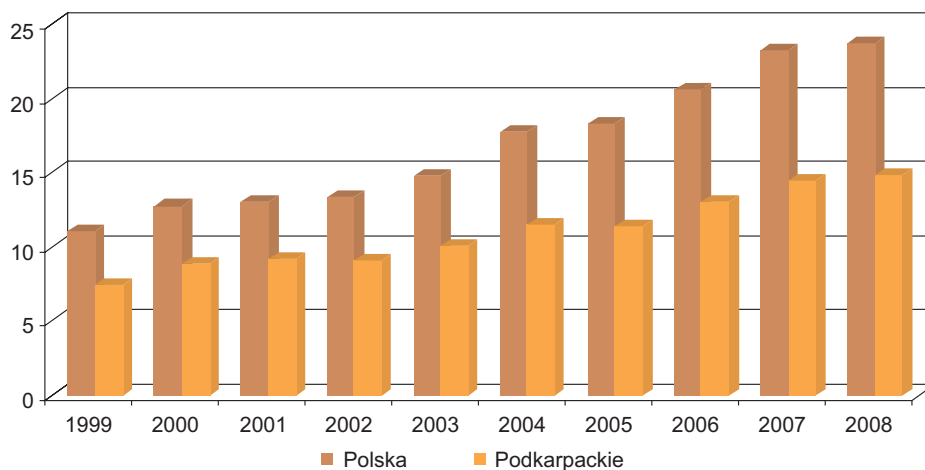

^a Dotyczy gospodarstw o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha.

PRODUKCJA SPRZEDANA PRZEMYSŁU NA 1 MIESZKAŃCA

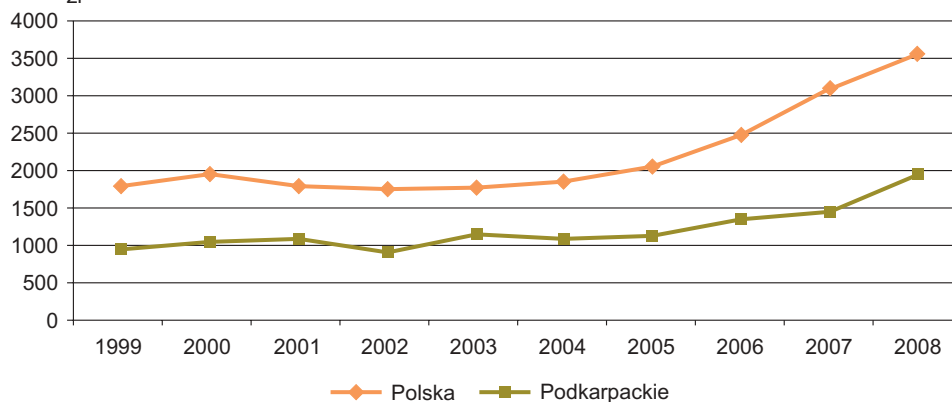
tys. zł

(ceny bieżące)

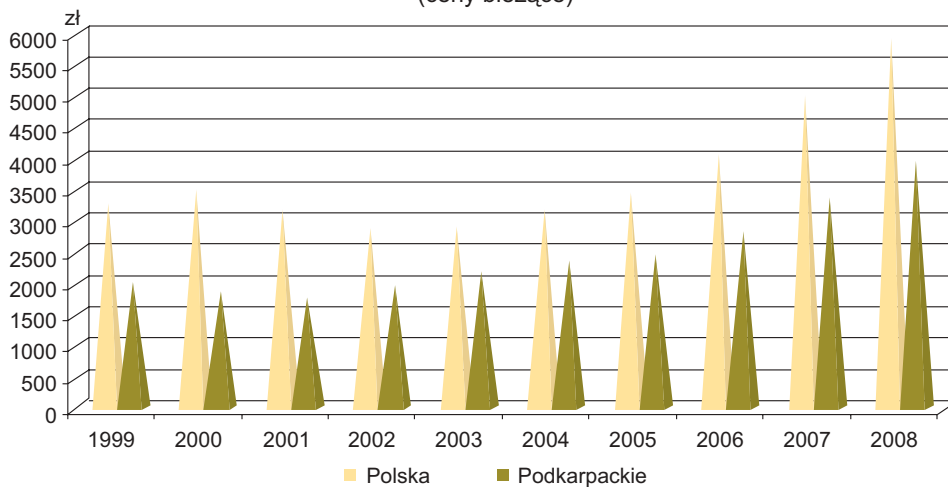
PRODUKCJA BUDOWLANO-MONTAŻOWA NA 1 MIESZKAŃCA

zł

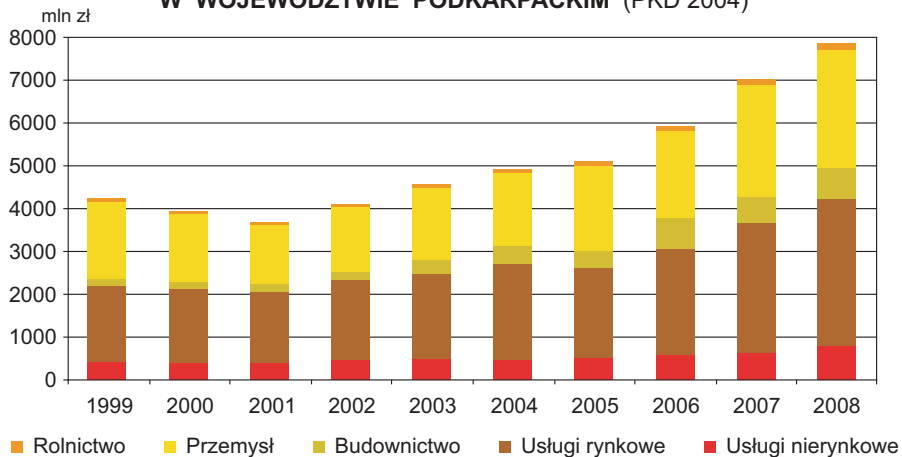

NAKŁADY INWESTYCYJNE W PRZELICZENIU NA 1 MIESZKAŃCA

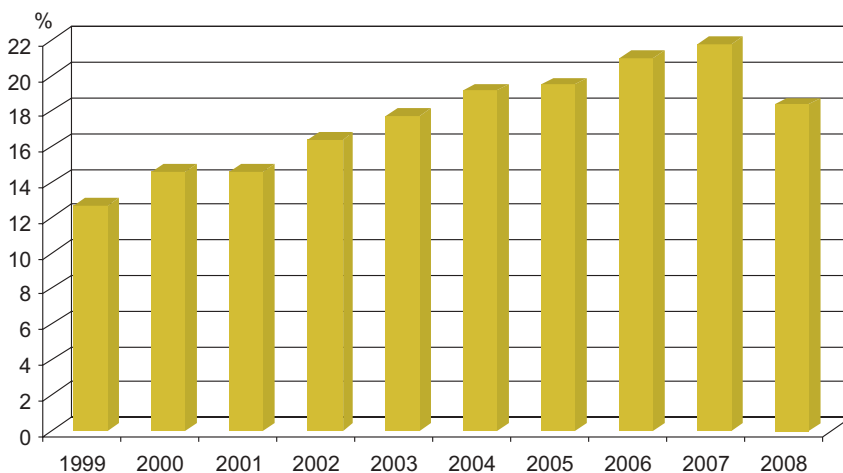
(ceny bieżące)

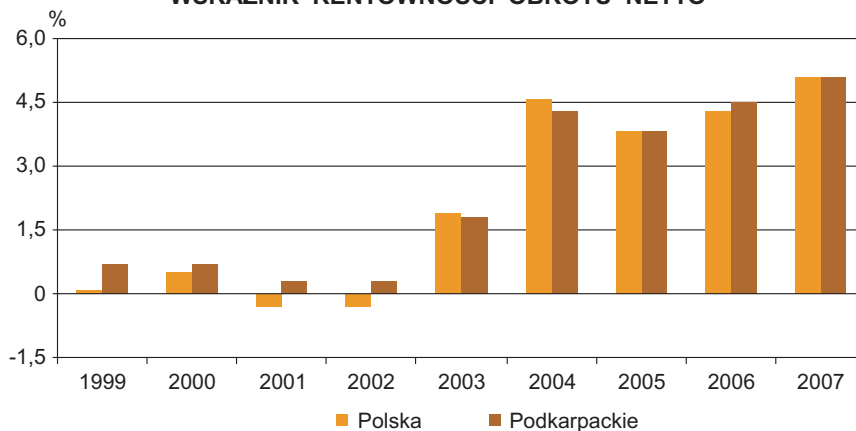
NAKLADY INWESTYCYJNE WEDŁUG SEKCJI W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM (PKD 2004)

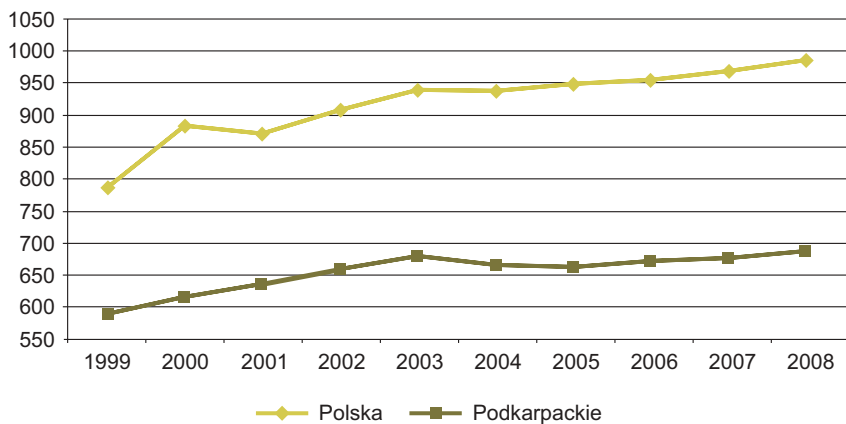
UDZIAŁ EKSPORTU W PRZYCHODACH ZE SPRZEDAŻY PRODUKTÓW, TOWARÓW I MATERIAŁÓW W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

WSKAŹNIK RENTOWNOŚCI OBROTU NETTO

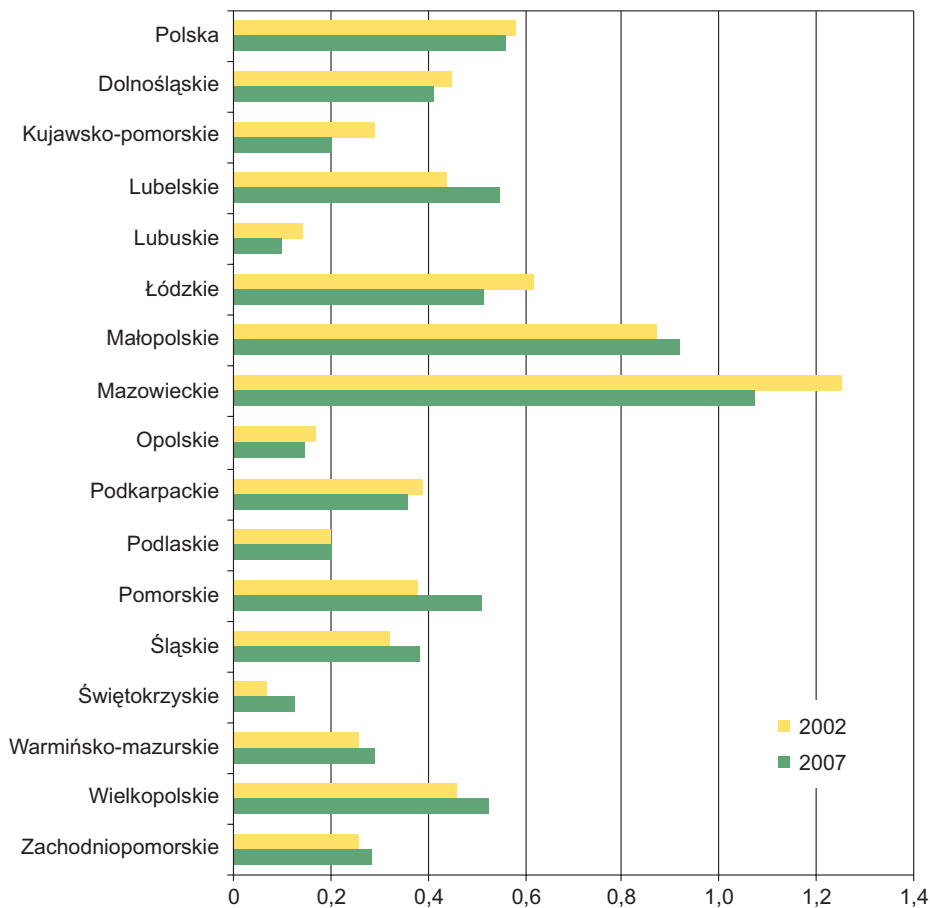

**PODMIOTY GOSPODARKI NARODOWEJ^a ZAREJESTROWANE
W REJESTRZE REGON NA 10 TYS. LUDNOŚCI**
Stan w dniu 31 XII

^a Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

NAKŁADY NA BADANIA I ROZWÓJ W LATACH 2002 I 2007 (w % PKB)

IV. MODELOWANIE ZJAWISK SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

4.1. Ekonometryczna funkcja produkcji

Jednym z podstawowych modeli ekonometrycznych opisujących zależność pomiędzy czynnikami wzrostu gospodarczego jest funkcja produkcji. Znajomość jej pozwala m.in. określić, jakiego poziomu produkcji można oczekiwać w określonym przyszłym okresie, w jakiej mierze należy zmieniać nakłady czynników produkcji, aby uzyskać określony, wyższy niż dotychczas poziom produkcji. Pozwala także ustalić optymalne nakłady czynników produkcyjnych minimalizujące koszty całkowite produkcji przy zadanym poziomie produkcji lub też maksymalizujące produkcję przy zadanym koszcie. Ekonometryczna funkcja produkcji to model przyczynowo-opisowy, przedstawiający zależności między nakładami lub zasobami czynników produkcji a wielkością produkcji.

Funkcja produkcji uwzględnia różne kategorie pracy i kapitału (majątku trwałego). Najczęściej stosuje się tzw. dwuczynnikowe funkcje produkcji, w których uwzględnia się jedynie zagregowane nakłady majątku trwałego i pracy.

W badaniach empirycznych wzrostu gospodarczego często punktem wyjścia jest funkcja Cobba-Douglasa w postaci:

$$Q_t = \alpha_0 K_t^{\alpha_1} L_t^{\alpha_2} e^{\varepsilon_t},$$

gdzie:

Q_t - produkt krajowy brutto (w t-tym momencie),

K_t - rzeczowy majątek trwały,

L_t - koszty zatrudnienia,

$e \approx 2,7183$ - stała Eulera,

ε_t - zakłócenia losowe.

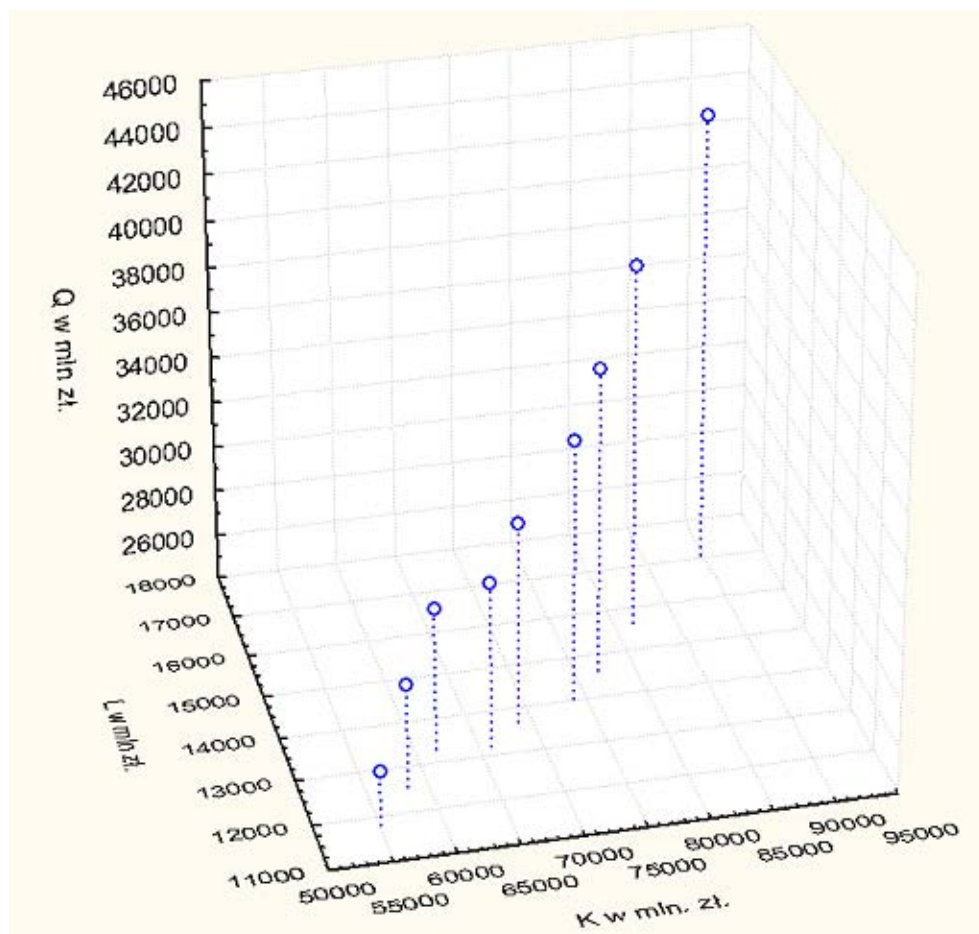
Parametr α_0 to parametr efektywności – określa poziom produkcji przy jednostkowych nakładach czynników (gdy $K=L=1$), natomiast parametry α_1, α_2 są elastycznościami produkcji, odpowiednio, względem rzeczowego majątku trwałego i kosztów zatrudnienia.

W opisywanej analizie podejmowano próby różnorodnej specyfikacji modelu. Polegały one na wprowadzeniu różnych miar kapitału, nakładu pracy i kapitału ludzkiego. Do modelu wprowadzono także zmienne takie jak: zużycie pośrednie, nakłady inwestycyjne, przeciętne zatrudnienie, ale uzyskano nieistotne statystycznie oceny parametrów dla tych zmiennych. Ponadto ogólna jakość modelu ulegała pogorszeniu.

Model ekonometryczny zastosowany w analizie jest szacowany na podstawie danych rocznych z lat 1999-2007, pochodzących z woj. podkarpackiego. Czynniki kształtujące PKB wybrane do modelu przedstawia poniższe zestawienie:

Lata	PKB - Q w mln zł	Rzeczowy majątek trwały - K w mln zł	Koszty zatrudnienia - L w mln zł
1999	26 326	55 198,6	11 787
2000	28 514	58 332,9	12 521
2001	30 184	61 694,2	13 301
2002	31 188	65 981,5	13 186
2003	32 780	68 944,5	13 650
2004	35 416	74 035,9	14 001
2005	37 319	77 038,3	14 613
2006	39 894	81 563,7	15 609
2007	43 685	89 866,1	17 083

Rozrzut wartości produkcji Q względem wartości rzeczowego majątku trwałego K oraz wartości kosztów zatrudnienia L w latach 1999-2007

Wyjściową postać funkcyjną szacowanego modelu (funkcja Cobba-Douglasa) logarytmujemy stronami w celu sprowadzenia jej do postaci liniowej. Funkcja będzie miała następującą postać:

$$\ln Q_t = \ln \alpha_0 + \alpha_1 \ln K_t + \alpha_2 \ln L_t + \varepsilon_t$$

Kolejno oznaczamy: $\ln Q_t = y_t$, $\ln K_t = x_{t1}$, $\ln L_t = x_{t2}$, $\ln \alpha_0 = \beta_0$, $\alpha_1 = \beta_1$, $\alpha_2 = \beta_2$. Zatem nasz model można przestawić w postaci:

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t1} + \beta_2 x_{t2} + \varepsilon_t.$$

Po odpowiednich obliczeniach współczynniki korelacji pomiędzy zmiennymi (y , x_1) oraz (y , x_2) kształtują się następująco: $r_{01} = 0,997$, $r_{02} = 0,986$, zatem nasze zmienne są silnie skorelowane ze zmienną endogeniczną.

Ostateczna postać modelu wygląda następująco:

$$\hat{Q}_t = 0,19 K_t^{0,751} L_t^{0,391}$$

Elastyczność produkcji względem rzeczowego majątku trwałego wynosi $E_{Q/K} = 0,751$ i jest większa od elastyczności produkcji względem kosztów zatrudnienia, która wynosi $E_{Q/L} = 0,391$. Świadczy to o tym, że wpływ rzeczowego majątku trwałego na wielkość produkcji jest większy niż wpływ kosztów zatrudnienia. Na przykład zwiększenie wartości rzeczowego majątku trwałego o 1% spowoduje średnio wzrost produkcji o 0,75% jeżeli koszty zatrudnienia nie ulegną zmianie. Natomiast wzrost kosztów zatrudnienia o 1% pociągać będzie, średnio, wzrost produkcji o około 0,39%, przy założeniu, że wartość rzeczowego majątku trwałego pozostanie na tym samym poziomie.

Ocena dobroci dopasowania modelu do danych empirycznych

Ocena dopasowania modelu do danych empirycznych ma na celu sprawdzenie, czy model w wystarczająco wysokim stopniu wyjaśnia kształtowanie się

zmiennej endogenicznej. Służą do tego różnego rodzaju miary zgodności modelu z danymi empirycznymi, tj. odchylenie standardowe reszt S_e oraz współczynniki: zmienności resztowej V_e , zbieżności (indeterminacji) φ^2 lub determinacji R^2 .

Parametry struktury stochastycznej kształtują się następująco:

Wariancja resztowa S_e^2	0,0001
Odchylenie standardowe reszt $S_e = \sqrt{S_e^2}$	0,0104
Współczynnik zmienności resztowej V_e	0,1
Współczynnik zbieżności φ^2	0,3
Współczynnik determinacji R^2	99,7

Wartości teoretyczne produktu krajowego brutto odchylają się od wartości empirycznych *in plus* lub *in minus* średnio o 0,0104 logarytmów naturalnych mln zł. Wahania losowe stanowią tylko 0,1% średniego poziomu logarytmu wartości produkcji i tylko 0,3% logarytmu wartości produkcji nie jest wyjaśnione przez zmienność logarytmów czynników produkcji. Można zatem stwierdzić, że oszacowany model dobrze odzwierciedla badaną zależność.

Zakładając, że składniki losowe mają rozkład normalny możemy dokonać weryfikacji modelu. Na poziomie istotności $\alpha = 0,05$ i dla 6 stopni swobody według rozkładu t-Studenta wartość krytyczna statystyki t, czyli t_α wynosi 2,447. Wszystkie parametry ($t(b_0) = 4,38$, $t(b_1) = 7,13$, $t(b_2) = 2,60$) są większe od t_α , zatem można stwierdzić z 95% pewnością, że wszystkie oceny parametrów statystycznie różnią się od zera, czyli są istotne.

Przedstawiona analiza modelu ekonometrycznego pozwala stwierdzić faktyczną zależność pomiędzy wielkością produkcji (PKB) a czynnikami wzrostu gospodarczego jakimi są koszt zatrudnienia i rzeczowy majątek trwały.

4.2. Taksonomiczny miernik rozwoju

Odmiennym od ekonometrycznego, podejściem modelowania zjawisk społeczno-gospodarczych jest taksonomia. Zasadniczą ideą taksonomii jest wyodrębnianie jednorodnych klas obiektów ze względu na ich właściwości wyrażone cechami diagnostycznymi oraz ocena zróżnicowania i dokonania pogrupowania obiektów pod względem podobieństw rozwoju. Spośród różnorodnych podziałów metod taksonomicznych można wyróżnić podział na metody aglomeracyjne i podziałowe, hierarchiczne i niehierarchiczne, sekwencyjne i równoczesne oraz metody wzorcowe i bezwzorcowe.¹ Do najważniejszych kierunków analizy taksonomicznej zaliczyć można: *klasyfikację obiektów* polegającą na grupowaniu obiektów w celu utworzenia ich jednorodnych klas ze względu na wewnętrzne zróżnicowanie badanych cech, a tym samym również ze względu na badane zjawisko złożone oraz *porządkowanie obiektów* sprowadzające się do konstrukcji syntetycznego miernika rozwoju obrazującego zróżnicowanie obiektów w zakresie przedmiotowego zjawiska złożonego oraz dokonywanego na tej podstawie rankingu obiektów, co również prowadzi do określonych grup obiektów podobnych. Wyróżnia się tutaj podział na metody bezwzorcowe i wzorcowe. Metody bezwzorcowe polegają na konstrukcji globalnych mierników agregatowych i dokonywaniu odpowiednich grupowań na podstawie tylko znormalizowanych wartości cech oraz pomiaru ich odległości. W metodach wzorcowych natomiast konstruujemy tzw. taksonomiczny wzorzec rozwoju, czyli sztuczny obiekt odniesienia, dla którego wartości cech stanowią pewnego rodzaju optimum, a następnie mierzymy odległości poszczególnych obiektów od wzorca. Po czym konstruujemy miernik kompleksowy lub grupujemy obiekty.

Kluczowym problemem dotyczącym metod taksonomicznych jest wybór sposobu pomiaru odległości między poszczególnymi obiektami. Stanowi on punkt wyjścia procedury grupowania obiektów, zarówno klasyfikacyjnej, jak opartej na wartościach miernika syntetycznego. Najbardziej popularną metodą pomiaru

¹ Młodak A., *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Difin, Warszawa 2006.

odległości jest metryka Minkowskiego, która może przybierać różne warianty: metryka miejska, euklidesowa, metryka Czekanowskiego lub odległość przeciętna. Do innych miar odległości należy metryka rzeka, odległość medianowa lub odległość Walesiaka.

Z bogatego zestawu metod klasyfikacji obiektów można wyróżnić metodę Czekanowskiego, taksonomię wrocławską, metodę średnich powiązań, metodę mediany wiązań, metodę centroidalną, metodę Warda, hybrydową metodą Wong`a, algorytm dyskryminacyjny D. Strahl, metody rekurencyjne oraz dwuetapową metodę wiązań. Do metod służących porządkowaniu obiektów, zaliczyć można: klasyczną metodę taksonomicznego miernika rozwoju oraz metodę pozycyjną wykorzystującą medianę Webera.

Produkt krajowy brutto w przeliczeniu na mieszkańca, choć jest miernikiem najczęściej stosowanym przy porównywaniu poziomu rozwoju gospodarczego, nie odzwierciedla jednak w pełni poziomu dobrobytu i stopnia satysfakcji członków społeczeństwa z działalności gospodarczej, ponieważ nie obejmuje działalności o charakterze nierynkowym, którą niezwykle trudno jest oszacować, a dotyczącej efektów ubocznych, wpływających na wzrost uciążliwości życia (np. zanieczyszczenie środowiska). Oprócz wymienionych ujemnych efektów zewnętrznych działalności gospodarczej, PKB nie uwzględnia również wielu pożądaných społecznie dóbr i usług nie przechodzących przez rynek oraz wartości, które są źródłem zadowolenia ludzi (np. świeże powietrze, czas wolny). Z tego powodu w podjętej próbie oceny zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województw wykorzystano taksonomiczną metodę wzorca rozwoju, budując ze wskaźników cząstkowych wskaźnik zagregowany. Metoda ta jest szeroko opisana w literaturze przedmiotu.²

Przy doborze wskaźników cząstkowych uwzględniono tak kryteria merytoryczne, jak i formalne. Uważa się, że właściwie dobrany zestaw cech diagnostycznych powinien w możliwie dokładny sposób opisywać badane zjawiska,

² Por. np.: Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A., *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*. PWN, Warszawa 1989; Nowak E., *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*. PWE, Warszawa 1990; Pocięcha J., Podolec B., Sokołowski A., Zajac K., *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*. PWN, Warszawa 1988.

a jednocześnie należy wyeliminować te cechy, które wnoszą takie same lub bardzo podobne informacje o badanym zjawisku. Wybrane cechy powinny możliwie najlepiej reprezentować te elementy, które nie weszły do zestawu cech diagnostycznych. W literaturze przedmiotu spotyka się różny sposób podejścia do tworzenia wskaźników zagregowanych i różny sposób ich klasyfikacji. Niektórzy autorzy proponują zestaw nawet kilkudziesięciu wskaźników cząstkowych, z kolei inni uważają, że powinien być niezbyt liczny. Zasadnicze znaczenie ma także możliwość uzyskania porównywalnych danych empirycznych w potrzebnym zakresie dla każdego badanego obiektu.

W wyniku przeprowadzonej analizy potencjalnych mierników cząstkowych, uwzględniającej również związki korelacyjne pomiędzy poszczególnymi cechami, mającymi być podstawą do utworzenia wskaźnika syntetycznego – do badania przyjęto ostatecznie następujący zestaw mierników cząstkowych³:

- produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca,
- ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczania,
- emisja zanieczyszczeń pyłowych i gazowych z zakładów szczególnie uciążliwych w przeliczeniu na km²,
- powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej,
- przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności,
- zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych,
- saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności,
- stopa bezrobocia rejestrowanego,

³ Odrzucono m.in. następujące cechy: ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, współczynnik aktywności zawodowej, odsetek pracujących w usługach rynkowych, studenci szkół wyższych na 10 tys. ludności, przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych na 1 osobę, mieszkania oddane do użytku na 1000 ludności, samochody osobowe zarejestrowane na 1000 ludności, nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca, nakłady na działalność badawczo-rozwojową na 1 mieszkańca, podmioty gospodarki narodowej na 1000 ludności.

- odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji,
- liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych,
- drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km².

Przyjęto, że produkt krajowy brutto w przeliczeniu na jednego mieszkańca zawiera syntetyczną informację o poziomie rozwoju gospodarczego, a reszta wybranych wskaźników niesie informacje o elementach mających wpływ na jakość życia. Pierwszemu wskaźnikowi (PKB) przypisano wagę 0,5, a pozostałe dziesięć wskaźników cząstkowych potraktowano jako równoważne (emisję zanieczyszczeń pyłowych i gazowych potraktowano łącznie, co oznacza, że każdy z tych dwóch rodzajów zanieczyszczeń otrzymał wagę o połowę mniejszą od pozostałych dziewięciu wskaźników).

Spośród cech przyjętych do badania charakter stymulanty mają: produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca, ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczania, powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej, saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności, drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km² (przy poziomie infrastruktury drogowej występującej w Polsce). Pozostałe cechy są destymulantami.⁴

W oparciu o przyjęte do badania cechy diagnostyczne dla wszystkich województw obliczono wartości taksonomicznych mierników rozwoju dla lat 1999, 2003, 2007 oraz 2008. Najpierw przyjęty zestaw danych poddano standaryzacji, a następnie w oparciu o macierz standaryzowanych wartości cech ustalono wzorzec taksonomiczny w postaci wektora, przyjmując dla poszczególnych cech wartość maksymalną, jeśli cecha jest stymulantą, bądź wartość minimalną, jeśli cecha jest destymulantą. W stosunku do otrzymanego wzorca obliczono dla każdego województwa wielowymiarowe dystanse (stosując metrykę Euklidesa), a uzyskane

⁴ *Stymulantą* jest zmienna, której wysokie wartości są pożądane z punktu widzenia badanego zjawiska, natomiast niskie – niepożądane. W przypadku *destymulanty* zachodzi odwrotna sytuacja, tzn. niskie wartości są pożądane z punktu widzenia danego zjawiska, a wysokie – niepożądane.

taksonomiczne miary rozwoju poddano normalizacji w przedziale $[0, 1]$.⁵ Taksonomiczny miernik rozwoju przyjmuje wartości tym wyższe, im bardziej jest rozwinięty dany obiekt.

W poniższym zestawieniu przedstawiono wartości taksonomicznych mierników rozwoju (TMR) obliczone dla wszystkich województw, jak również lokaty określone na ich podstawie:

Lp.	Województwa	1999 ^a		2003		2007		2008 ^b	
		TMR	lokata	TMR	lokata	TMR	lokata	TMR	lokata
1.	Dolnośląskie	0,344	4.	0,320	4.	0,389	3.	0,365	3.
2.	Kujawsko-pomorskie ...	0,249	9.	0,249	8.	0,266	8.	0,263	9.
3.	Lubelskie	0,098	16.	0,111	15.	0,115	16.	0,112	16.
4.	Lubuskie	0,244	10.	0,208	10.	0,260	9.	0,260	10.
5.	Łódzkie	0,284	8.	0,303	5.	0,332	5.	0,324	6.
6.	Małopolskie	0,317	6.	0,290	6.	0,314	7.	0,326	5.
7.	Mazowieckie	0,585	1.	0,604	1.	0,679	1.	0,687	1.
8.	Opolskie	0,217	11.	0,170	12.	0,226	10.	0,220	11.
9.	Podkarpackie	0,100	15.	0,105	16.	0,135	14.	0,145	14.
10.	Podlaskie	0,148	12.	0,169	13.	0,183	12.	0,181	12.
11.	Pomorskie	0,342	5.	0,267	7.	0,318	6.	0,317	7.
12.	Śląskie	0,361	3.	0,370	3.	0,351	4.	0,335	4.
13.	Świętokrzyskie	0,147	13.	0,185	11.	0,176	13.	0,171	13.
14.	Warmińsko-mazurskie	0,113	14.	0,134	14.	0,131	15.	0,129	15.
15.	Wielkopolskie	0,449	2.	0,436	2.	0,428	2.	0,438	2.
16.	Zachodniopomorskie ...	0,295	7.	0,249	9.	0,225	11.	0,268	8.

^a Do obliczeń przyjęto wartość PKB na 1 mieszkańca za 2000 r. ^b Do obliczeń przyjęto wartość PKB na 1 mieszkańca za 2007 r.

⁵ Procedura obliczeń została szczegółowo opisana w *Analizie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w 1999 roku*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2000, s. 6-9.

We wszystkich latach objętych analizą najwyższą wartość osiągał wskaźnik dla woj. mazowieckiego, nieco niższą dla woj. wielkopolskiego i śląskiego oraz dolnośląskiego. Najniższe wartości przyjmował wskaźnik dla województw lubelskiego, podkarpackiego i warmińsko-mazurskiego. Województwo podkarpackie pod względem wartości TMR zajmowało przedostatnią pozycję wśród województw w roku 1999, ostatnią w 2003 r. oraz 14. pozycję w latach 2007 i 2008.

Z uwagi na wartość wskaźników cząstkowych, pozycja woj. podkarpackiego w latach 1999-2008 była dość zróżnicowana, aczkolwiek większość wskaźników poprawiła się lub utrzymała się na niezmiennym poziomie. Najlepiej wśród innych województw Podkarpacie wypada pod względem bezpieczeństwa publicznego – liczba przestępstw stwierdzonych w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w przeliczeniu na liczbę ludności była najniższa w kraju i stanowiła od 50 do 65 proc. średniej krajowej. Dobrze wygląda również sytuacja pod względem wielkości emisji zanieczyszczeń pyłowych i gazowych z zakładów szczególnie uciążliwych, jak również wielkości powierzchni o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionej. Znacznie poprawiła się sytuacja osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji, których odsetek w ostatnim roku – po raz pierwszy w analizowanym okresie - spadł poniżej średniej krajowej. Niezmiennie dziesiąte miejsce wśród województw zajmowało Podkarpacie pod względem salda migracji stałej w przeliczeniu na liczbę ludności (od kilku lat ujemnego). W dalszym ciągu niekorzystna jest sytuacja jeśli chodzi o zgony niemowląt oraz oczyszczanie ścieków przemysłowych i komunalnych wymagających oczyszczania. Problemem – tak w kraju, jak i w województwie – wciąż jest wysokie bezrobocie oraz infrastruktura drogowa, tak ważna dla rozwoju gospodarki.

Wartości poszczególnych wskaźników cząstkowych dla woj. podkarpackiego i Polski oraz relację do średniej krajowej i pozycję Podkarpacia wśród województw zaprezentowano w kolejnych dwóch zestawieniach.

Wartości wskaźników cząstkowych dla woj. podkarpackiego na tle Polski:

Wyszczególnienie		1999	2000	2001	2002	2003
a - Polska						
b - woj. podkarpackie						
Produkt krajowy brutto (ceny bieżące) na 1 mieszkańca w zł	a	.	19458	20380	21149	22075
	b	.	13574	14355	14821	15635
Ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczenia ¹	a	85,9	88,0	91,2	91,0	90,3
	b	89,8	90,9	91,2	90,9	91,8
Emisja zanieczyszczeń z zakładów szczególnie uciążliwych na 1 km ² w tonach/rok:						
pyłowych	a	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4
	b	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
gazowych (bez dwutlenku węgla)	a	6,9	6,7	6,4	6,1	6,2
	b	1,8	1,6	1,4	1,4	1,6
Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej (stan w dniu 31 XII)	a	32,5	32,5	33,1	33,1	32,5
	b	47,6	47,9	47,8	47,8	47,4
Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności	a	290,1	327,8	359,7	367,3	384,0
	b	148,3	163,1	210,3	237,0	240,0
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	a	8,9	8,1	7,7	7,5	7,0
	b	7,9	7,2	6,8	6,9	7,7
Stopa bezrobocia rejestrowanego (stan w dniu 31 XII) w %	a	13,1	15,1	17,5	20,0	20,0
	b	14,5	16,2	17,4	20,6	20,2
Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji	a	6,9	8,1	9,5	11,1	11,7
	b	8,8	9,8	12,1	16,3	14,2
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności	a	-0,4	-0,5	-0,4	-0,5	-0,4
	b	-0,7	-0,9	-1,1	-1,4	-1,2
Liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych ² (stan w dniu 31 XII)	a	195	200	205	203	205
	b	241	242	244	239	241
Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² w km (stan w dniu 31 XII)	a	79,5	79,9	79,4	80,0	79,6
	b	81,4	80,9	78,5	78,6	77,6

¹ Odprowadzone do wód powierzchniowych lub do ziemi. ² W 2008 roku łącznie z łózkami i inkubatorami dla noworodków.

Wartości wskaźników cząstkowych dla woj. podkarpackiego na tle Polski: (dok.)

Wyszczególnienie		2004	2005	2006	2007	2008
a - Polska						
b - woj. podkarpackie						
Produkt krajowy brutto (ceny bieżące) na 1 mieszkańca w zł	a	24215	25767	27799	30873	.
	b	16886	17789	19024	20829	.
Ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczenia ¹	a	91,0	96,5	92,1	93,0	92,8
	b	92,5	92,8	93,1	93,1	95,2
Emisja zanieczyszczeń z zakładów szczególnie uciążliwych na 1 km ² w tonach/rok:						
pyłowych	a	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2
	b	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
gazowych (bez dwutlenku węgla)	a	6,5	6,4	6,7	6,6	5,7
	b	1,4	1,5	1,4	1,3	1,2
Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej (stan w dniu 31 XII)	a	32,5	32,5	32,1	32,3	32,3
	b	47,5	47,7	44,5	44,5	44,5
Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności	a	383	362	338	303	284
	b	231	209	197	181	181
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	a	6,8	6,4	6,0	6,0	5,6
	b	7,2	7,3	7,0	6,0	5,4
Stopa bezrobocia rejestrowanego (stan w dniu 31 XII) w %	a	19,0	17,6	14,8	11,2	9,5
	b	19,1	18,5	16,4	14,2	13,0
Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji	a	11,8	12,3	7,8	6,6	5,6
	b	14,0	14,9	10,4	8,4	5,3
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności	a	-0,2	-0,3	-0,9	-0,5	-0,4
	b	-1,0	-1,1	-1,9	-1,5	-1,1
Liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych ² (stan w dniu 31 XII)	a	208	213	216	218	208
	b	238	237	234	233	215
Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² w km (stan w dniu 31 XII)	a	80,7	81,2	81,7	82,8	83,5
	b	77,4	78,6	79,2	79,9	80,9

¹ Odprowadzone do wód powierzchniowych lub do ziemi. ² W 2008 roku łącznie z łózkami i inkubatorami dla noworodków.

Udział i lokata woj. podkarpackiego ze względu na wartość wskaźników cząstkowych:

Wyszczególnienie		1999	2000	2001	2002	2003
a - Polska = 100						
b - lokata						
Produkt krajowy brutto (ceny bieżące) na 1 mieszkańca w zł	a	.	69,8	70,4	70,1	70,8
	b	.	16	16	16	15
Ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczenia ¹	a	104,5	103,3	100,0	99,9	101,7
	b	11	11	12	11	11
Emisja zanieczyszczeń z zakładów szczególnie uciążliwych na 1 km ² w tonach/rok:						
pyłowych	a	50,0	33,3	40,0	50,0	50,0
	b	2	3	3	3	3
gazowych (bez dwutlenku węgla)	a	26,1	23,9	21,9	23,0	25,8
	b	3	3	3	3	4
Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej (stan w dniu 31 XII)	a	146,5	147,4	144,4	144,4	145,8
	b	4	4	4	4	3
Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności	a	51,1	49,8	58,5	64,5	62,5
	b	1	1	1	1	1
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	a	88,8	88,9	88,3	92,0	110,0
	b	4	2	4	6	10
Stopa bezrobocia rejestrowanego (stan w dniu 31 XII) w %	a	110,7	107,3	99,4	103,0	101,0
	b	10	8	7	7	7
Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji	a	127,5	121,0	127,4	146,8	121,4
	b	13	10	12	15	13
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności	a	175,0	180,0	275,0	280,0	300,0
	b	10	10	10	10	10
Liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych ² (stan w dniu 31 XII)	a	123,6	121,0	119,0	117,7	117,6
	b	16	16	16	16	15
Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² w km (stan w dniu 31 XII)	a	102,4	101,3	98,9	98,3	97,5
	b	7	7	10	9	9

¹ Odprowadzone do wód powierzchniowych lub do ziemi. ² W 2008 roku łącznie z łózkami i inkubatorami dla noworodków.

Udział i lokata woj. podkarpackiego ze względu na wartość wskaźników cząstkowych:
(dok.)

Wyszczególnienie		2004	2005	2006	2007	2008
a - Polska = 100						
b - lokata						
Produkt krajowy brutto (ceny bieżące) na 1 mieszkańca w zł	a	69,7	69,0	68,4	67,5	.
	b	15	15	15	16	.
Ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczenia ¹	a	101,6	96,2	101,1	100,1	102,6
	b	9	10	9	9	8
Emisja zanieczyszczeń z zakładów szczególnie uciążliwych na 1 km ² w tonach/rok:						
pyłowych	a	50,0	50,0	66,7	66,7	50,0
	b	3	3	3	4	1
gazowych (bez dwutlenku węgla)	a	21,5	23,4	20,9	19,7	21,1
	b	3	3	3	3	3
Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej (stan w dniu 31 XII)	a	146,2	146,8	138,6	137,8	137,8
	b	3	3	4	4	4
Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności	a	60,3	57,7	58,3	59,7	63,9
	b	1	1	1	1	1
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	a	105,9	114,1	116,7	100,0	96,4
	b	10	14	15	7	8
Stopa bezrobocia rejestrowanego (stan w dniu 31 XII) w %	a	100,5	105,1	110,8	126,8	136,8
	b	7	8	10	12	12
Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji	a	118,6	121,1	133,3	127,3	94,6
	b	12	13	14	12	7
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności	a	500,0	366,7	211,1	300,0	275,0
	b	10	10	10	10	10
Liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych ² (stan w dniu 31 XII)	a	114,2	111,3	108,3	106,9	103,4
	b	14	13	10	10	9
Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² w km (stan w dniu 31 XII)	a	95,9	96,8	96,9	96,5	96,9
	b	9	9	9	10	10

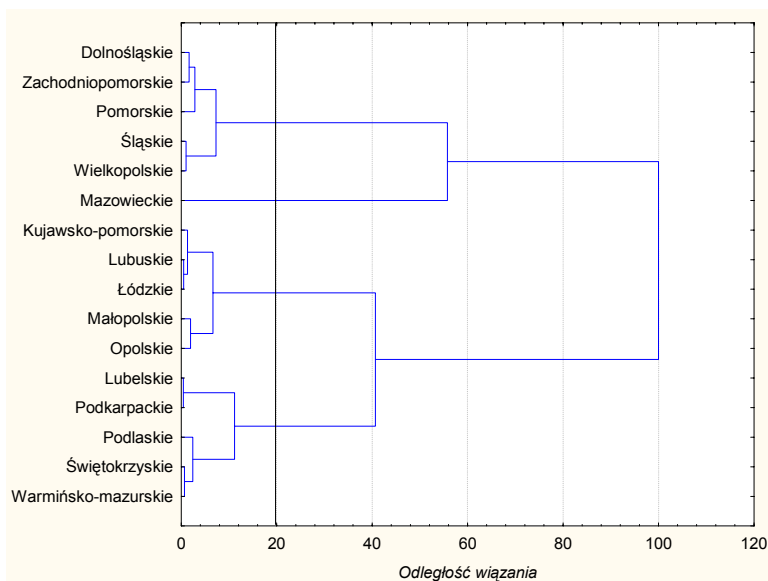
¹ Odprowadzone do wód powierzchniowych lub do ziemi. ² W 2008 roku łącznie z łózkami i inkubatorami dla noworodków.

Wykorzystując metodę Warda, dokonano grupowania województw na podzbiory charakteryzujące się dużym podobieństwem wewnętrznym ze względu na przyjęte cechy. Metoda Warda jest to jedna z hierarchicznych metod aglomeracyjnych, polegająca na łączeniu takich skupień, które jako całość zapewniają minimum sumy kwadratów odległości od środka ciężkości nowego skupienia, które tworzą. Powstałe skupienia wyższego rzędu zawierają rozłączne skupienia poziomów niższych. Uzyskane podzbiory cechuje duże podobieństwo wewnętrzne ze względu na przyjęte zmienne. Jako miarę odległości zastosowano metrykę Euklidesa.

Przyjmując odległość wiązania na poziomie równym 20, otrzymano cztery podzbiory. W roku 1999 grupowanie wyglądało następująco:

- grupa I – dolnośląskie, zachodniopomorskie, pomorskie, śląskie, wielkopolskie;
- grupa II – mazowieckie;
- grupa III – kujawsko-pomorskie, lubuskie, łódzkie, małopolskie, opolskie;
- grupa IV – lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie.

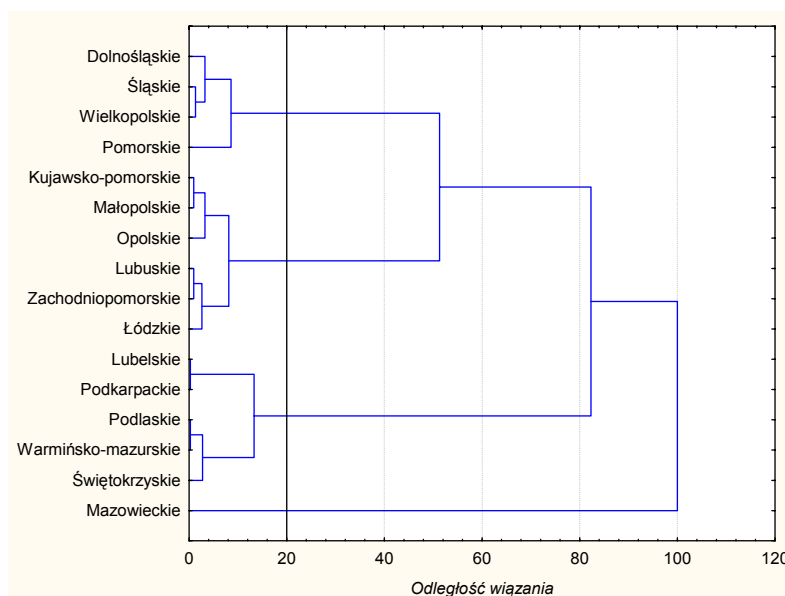
Grupowanie województw metodą Warda ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w 1999 r.

W roku 2008 grupowanie przedstawiało się następująco:

- grupa I – dolnośląskie, śląskie, wielkopolskie, pomorskie;
- grupa II – kujawsko-pomorskie, małopolskie, opolskie, lubuskie, łódzkie, zachodniopomorskie;
- grupa III – lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie,
- grupa IV – mazowieckie.

Grupowanie województw metodą Warda ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w 2008 r.

Analizując sytuację województw na dalszym poziomie grupowania można wyraźnie zauważyć podział na trzy podzbiory. Pierwszy z nich stanowią województwa Polski Wschodniej, kolejny podzbiór tworzą pozostałe województwa, które według taksonomicznego miernika rozwoju charakteryzują się wyższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Odrębny podzbiór tworzy województwo mazowieckie, które wyraźnie odstaje od innych województw. W porównaniu z rokiem 1999 w innej grupie znalazło się tylko województwo zachodniopomorskie, grupowanie pozostałych województw nie zmieniło się.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza rozwoju społeczno-gospodarczego dla lat 1999-2008 wskazuje, że woj. podkarpackie należy do grupy województw o niższym poziomie rozwoju. W badanym okresie wartość produktu krajowego brutto przypadająca na jednego mieszkańca sytuowała województwo na ostatnich miejscach w Polsce. Dodatkowo nastąpiło nieznaczne powiększenie dysproporcji w stosunku do średniej krajowej. Województwo podkarpackie charakteryzowało się też niższą od średniej krajowej wydajnością pracy, mierzoną wartością dodaną brutto w przeliczeniu na pracującego, przy czym najgorzej pod tym względem przedstawiała się sytuacja w rolnictwie. Jednakże w wielu dziedzinach nastąpiła poprawa w stosunku do przeciętnej krajowej.

W analizowanym okresie zaobserwowano starzenie się społeczeństwa zarówno w woj. podkarpackim, jak i w Polsce. Jednak ludność Podkarpacia jest wciąż nieco młodsza niż przeciętnie w kraju. Podnoszenie się przeciętnego wieku ludności jest m.in. efektem zwiększania się przeciętnej długości życia. W wyniku wzrastającego przyrostu naturalnego i zmniejszającego się salda migracji, wzrosła liczba ludności w województwie. Na Podkarpaciu występuje najmniejszy udział ludności w miastach. Relacja liczby ludności miejskiej do wiejskiej (wynosząca 2:3) jest odwrotna niż w kraju. Może to stanowić jedną z przyczyn słabszego tempa rozwoju regionu, gdyż powszechnie miasta uważa się za centra wzrostu gospodarczego. Pozytywnym zjawiskiem jest fakt, że zwiększa się zarówno liczba małżeństw, jak i urodzeń oraz spada liczba zgonów niemowląt. Ludność woj. podkarpackiego jest coraz lepiej wykształcona. W ostatnich latach nastąpił dynamiczny rozwój szkolnictwa wyższego w regionie. Liczba studentów szkół wyższych w woj. podkarpackim rośnie znacznie szybciej niż przeciętnie w kraju.

W analizowanym okresie przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej ogólnopolskiej systematycznie zmniejszał się i jest prawie o 1/5 niższy niż w kraju. W strukturze

dochodów gospodarstwa domowego zwiększył się udział dochodów z pracy najemnej, a zmniejszył się udział dochodów z pracy na własny rachunek, ze świadczeń społecznych oraz z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie. Przeciętne dochody mieszkańców Podkarpacia należą do najniższych w kraju, a w badanym okresie dysproporcja pomiędzy regionem a średnią uległa pogłębieniu. Z przeprowadzonego porównania struktur wydatków wynika, iż na Podkarpaciu istotnie większy niż w kraju jest udział wydatków na najbardziej podstawowe potrzeby, a przede wszystkim na żywność, co charakterystyczne jest dla gospodarstw o niższych dochodach. W latach 1999-2008 (zarówno w woj. podkarpackim, jak i w kraju) nastąpił spadek miesięcznego spożycia w przeliczeniu na jedną osobę: warzyw, jaj oraz pieczywa i produktów zbożowych. Należy stwierdzić, że warunki mieszkaniowe ludności zarówno w woj. podkarpackim, jak i w Polsce na przestrzeni lat 1999-2008 uległy poprawie. Wzrosła liczba i wielkość mieszkań oddawanych do użytkowania, a także poprawiła się ich jakość oraz wyposażenie w podstawowe instalacje. Od wielu lat przeciętne wynagrodzenie w woj. podkarpackim jest najniższe w kraju (stanowi zaledwie ok. 85% średniej krajowej). Na Podkarpaciu podobnie jak i w kraju obserwuje się tendencję malejącą zasięgu ubóstwa skrajnego. Systematycznie poprawia się sytuacja rodzin znajdujących się poniżej poziomu minimum egzystencji, dotyczy to już co 20 gospodarstwa (w 1999 r. co siódmego).

Pomimo zmniejszającego się od wielu lat bezrobocia, wciąż stanowi ono istotny problem, dotycząc znacznej części społeczeństwa, szczególnie, gdy weźmie się pod uwagę, iż ponad 80 proc. osób bezrobotnych nie posiada prawa do zasiłku. Systematycznie zmniejsza się odsetek osób długotrwale bezrobotnych, które najczęściej posiadają niski poziom wykształcenia i krótki staż pracy. Prawie 40% bezrobotnych pozostaje bez pracy ponad rok, a ponad 1/4 ponad dwa lata. Długi okres pozostawania bez pracy niesie za sobą ryzyko utraty kwalifikacji zawodowych zwłaszcza ludzi młodych oraz wykluczenie społeczne. W przypadku ludzi młodych nieposiadających żadnego doświadczenia zawodowego, lub krótki staż pracy, utrata kwalifikacji następuje znacznie szybciej niż wśród osób z dłuższym stażem zawodowym.

W analizowanym okresie nastąpiły nieznaczne zmiany w strukturze gospodarstw indywidualnych powyżej 1 ha. Zmalała liczba gospodarstw o powierzchni 1-2 ha oraz gospodarstw o powierzchni 2-5 ha, których udział w dalszym ciągu jest największy (blisko połowa). Wzrosły natomiast udziały gospodarstw powyżej 5 i 10 ha. W strukturze gospodarstw według grup obszarowych użytków rolnych wciąż dominują gospodarstwa małe, o powierzchni do 5 ha, które stanowiły ponad 4/5 gospodarstw indywidualnych powyżej 1 ha użytków rolnych. Województwo podkarpackie w dalszym ciągu cechuje duże rozdrobnienie, które w znaczny sposób odbiega od struktury występującej w kraju. Odzwierciedleniem dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych na Podkarpaciu jest przeciętna powierzchnia użytków rolnych przypadających na 1 gospodarstwo indywidualne (powyżej 1 ha), która wyniosła 3,7 ha i była o połowę niższa niż w kraju. Stosunkowo czysta ekologicznie rolnicza przestrzeń produkcyjna województwa kwalifikuje je do rozwoju pracochłonnych kierunków produkcji, w tym zdrowej żywności oraz przetwórstwa rolno-spożywczego. W analizowanym okresie można było zauważyć rosnące zainteresowanie rolnictwem ekologicznym. Wzrosła liczba gospodarstw ekologicznych oraz powierzchnia użytków rolnych, na których prowadzono uprawę metodami ekologicznymi, a co za tym idzie wzrosła liczba przetwórci ekologicznych. Tak dynamicznemu rozwojowi sprzyjały warunki wyznaczone przez: mało zanieczyszczone środowisko, wsparcie finansowe w formie dotacji do powierzchni upraw ekologicznych, wzrost zapotrzebowania na żywność wysokiej jakości oraz rozwój agroekoturystyki. Rola rolnictwa powoli się zmniejsza na rzecz innych dziedzin gospodarki, lecz nadal jest istotna ze względu na znaczny obszar użytków rolnych, jak też sporą liczbę pracujących w rolnictwie. Rolniczy charakter województwa można wykorzystać w związku z wprowadzaniem w rolnictwie innowacji produktowych, technologicznych i organizacyjnych o charakterze proekologicznym.

W analizowanym okresie w produkcji sprzedanej przemysłu oraz produkcji budowlano-montażowej w woj. podkarpackim odnotowano zdecydowany wzrost przychodów. Wzrosła również (niemal dwukrotnie) wartość produkcji sprzedanej liczona na 1 zatrudnionego oraz na 1 mieszkańca. Udział produkcji sprzedanej

przemysłu woj. podkarpackiego w stosunku do Polski kształtował się na niskim poziomie (poniżej 4%).

O stosunkowo słabym rozwoju przedsiębiorczości w woj. podkarpackim świadczy relacja liczby podmiotów gospodarki narodowej do liczby ludności. W badanym okresie woj. podkarpackie zajmowało ostatnie lub przedostatnie miejsce w Polsce. Pomimo tego, że w analizowanym okresie zwiększyła się liczba podmiotów prowadzących działalność gospodarczą (największy przyrost wystąpił w sferze usług), to pod względem tego wskaźnika Podkarpacie wciąż znacznie odbiega od przeciętnej krajowej. Podobnie jak w kraju, zdecydowaną większość podmiotów gospodarki narodowej stanowią podmioty należące do sektora prywatnego, małe (o liczbie pracujących do 9 osób), a w szczególności osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą.

W dalszym ciągu woj. podkarpackie charakteryzuje się dużym niedoinwestowaniem. Udział Podkarpacia w nakładach inwestycyjnych ogólnopolskich był stosunkowo niewielki i utrzymuje się niestety tendencja spadkowa. Wzrosła jednakże wielkość nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (również w porównaniu z przeciętną krajową). W badanym okresie ponad połowa spółek z udziałem kapitału zagranicznego z terenu Podkarpacia ponosiła wydatki inwestycyjne. Wydatki te systematycznie zwiększały się. Nieznacznie poprawił się także udział woj. podkarpackiego w wartości brutto środków trwałych w kraju. Wzrosła również wartość brutto środków trwałych w przeliczeniu na 1 mieszkańca i wyniosła 4/5 średniej krajowej.

Kondycja finansowa przedsiębiorstw z woj. podkarpackiego była dość zbliżona do przeciętnej sytuacji firm w kraju. Najgorsze wyniki przedsiębiorstwa osiągały w latach 2001-2002, najlepsze w 2007 r. Natomiast, co bardzo ważne, udział eksportu w przychodach ze sprzedaży przedsiębiorstw systematycznie wzrastał, co świadczy o konkurencyjności przedsiębiorstw na globalnym rynku.

Do pozytywnych cech sektora badawczo-rozwojowego na Podkarpaciu należy zaliczyć najlepszą wśród województw strukturę nakładów na działalność B+R. Podobnie jak w krajach wysoko rozwiniętych, gdzie wyraźnie przeważają środki ze

źródeł pozabudżetowych, w woj. podkarpackim działalność B+R tylko w 33% finansowana jest z budżetu państwa, natomiast 67% stanowią środki pochodzące z przedsiębiorstw. Należy jednak zaznaczyć, że pod względem wysokości nakładów na B+R województwo lokuje się na 9 pozycji w kraju. Wysokie miejsca zajęło woj. podkarpackie pod względem wysokości wydatków przedsiębiorstw na innowacje oraz udziału innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw. Dużo gorzej wyglądała sytuacja pod kątem poziomu wykształcenia ludzi młodych, zatrudnienia w usługach high-tech oraz uczestnictwa w nauczaniu ciągłym.

Wskaźnik syntetyczny, który oprócz czynników o charakterze rynkowym, obejmuje również aspekt jakości życia mieszkańców, poprawił się. Podobnie jak w kraju, następowało stopniowe zmniejszanie się udziału pracujących w rolnictwie, głównie na rzecz usług rynkowych i nierynkowych, jednak odsetek pracujących w rolnictwie wśród ogółu pracujących w woj. podkarpackim wciąż jest znacznie wyższy, a pracujących w usługach rynkowych znacznie niższy od przeciętnej krajowej. Nie zmienia to jednak faktu, że Podkarpacie wraz z województwami lubelskim, warmińsko-mazurskim, świętokrzyskim i podlaskim należy do grupy najsłabiej rozwiniętych województw.

Najważniejsze atuty województwa, które w sposób pozytywny wyróżniają Podkarpacie spośród innych regionów, to przede wszystkim: dodatni przyrost naturalny, korzystna struktura wiekowa ludności, czyste środowisko naturalne, przyrodnicze bogactwo regionu, dobrze rozwinięty przemysł lotniczy, działający w oparciu o high-tech, potencjał kadr zarządzających i technicznych zwłaszcza w przemyśle lotniczym, chemicznym i elektro-maszynowym, aktywność rzeszowskiego ośrodka akademickiego oraz szkół wyższych publicznych i niepublicznych, korzystne, przygraniczne położenie województwa. Do głównych ograniczeń rozwoju województwa zaliczyć można: odpływ młodych osób, utrzymujące się wysokie bezrobocie, brak atrakcyjnych ofert pracy, niski poziom dochodów ludności, nadmierne rozdrobnienie gospodarstw rolnych, zły stan infrastruktury drogowej i komunikacyjnej, nie w pełni satysfakcjonujący poziom wykorzystania funduszy unijnych oraz niski poziom nakładów inwestycyjnych. Szans na rozwój województwa

należy upatrywać w większym wykorzystaniu zewnętrznych środków finansowych, budowie gospodarki opartej na wiedzy, zwiększającym się popycie na produkty ekologiczne oraz rozwoju globalnych powiązań kooperacyjnych przemysłu lotniczego. Do potencjalnych zagrożeń rozwoju województwa zaliczyć można: zmianę korzystnych tendencji demograficznych, spadek konkurencyjności gospodarczej i inwestycyjnej regionu oraz niski poziom dochodów ludności.

Choć województwo podkarpackie rozwija się dynamicznie i zyskuje na znaczeniu w skali całego kraju, to w dalszym ciągu jednak poziom rozwoju gospodarczego odbiega znacząco od poziomu wysokorozwiniętych regionów Polski. Dynamiczny rozwój przedsiębiorczości, a także wprowadzanie nowoczesnych technologii do produkcji i współczesnych koncepcji zarządzania, a także umiejętne korzystanie ze środków unijnych wpływa na rozwój tego regionu.

BIBLIOGRAFIA

1. *Analiza porównawcza innowacyjności regionów w Polsce w oparciu o metodologię European Innovation Scoreboard*, Instytut Technologii Eksploatacji - Państwowy Instytut Badawczy, Radom 2008
2. Bartkowiak R., *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa 2003.
3. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia. Makroekonomia*. PWE, Warszawa 2003.
4. Błachut B., Cierpiat-Wolan M., Wojnar E., *Analiza poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w 1999 roku*. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2000.
5. Czudec A., *Innowacyjność jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Uniwersytet Rzeszowski Wydział Ekonomii, Rzeszów 2007.
6. Czyszkiewicz R., Molewicz M., *Kapitał ludzki – czynnik rozwoju regionalnego*, Tom IV Roczników rozwoju samorządów województwa zachodnio-pomorskiego 2003-2004, Szczecin 2005.
7. *European Innovation Scoreboard 2007, Comparative Analysis Of Innovation Performance*. Pro Inno Europe, Luty 2008
8. *2006 European Regional Innovation Scoreboard (2006RIS)*. European Trend Chart on Innovation, Listopad 2006.
9. Goldberger A.S., *Teoria ekonometrii*, PWE, Warszawa 1975.
10. Goryl A., Jędrzejczyk Z., Kukuła K., Osiewalski J., Walkosz A., *Wprowadzenie do ekonometrii*, PWN, Warszawa 2009.
11. Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A., *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*. PWN. Warszawa 1989.
12. *Informacja na temat efektów wdrażania Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego w województwie podkarpackim w latach 2004-2008*. Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Departament Wdrażania Projektów Infrastrukturalnych RPO, Kwiecień 2009.
13. *Informacja na temat wykorzystania instrumentów polityki strukturalnej dostępnych w województwie podkarpackim w latach 2004-2006*. Urząd

- Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Departament Wdrażania Projektów Infrastrukturalnych RPO, Listopad 2009.
14. *Informacja na temat wykorzystania funduszy przedakcesyjnych i pozostałych instrumentów polityki strukturalnej w województwie podkarpackim*. Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Departament Funduszy Strukturalnych. Wrzesień 2007.
 15. *Mapa pomocy Unii Europejskiej udzielonej Polsce w ramach programu Phare 1990-2003, ISPA 2000-2003 oraz SAPARD*. Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2004.
 16. Młodak A., *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Difin, Warszawa 2006.
 17. Nowak E., *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*. PWE, Warszawa 1990.
 18. Nowak E., *Prognozowanie gospodarcze. Metody, modele, zastosowania, przykłady*, AW "Placet", Warszawa 1998.
 19. Pocięcha J., Podolec B., Sokołowski A., Zając K., *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*. PWN, Warszawa 1988.
 20. *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w 2007*. GUS, US w Katowicach, Katowice 2009.
 21. *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na Lata 2005-2013*. Rzeszów 2004.
 22. *Rocznik Statystyczny Województw za lata 2000-2008*, GUS, Warszawa 2000-2009.
 23. *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006. Aktualizacja na lata 2004-2006*. Zarząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, kwiecień 2004 r.
 24. *Warunki życia ludności za lata 1999-2003*, Studia i Analizy Statystyczne, GUS, Departament Statystyki Społecznej, Warszawa 2000-2004.
 25. *Wsparcie rozwoju województwa ze środków zagranicznych*. Podkarpacki Urząd Wojewódzki, Biuro Zarządzania Funduszami Europejskimi, Rzeszów, 2004.